

The Project Gutenberg eBook of Af mit Levned, by Johan Louis Ussing

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Af mit Levned

Author: Johan Louis Ussing

Release date: June 15, 2011 [EBook #36430]

Language: Danish

Credits: Produced by The Online Distributed Proofreading Team at <http://www.pgdp.net> (This book was produced from scanned images of public domain material from the Google Print project.)

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK AF MIT LEVNED ***

Afskriverens bemærkninger

Åbenlyse trykfejl er rettet i denne e-bog, men forfatterens stavning er i øvrigt bevaret, herunder varierende stavemåder som igjennem/igennem og offre/ofre. En enkelt rettelse noteret i slutningen af den trykte bog er indført i e-bogens tekst. En [ordliste med øvrige rettelser](#) er placeret sidst i bogen.

[Indholdsfortegnelsen kan findes her.](#)

J. L. USSING
AF MIT LEVNED

J. L. Ussing

J. L. USSING

AF MIT LEVNED

UDGIVET AF HANS SØNNER

KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

FORLAGETS BOGTRYKKERI

1906

INDHOLD.

I. BARNDOM (1820—36).	Side 1
II. STUDENTERAAR (1836—44).	" 23
III. ARCHÆOLOGI OG UDENLANDSREISER (1844—47).	" 39
IV. REVOLUTIONSAARET. — FAMILIEFORHOLD.	" 81
V. FORELÆSNINGSVIRKSOMHED. REISER.	" 105
VI. FORFATTERSKAB.	" 119
VII. SKOLEVIRKSOMHED. PÆDAGOGIK. RETSKRIVNING.	" 126
VIII. KOLLEGER OG VENNER.	" 144
IX. UNIVERSITETET.	" 157
X. ELERS' KOLLEGIUM OG REGENTSEN.	" 172
XI. SKANDINAVISME.	" 189
XII. POLITIK.	" 199
XIII. BIBELREVISION.	" 208
XIV. SLUTNING. EFTERSKRIFT	" 218 " 231

I. BARNDOM.

(1820—1836).

Den Dag, da jeg fyldte mit 70. Aar, modtog jeg et Brev fra Johannes Fibiger, hvori der stod: "Nu skulde Du skrive Dit Levned, som Mynster siger man skal skynde sig at gøre, naar man har naaet de 70, og hvorom Goethe siger, at den, der gjør det, er det høfligste af alle Mennesker, medens den, der brænder sine Efterladenskaber, er den uhøfligste af alle." Jeg svarede ham, at jeg syntes ikke mit Liv var særlig mærkeligt, og om jeg end maaske nok kunde have oplevet Noget, som var værdt at fortælle, saa var min Hukommelse ikke stærk, og Dagbog havde jeg kun sjælden ført. Desuden syntes jeg, at saalænge jeg var i mit Embede, burde min Tid anvendes til videnskabelige Arbejder; der var endnu Adskilligt af den Art, jeg kunde ønske at udføre.

Og dog — der kommer ledige Timer, da det videnskabelige Arbejde maa hvile; saa kan jeg jo gjerne prøve paa at nedskrive, hvad jeg kan huske. Maaske det kan more mine Børn og Børnebørn at læse det, og maaske de kunne finde, at Et og Andet deraf kan egne sig til Offentliggjørelse. Men udgave de Noget, maa de gjøre det paa deres eget Ansvar; mit Raad og min Bøn er, at de hellere udgave for Lidt end for Meget, og skulde jeg komme til at give nogen falsk eller urigtig Fremstilling eller fælde nogen uretfærdig Dom om Nogen, da haaber jeg, at Sligt maa blive rettet eller udeladt. Goethes Paradox om Høfligheden kan jeg ikke gaa ind paa; jeg synes tværtimod det er uhøfligt at plage Folk med en lang og Intet sigende Tale.

Jeg er født i Kjøbenhavn d. 10. April 1820; men min Slægt er fra Jylland. Som Provst J. Vahl har oplyst, kan jeg regne baade Hans Tavsens og Anders Sørensen Vedels iblandt mine Forfædre. Hans

Tavsens Datterdatter, Mette Hansdatter Laugesøn var gift med A. S. Vedel, og deres Sønesøns Datterdatter Ane Jensdatter Lauridsen blev i Aaret 1704 gift med Niels Jensen, der efter sin Eiendom Ussinggaard antog Navnet Ussing, som hans Efterkommere have beholdt. Han havde været Landcommissarieskriver i Aarhus og Ribe Stifter, men levede nu som Eier af to store Gaarde S. V. for Horsens, Ussinggaard og Mæringgaard.

I den tilhørende Sognekirke Korning har han efterladt sig et Monument, der paa samme Tid, som det skulde være en Prydelse for Kirken, ogsaa kunde være et Epitaphium for ham og hans Hustruer; thi han havde været to Gange gift, før han ægtede Ane Jensdatter. Det er en stor Chorskranke — Indskriften kjender ikke dette Navn, men kalder det kun "dette mellem Choret og Kirken" — med rige arkitektoniske Prydelser, større og mindre udskaarne Figurer, Malerier og Indskrifter. Den fyldte hele Chorbuen fra nederst til øverst. Under Gudstjenesten aabnedes de midterste Gitterdøre, forat Altret kunde blive helt synligt for Menigheden. Disse Chorskranker vare en Overlevering fra Katholicismens Tid; men som Prydelser beholdtes de endnu under den protestantiske Gudstjeneste, skjøndt de ikke blot vare unyttige, men i mindre Kirker endog paa Grund af deres Størrelse meget forstyrrende. De ere derfor ogsaa for det Meste forsvundne, hvor de have været, og da Chorskranken i Korning nu (1890) var temmelig forfalden og maatte restaureres, blev den tillige efter Præstens Ønske flyttet hen til Kirkens vestre Endevæg lige over for Altret, hvorved hele Kirkens Udseende har vundet en Del, og ogsaa Monumentet — takket være Professor Magnus Petersens fortrinlige Restauration — er kommet til at gjøre en smuk Virkning.

[S. 3]

Efter Indskrifttavlen Angivelse havde Niels Jensen Ussing med sin første Hustru 3 Sønner og 1 Datter, med sin anden 1 Søn, og med sin tredie 6 Sønner og 1 Datter. Ingen af Sønnerne har beholdt Faderens Eiendomme; de fleste af dem bleve Præster. Den ældste af dem alle var Præst i Løsning og Korning, den ældste af Ane Jensdatters Børn, Bagge Nielsen Ussing blev Præst i Lille Lyndby i Sjælland. Dennes ældste Søn, Niels var min Farfar; hans næstældste Søn, Henrich, bekendt som Forfatter til "Kirkeforfatningen i de danske Stater" (Kbhavn 1786—1789), blev Fader til Generalprokurør, Konferentsraad Tage Algreen Ussing.

Min Farfar har havt mere Lyst til verdslig end til geistlig Virksomhed. Han nedsatte sig i Ribe, hvor hans Faders to Tvillingbrødre beklædte anselige Stillinger, den ene som Præsident, den anden som Raadmand. Der blev han Hospitalsforstander, men drev samtidig forskellige praktiske og industrielle Foretagender, f. Ex. en Tobaksfabrik, der dog aldrig vilde trives. Hans Hustru Johanne Lovise Bruun døde efter at have født sit 15de Barn. Et Skjærnbræt, som stod foran den Nyfødtes Vugge, faldt om, og Moderen døde af Forskrækkelse 1796. Min Fader var dengang 9 Aar gammel. Den store Børneflokk fik for en stor Del Lov til at skjøtte sig selv, og jeg har hørt mange Fortællinger om deres frie Liv i Haven, paa Toften og paa Engen omkring Byen, paa Aaen i Baad og om Vinteren paa Skøiter; jeg har hørt besynderlige Historier om de Gale paa Hospitalet, som man efter Datidens Skik ikke brød sig om at holde særlig afspærrede. Min Fader har fortalt mig, at han engang som Dreng blev forstyrret i sin Søvn ved, at Matrassen under ham bevægede sig; det var et galt Fruentimmer, der havde faldet paa at lægge sig der. Der var ikke Raad til at anvende Synderligt paa Børnenes Opdragelse. De to ældste bleve holdte til Studeringerne; den ældste blev theologisk Kandidat og Præst i Uldum i Nærheden af Horsens († 1861); den anden blev Jurist og Faderens Efterfølger som Hospitalsforstander.

[S. 4]

Min Fader havde det Held efter en meget tarvelig Undervisning at blive antaget som Skrivedreng hos Stiftamtmanden. Denne, W. J. A. Moltke, der senere fik Grevetitel, fik den kjønne og raske Dreng kjær, og da han 1815 blev forflyttet til Sjælland, tog han ham med sig, og antog det unge Menneske, der imidlertid havde naaet at faa Dansk juridisk Examen, som sin Fuldmægtig. Et Par Aar senere tilbød Kong Frederik VI Moltke Embedet som Overpræsident i Kjøbenhavn. Moltke svarede, at han gjerne vilde modtage det, hvis H. M. vilde forunde ham en Naade endnu. Frederik VI foer op, som han pleiede, og udraabte: "Stiller De Betingelser?" Moltke fortsatte, at for at kunne udføre et betroet Embede til Kongens Tilfredshed maatte man være vis paa at have paalidelige Underordnede; særlig gjaldt dette om Kjøbenhavns Overformynderi, hvis store Kapitaler ikke turde betroes nogen uprøvet Mand. Han bad derfor om, at hans hidtilværende Fuldmægtig maatte blive Overformynderiets Kasserer og som saadan Kontorchef under Magistraten. Hans Begjæring blev bevilget, og min Fader fik i en Alder af 30 Aar det Embede, han vedblev at beklæde, saa længe det bestod. Ved Overformynderiets Omordning (efter Lov af 4. Marts 1857) gik han af med Titel af Etatsraad. Han døde 13. April 1866, 79 Aar gammel.

[S. 5]

Saasnart det omtalte Embede satte ham i Stand til at stifte et tarveligt Hjem, ægtede han en elskelig ung Pige, han i længere Tid havde været forlovet med, Esperance Tolerance Balle. Hun var to Aar yngre end han. Hendes Fader, en født Nordmand, havde været Borgemester i Ribe; han døde som Sorenskriver i Throindhjem. Mine Forældres Ægteskab blev velsignet med 5 Børn, alle Sønner. Den ældste, f. 4. Marts 1818, fik Navnet *Werner Jasper Andreas* efter min Faders Velynder. Det var et ualmindelig hurtigt og skarpt Hoved; som Dreng var han langt forud for sin Alder; som Mand besad han et klart og forudseende Blik paa alle Forhold, som man maatte ønske, Andre havde været i Besiddelse af. Han blev Høiesteretsassessor, Direktør i Nationalbanken og kongevalgt Landstingsmand. Han døde 2. December 1887. Den næstældste Søn, den der nedskriver dette, blev kaldet *Johan Louis* efter sin Bedstemoder. Den tredie, *Carl*, f. 14. April 1823, blev juridisk Kandidat og Fuldmægtig under Kjøbenhavns Magistrat; i Krigen 1848—49 gjorde han Tjeneste som Lieutenant og Capitain, og faldt i Slaget ved Fredericia 6. Juli 1849. Den fjerde, *August*, f. 23. Febr. 1825, var Theolog. I 1848 meldte han sig som Frivillig til Krigstjeneste; men efter at have deltaget med Hæder i Slaget ved Dybbøl 5. Juni, blev han syg og

maatte forlade Hæren. Han døde som Provst og Sognepræst i Skjelskør d. 1. Marts 1897. Den yngste, *Vilhelm*, f. 18. Mai 1830, blev Assessor i Kriminalretten, men døde allerede 1. Juli 1871.

Danmark var fattigt i den første Fjerdedel af det 19de Aarhundrede. Den nærværende Slægt vilde forbavses, hvis den kunde anstille Sammenligning imellem Nutiden og Datidens smaa og tarvelige Forhold. Embederne lønnes kun smaat, og der maatte spares, naar man skulde opdrage 5 Sønner; men vort Hjem var dog net og hyggeligt, og vi savnede Intet; det Eneste, jeg klagede over, var, at Skomageren altid syede for smaa Støvler til mig, og jeg maatte nøjes med den Trøst, at de bleve nok større, naar jeg fik gaaet med dem. Større Velstand stiftede jeg Bekjendtskab med hos Slægtninge og Venner, som mine Forældre omgikkes, saasom Isenkræmmer, senere Jernstøber Heegaard, der dengang eiede en stor Have paa Nørrebro, Justitsraad Nyeland, der som Proviantforvalter for Søetaten boede ved den nu opfyldte Tøihushavn, der hvor Generalstabens topographiske Afdeling nu er, og raadede over et udstrakt Terrain af Gaarde og Magazinbygninger, — en uforlignelig Legeplads, — samt en Have, der gik helt ned til Havnen, og Prokurator Borup, der pleiede at ligge paa Landet paa Vesterbro; en Gang laa de i Gæstgivergaarden Grønne Hest, der hvor nu Saxogade begynder; det kaldte man Land dengang.

[S. 6]

Jeg kom til Verden paa Vesterbro, skraas over for Skydebanen, men allerede 8 Dage efter flyttede mine Forældre til Hjørnet af Frederiksborggade og Nørrevold. Til dette Sted knytte sig mine tidligste Minder. Det var morsomt at se paa Vognfærdselen igennem Nørre-Port, og endnu mere at se paa alle Soldaterne, der stadig marscherede forbi til Øvelsen paa Fælleden, iførte røde Trøier med Rabatter af forskellig Farve for hvert Regiment, for ikke at tale om de fixe Livjægere og Studenterne med den høie Fjer i Chakoten, eller om det vældige Artilleri. Den lille Dreng holdt meget af at løbe over Gaden og sætte sig paa Afviserstenen ved Foden af Voldbakken, ved hvilken Lejlighed der ogsaa stundom kunde falde et Besøg af hos Soldaterne i Vagtstuen. Eller jeg kunde løbe over til det andet Gadehjørne, hvor den bredskuldrede Tømmermester Westergaard boede paa 1. Sal. Hans Datter Albertine, der senere blev gift med Overretsprokurator Alberti, var meget venlig imod mig; Sønnen N. L. Westergaard stiftede jeg først mange Aar senere, som Kollega, Bekjendtskab og inderligt Venskab med. Men den bedste Gjenbo var dog vist Pladskommandanten, der boede oven over Nørre-Port, Major Kathala, hvis elskværdige Familie min Broder og jeg i en lang Række Aar vedligeholdte Forbindelse med.

[S. 7]

Jeg var vel 6 eller 7 Aar gammel, da vi flyttede hen til Hjørnet af Teglgaardstræde og Volden. Her fandtes endnu Brandtomter, der laa ubebyggede siden 1807 og afgav fortræffelig Legeplads for Børn, og naar man var 10 Aar gammel og var pænt paaklædt, kunde man faa Lov til at spadserer paa den ligeoverfor liggende Vold, forudsat at man ikke gik det mindste udenfor de banede Veie; thi saa kom Skildvagten styrtende ud fra sit Skilderhus og truede med at slaa "den Satans Dreng" ihjel med Geværkolben. Ja fik man det Indfald, naar man gik hjem fra Skolen, at lægge Veien over Volden, var det lige saa galt; man havde jo Skolebøgerne under Armen, og "Ingen maatte bære Noget paa Volden".

Min Fader var ikke nogen studerende Mand; sin Fritid anvendte han helst til at færdes i det Frie. Han var i sine yngre Dage ivrig Fisker og Jæger, og paa Fiskeriturene til Lørsøen efter Aborrer, eller ud i Øresundet efter Hvidlinger, tog han af og til sine ældre Sønner med. Han gik lange Spadsereture med os og vi bleve vel bekendte med Kjøbenhavns Omegn; mange Gange fik jeg Skjænd, naar jeg knap kunde slæbe mig frem paa Hjemvejen fra Charlottenlund eller Dyrehaven. Engang gjorde han en 3 Dages Fodreise med os til Helsingør, Fredensborg og Frederiksborg; den staar uforglemmelig i min Erindring. Med Sølyst ved Emilies Kilde ophørte dengang Landstederne. Taarbæk var ligesom Skovshoved en ren Fiskerby; Skodsborg var Prinds Philipthals "Slot" og en ubetydelig Kro. Nord for Vedbæk Kro ophørte al Civilisation. Man vandrede i Sand op over Anklerne, og glædede sig over, at Marehalmen dog nogenlunde havde bundet Sandflugten. Kun Rungstedgaard og Rungsted Kro (det nuværende Rungstedlund) saa lidt smilende til os, og det mishandlede Sofienberg viste endnu, navnlig med Terrasserne foran Hovedbygningen, at det havde været et kongeligt Slot. Humlebæk tilbød atter en vederkvægende Hvileplads, og saa var der jo kun 1½ Mil tilbage, inden Helsingørs "Stengade" kunde afløse Strandveiens Sand. Alt dette var interessant; men den næste Dag bragte de store Vidundere, det smukke Slot Fredensborg, og den henrivende Udsigt over Esrom Sø fra Krohaven der, og saa det imponerende Syn, naar man efter den lange Vandring igjennem Skoven, pludselig ser det stolte Frederiksborg reise sig i hele sin Majestæt og speile sig i den stille Sø; endelig Solnedgangen fra Jægerbakken, hvor Slottets Herlighed udfoldede sig endnu fuldstændigere. Jeg var vel 10 Aar gammel, da jeg foretog denne min første Reise; jeg skrev strax, da jeg kom hjem, en Reisebeskrivelse; men siden jeg skrev den, har jeg ikke set noget til den.

[S. 8]

Min første Undervisning modtog jeg i Hjemmet af mine Forældre selv. Otte Aar gammel blev jeg sat i Skole hos *C. Visby*, dengang Præst ved Domhuskapellet (☪: Fængselspræst), som havde en lille Skole paa Vandkunsten, vel omtrent 30 Dreng imellem 8 og 15 Aar, fordelte paa 2 Klasser. Et nyt Liv aabnede sig her for mig ved Omgang med Kameraterne, og skjøndt jeg kun blev to Aar i denne Skole, og vi derefter skiltes og gik hver sine Veie, er der dog Adskillige, som endnu staa lyslevende for mig. Nærmest sluttede jeg mig til *Aldo Güntelberg*, Søn af den som Digter og Theateroversætter ikke ubekjendte Carl Güntelberg, en livlig Dreng, der kunde finde paa mange morsomme Ting, og som jeg ogsaa efter Skolens Ophør endnu i et Par Aar omgikkes. Saa skiltes vi — vi gik hver i sin Skole og boede hver i sin Ende af Byen — indtil der 20 Aar senere skulde knyttes et engere Baand imellem os. Han gik senere frivillig med i Krigen og udmærkede sig særlig under Frederiksstads Beleiring. Han døde som Stabsintendant 13. Mai 1891.

[S. 9]

Om Skolen selv kan jeg ikke fortælle meget. Visby var meget venlig imod mig, især uden for

Skoletiden; paa Skolen selv holdt han streng Justits. Jeg husker engang, jeg havde faaet en daarlig Karakter i Dansk Stil. Læreren (Mathematikeren Fallesen) bebreidede mig, at jeg havde skrevet et lille F efter et Punktum; dette var ikke Tilfældet, men jeg havde givet F'et en noget ualmindelig Form, saaledes som jeg af og til saa min Fader skrive det. Da jeg bemærkede dette, fik jeg kun det Svar: "Sludder!" og Karakteren blev daarligere endnu, end den ellers var bleven. Da Skolebestyreren saa Karakterbogen, skulde jeg jo have en alvorlig Irettesættelse. Jeg begyndte at forklare, "at Hr. Fallesen troede, jeg havde skrevet et lille F; jeg havde nok sagt, at jeg mente et stort, men saa sagde han" — længere kom jeg ikke; saa fik jeg et alvorligt Ørefigen ledsaget af de Ord: "Tør Du sige *han*, naar Du taler om Din Lærer?"

I Foraaret 1830 blev Visby Præst paa Christianshavn. Skolen blev opløst, og Drengene fordeltes i forskellige Skoler. Jeg skulde i Metropolitanskolen, hvor min ældre Broder gik. Men Fader ønskede, jeg skulde optages i 2den Klasse, hvorved jeg, som ingen Latin kunde, vilde komme sammen med Dreng, der allerede havde læst i et Aar. Dette skulde indhentes i Løbet af et Par Maaneder. Pastor Gad, dengang Kapellan ved Trinitatis Kirke, senere Biskop i Fyen, paatog sig at læse Latin med mig, naar jeg vilde læse sammen med en anden, 3 Aar ældre Dreng, der gik i øverste Klasse hos Visby, og som nu skulde ind i Borgerdydskolen i en højere Klasse. Det var Gustav Broch, den senere saa bekjendte Høiesteretsadvokat, en Dreng, jeg holdt meget af; men han var som et voxent Menneske i Sammenligning med mig. Præsten læste nogle faa Timer med mig alene, men derefter læste Broch og jeg sammen; vi læste Sallusts Catilina. At lade to saa uensartede Elever følges ad, vilde i vore Dage betragtes som en ren Umulighed, og jeg græd ogsaa mange modige Taarer, fordi jeg ikke kunde følge med; men det skulde jo gøres, og da Tiden kom, bestod jeg Optagelsesprøven til 2. Klasse i Metropolitanskolen.

[S. 10]

Med Ærbødighed traadte jeg ind i den nye Skole med de store, lyse Lokaler; thi dengang talte den endnu kun det Elevantal, hvorpaa den fra først var beregnet, høist 100, medens man nu har maattet skaffe Plads til henimod det tredobbelte. I de 6 Aar, jeg tilbragte der, gik der næppe nogen Dag uden jeg glædede mig over Bygningen, om det end væsentlig var Kameraterne, der gjorde mig Stedet saa overordentlig kjært. Metropolitanskolen kunde dengang ikke kaldes nogen Mønster-Skole; kun faa af Lærerne vare virkelig gode, flere under det Middelmaadige. Hvad vi lærte, maatte vi for Størsteparten lære os selv, og dette ikke saa meget til de daglige Undervisningstimer som til de hyppige Examiner; thi der holdtes Examen hvert Fjerdingaar. Resultatet var imidlertid ikke ugunstigt. Metropolitanskolens Disciple bestode med Hæder Examen artium og bleve i Regelen senere dygtige Embedsmænd.

Hvad der holdt det Hele sammen, var Rektorens eiendommelige Personlighed. *Niels Lang Nissen* var en smuk, hvidhaaret Mand, der bevægede sig langsomt med en imponerende Holdning, som Alle uvilkaarlig bøjede sig for. Han var vel ikke egentlig nogen Børneven; de mindre Disciple gav han sig slet ikke af med, og selv Disciplene i øverste Klasse, som han udmærkede ved at tiltale med De istedetfor Du, holdt han altid i Afstand fra sig. Dog kunde han paa ingen Maade finde sig i, at Nogen var bange for ham; hans Elever burde være modne Ynglinge, der frit kunde udtale deres Tanker, selvfølgelig i en beskeden Form. Han var ikke nogen Videnskabsmand; i hans senere Aar studerede han vistnok aldrig. Disciplene i øverste Klasse, hvor han læste Latin, greb ham ofte i slemme Feiltagelser; hvis de lærte Noget, lærte de det ikke af ham, men ved Selvstudium, og vilde man lære at skrive Latinsk Stil, maatte man søge privat Undervisning hos Overlærer Borgen. Aandrig var han heller ikke; han var en Rationalist fra det 18. Aarhundrede, og naar han læste det nye Testamente med os, bleve Miraklerne forklarede paa den flovest mulige Maade. Engang under Læsningen af Matth. 14. spurgte han en Discipel om, hvordan det kunde gaa til, at Christus kunde bispise 5000 Mand med 5 Brød og 2 smaa Fisk. Disciplen, som kjendte sin Rektor, svarede: "Det maa vist være en Skrivefejl; der skulde vistnok staa, at 5 Mand bispistes med 5000 Brød." "Ja" svarede Rektoren, "det kan jo være; men var det ikke lovlig meget, 5000 Brød til 5 Mennesker?" Saa havde Disciplen Spillet vundet; han kunde svare: "Ja men der blev ogsaa 12 Kurve tilovers," og Rektoren var tilfreds. Hvad der udmærkede ham, var især denne Værdighed, under hvis Scepter Skolens Orden overholdtes uden mindste Besvær. Han var ikke, som Borgerdydens Bestyrer, den energiske M. Nielsen, altid rede til at give et Ørefigen; han rørte aldrig en Dreng; enkelte alvorlige Forbrydelser bleve straffede med Riis af Custos, d. e. Skolens Portner, hvorpaa i Almindelighed fulgte Udvisning af Skolen. Engang havde en Dreng gjort sig skyldig i en Forseelse, som man fandt burde straffes paa en saadan Maade; men Rektor var af en anden Mening; Drengen fik en ringere Straf, og blev i Skolen. Der blev klaget derover, og Kongen nedsatte en Kommission til at undersøge Rektorens Forhold. Strax gik Nissen op til Frederik VI, og bad om sin Afsked, "da han ikke længere besad sin Konges Tillid." Kongen søgte at forestille ham, at man kun vilde give ham Leilighed til at retfærdiggøre sig, og at saa snart dette var sket i det første Møde, kunde Kommissionen opløse sig; men Nissen var ubøielig: "Den Kommission maa slet ikke træde sammen. Sker det, har min Autoritet lidt et Skaar." Og Kommissionen fik Kontraordre, og traadte ikke sammen.

[S. 11]

[S. 12]

Af de øvrige Lærere skal jeg kun omtale *Bonaparte Borgen*, der senere blev Skolens Rektor. Han var dengang Overlærer og læste Græsk og tildels Latin i de 4 øverste Klasser. Det var en elskværdig og fint dannet Personlighed, en grundig Filolog og en samvittighedsfuld Lærer. Som Lærer i Mellemlasserne besad han ikke ganske den Energi, der kræves til at faa Alle med, og hans nervøse Hidsighed erstattede daarlig det Manglende; men i øverste Klasse blev han ved sin klare Fremstillingsgave en udmærket Lærer. Han skrev en smuk dansk Stil, og blev derfor ogsaa en fortrinlig Lærer i Latinsk Stil; thi den, der ikke kan skrive sit eget Modersmaal skjønt, kan heller aldrig lære at skrive noget andet Sprog anstændigt, og omvendt turde Bestræbelsen for at skrive en smuk latinsk Stil være en bedre Lærer i dansk Stil, end nogen som helst Dansk Stillære eller Haandbog i Rhetorik. Det var en af vore største Fornøjelser, naar Borgen engang imellem

lod sig overtale til at give Ferie i en Time, og i Stedet for græsk Undervisning oplæste Noget af Oehlenschlägers Tragedier. Han havde et mesterligt Foredrag, og mange Aar senere, da hans Elever engang holdt en Fest for ham, mindedes ogsaa disse Oplæsninger af flere af Deltagerne, blandt Andre af Skuespiller Chr. Mantzius, der hyldede ham som sin første og egentlige Lærer i Deklamation.

Men ved Siden af Lærerne er der en anden Faktor i Skolelivet, som har endnu større Indflydelse paa Karakterens Udvikling, *Kameraterne*. Allerede inden jeg betraadte Skolens Tærskel, havde jeg Venner dér i min ældre Broders Klassekamerater, der for det Meste vare tre Aar ældre end jeg. To af dem erhvervede sig hele Skolens Beundring ved deres Viser til Rektors Fødselsdag, til Rusgildet o. s. v. Den ene, *Troels Smith*, døde 1880 som Præst i Skjelskør; den anden var *Edvard Lembcke*, en stille, varmhjertet Personlighed, med hvem jeg kom i nærmere Forbindelse end med Nogen af de andre. Han blev theologisk Kandidat, men efter at han havde taget Examen, fik han Lyst til at ofre sig til Skolen og forberedte sig til filologisk Examen. Det faldt i min Lod som ganske ung Professor at skulle examinere min ældre Ven og Skolekamerat og at give ham det hædrende Vidnesbyrd, som jeg syntes, jeg snarere burde have modtaget af ham. Hans senere Virksomhed som Conrector ved Haderslev Skole er tilstrækkelig bekjendt, og hans Sang om Modersmaalet er paa alle Danskes Læber. Efter Sønderjyllands Tab fulgte han med sine Kolleger til Kjøbenhavn, hvor "Haderslev Skoles Lærere" oprettede en Privatskole, som blomstrede en Del Aar. Samtidig indlagde han sig en stor Fortjeneste af den danske Litteratur ved sin fortræffelige Oversættelse af Shakespeare. Paa sine gamle Dage hjemsøgte han af Familiesorger. Han mistede sin Hustru, og nogle Aar senere ogsaa sin yngste Søn, en elskværdig ung Mand, der var filologisk Kandidat, og havde skrevet en morsom Studenterkomedie. Sine sidste Aar henlevede han paa Fasangaarden i Frederiksberg Have, hvor Oehlenschläger i sin Tid havde boet. Hans Tanker vare for det Meste hos hans afdøde Kjære, som han længtes efter at møde. Han døde 20. Marts 1897.

[S. 13]

Metropolitanskolens anden Klasse, hvori jeg kom ind, var toaarig. De to Afdelinger, A og B, havde Lokale og Undervisningstimer tilfælles. De Store i A saa naturligvis ned paa de Smaa i B; men i Frikvartererne paa Legepladsen kunde Forskjellen undertiden udjævnes. I 1830 og 31, da hele Europa ængstelig betragtede Polakkernes Opstand, blev ogsaa Skolen delt imellem Polakker og Russere, og der leveredes Batailler paa Legepladsen. Det var Rytterkampe; de Smaa sad til Hest paa Ryggen af de Store. Jeg var Polak, og havde faaet en prægtig graa Skimmel, den senere Overretsprokurator Herforth.

[S. 14]

Mine rigtige Klassekamerater havde jeg selvfølgelig endnu mere Glæde af; vi vare alle gode Venner. At de ikke alle vare lige meget værd, maatte først Tiden lære mig. De to, der i Skolens 1ste Klasse havde indtaget de øverste Pladser, endte sørgelig. Den ene, en godmodig, tyk Dreng, vedblev bestandig at gjøre sig til af sine Kræfter; han omkom ved at blive kvalt i et Brydetag med en Slagtersvend. Den anden kom i Forbedringshuset. Af de Øvrige have de Allerfleste levet et regelmæssigt Liv og hver efter sine Evner gjort Fyldest paa sin Plads i Samfundet. Iblandt dem maa jeg først og fremmest nævne *Bruun Juul Fog*, den senere bekjendte Sjællands Biskop. Det var en lang, lyshaaret Dreng med en eiendommelig Stemme, som ikke behagede. Skolen kaldte ham doven, ikke fordi han manglede aandelig Interesse, men fordi han fandt denne mere tilfredsstillende ved, hvad han selv læste i Hjemmet end ved Skolens Lectier. Han var som Følge deraf mere moden end vi andre. Jeg holdt fra først af meget af ham. I en af de følgende Klasser blev han siddende, og han blev først Student Aaret efter mig; men derfor skiltes vi ikke. I Skolen, i Studenteraarene, og endnu mere efter at han var bleven Præst og Biskop, have fælles Interesser, Lighed i Anskuelser forenet os i hjertelig Fortrolighed. Som Prædikant dannede han sig nærmest efter Mynster, og Aandens Magt var saa stor, at der i Aarenes Løb selv fremkom en ydre Lighed imellem dem, hvorom man tidligere aldrig skulde have drømt. Fog har med Sandhed kunnet sige: "Nihil humani a me alienum puto", og de Kundskaber, han indhentede allevegne fra, forstod han strax at bearbejde og omsætte i den Mønt, han skulde bruge. Derfor blev hans Samtale saa fængslende og lærerig, og hans Prædiken besad ved Siden af den dybe christelige Følelse ogsaa den Evne altid at fremhæve nye Synspunkter og anslaa nye Strengte, saa at han som geistlig Taler maa regnes til de store Mestere. Han døde den 27. Febr. 1896.

[S. 15]

Da jeg kom op i 3. Klasse, 12½ Aar gammel, oprandt et nyt Liv for mig. Der kom to nye Dreng ind, som bleve mine stadige Sidekamerater — vi tre indtog skiftevis de tre øverste Pladser — og mine stadige Omgangsvener ogsaa udenfor Skolen. Den ene, *Theodor Borries*, var Søn af en Grosserer i Kjøbenhavn. Hans Moder var en af de elskeligste Kvinder, jeg har kjendt. Hans ældre Broder, Gustav, saa jeg kun lidet til; de 2 yngre vare de sødeste Dreng, man kunde tænke sig. Den ene af dem blev Landmand; den yngste, Carl, kom senere som Filolog i Discipelforhold til mig. Han blev Lærer ved Slesvig Domscole, men en tidlig Død afbrød hans lovende Bane d. 22. Aug. 1852. Theodor forlod Studeringerne, saasart han var bleven Student. Han blev Handelsmand, bosatte sig i Newcastle og blev dansk Viceconsul der. Paa sine ældre Dage trak han sig tilbage fra den travle Handelsvirksomhed. Han opslog sin Bolig i London, men hans Tanker vare nok saa ofte i Danmark som i England. Han døde den 13. Februar 1897.

Den anden var *Ludvig Mynster*, den yngste Søn af daværende Confessionarius, snart efter Sjællands Biskop, J. P. Mynster. Det var en brunøiet Dreng, hvis mørke Haar krøllede over Panden og i Nakken. Ansigtets livlige, aandfulde Udtryk indtog Alle, og hans glimrende Evner syntes at spaa en stor Fremtid. Han blev min nærmeste og fortroligste Ven; i en Række af Aar havde Ingen af os nogen Tanke eller Følelse, uden vi delte den med hinanden. Ikke liden Betydning for mig fik ogsaa den elskværdige Familie, jeg derved fik Adgang til. Naar der engang imellem var stort Selskab hos Biskoppen, følte jeg mig rigtignok tilovers og var ulykkelig, men

[S. 16]

naar Familien var ene eller næsten ene, hvor var der da hyggeligt! Og naar saa Husfaderen kom ind, alvorlig og værdig, men med et venligt og velvilligt Smil paa Læberne og i Øiet, saa følte jeg mig æret ved at være sammen med den Mand, til hvem jeg saa op med saa stor Ærbødighed, og hvis Prædikener gjorde Søndagene til sande Festdage for mig. Hans Samtale ved Bordet var jævn og fordringsløs; engang imellem kom en let Ironi frem, og, naar det dreiede sig om kirkelige eller politiske Modstandere, kunde han være overordentlig skarp. Han var altid rolig og ens; jeg har aldrig set ham upasselig. Han plejede at sige: "Man bliver ikke syg, naar man ikke vil være det." Da han blev nødt til at gaa til Sengs, var ogsaa hans Liv udrundet; hans sidste og eneste Sygeleie varede kun to Døgn. Efter sin Død (30. Jan. 1854) er han ikke altid bleven erindret efter Fortjeneste; men en Stormand som han staa urokkelig i Tidens Malstrøm. Et mærkeligt Bevis herpaa er H. Schwanenflügels Skildring af ham, 1900.

Ludvig Mynster var kun tre Uger ældre end jeg, men han var i flere Henseender mere udviklet. Han havde levet under store Forhold og under den rigeste aandelige Paavirkning ikke blot i sit eget Hjem, men ogsaa i Oehlenschlägers Hus; Oehlenschläger boede i Stueetagen i Bispegaarden, og baade Forældrene og Børnene omgikkes stadig. Han var godt hjemme i sin Faders store Bibliothek, og havde allerede som 12 Aars Dreng en betydelig æsthetisk Læsning. Jeg maatte nu se at følge med; thi Poesi og Æsthetik var vor Hovedinteresse. Med *Oehlenschläger* gik det let nok; han var Gjenstand for vor største Beundring. I 3. Klasse A stiftedes der et Deklamationsselskab, hvori hele Klassen deltog. Vi oplæste Oehlenschlägers Tragedier med Rollerne fordelte imellem os. Det var en god Øvelse, men Kunstnydelsen var meget betinget; thi de fleste Præstationer vare lidet heldige, og Enhver nød egentlig kun sin egen Rolle. Mindre let gik det med den tyske Litteratur; men efterhaanden bødede Øvelsen paa den mangelfulde Sprogundervisning, jeg havde modtaget. *Schiller* beundrede jeg ligesom Oehlenschläger; men naar man paastod, at *Goethe* var en endnu større Digter, saa vovede jeg vel ikke at modsige det, men jeg kunde ikke forstaa det. Werthers Leiden virkede kun uhyggeligt og frastødende paa mig, og Wilhelm Meister, som jeg samvittighedsfuldt gjennemlæste, kjedede mig. Jeg havde ikke den stærke dramaturgiske Interesse som min Ven, Personerne interesserede mig kun lidet, og Betragtningerne gave mig ikke synderligt Udbytte. Jeg sagde det ikke dengang til noget Menneske; jeg tænkte, Feilen laa hos mig selv; men da jeg senere i en ældre Alder paa ny læste Bogen, saa jeg, den havde ikke blot disse, men mange flere Mangler. Hermann og Dorothea forekom mig at staa tilbage for Voss' Luise. Selv Tragedierne gjorde ikke det Indtryk paa mig som Schillers. Med *Shakespeare* derimod var det en anden Sag. Skjøndt en stor Del af Stykkerne kun vare mig tilgængelige i Schlegels tunge tyske Oversættelse, greb de mig dog med uimodstaelig Kraft, og det ikke blot Tragedierne, som Macbeth, Kong Lear og Julius Cæsar, men ogsaa Lystspillene; jeg var nær ved at være lige saa forelsket i Imogen og Viola som Ludvig Mynster.

[S. 17]

Men *Theatret* ydede os dog Høidepunktet af æsthetisk Nydelse. L. Mynster kom der i det Mindste en Gang om Ugen; jeg maatte nøjes med sjældnere Besøg. Det tragiske Skuespil stod høit i de Dage. Ryges Kæmpeskikkelse og Fru Nielsens beaandede Fremstillinger, hvor Intet syntes Kunst, men Alt Natur, og Sjælens inderste Rørelser traadte frem med en Sandhed, saa at enhver følede Tilskuer selv maatte gjennemleve dem, staa uforglemmelige i min Erindring. Og hvor høit stod ikke Komedi og Vaudevillen! Hvem har ikke hørt om Frydendahl, Rosenkilde, Fru Heiberg, Phister og mange Andre? Særlig vil jeg nævne hende, som vi længst have havt den Glæde at se paa Skuepladsen, Fru Phister. I vore sidste Skoleaar kom hun, som Jomfru Petersen, til Theatret. Smuk var hun og livlig, og der viste sig strax et fremragende Talent. L. Mynster blev aldeles bedaaret af hende. Det er næppe nogen stor Indiscretion, naar jeg nu, efter over et halvt Aarhundredes Forløb, fortæller, at han var forelsket i hende saa stærkt som en 15—16aarig Yngling kan blive det. Det var hans første og, jeg tror ogsaa at turde sige, hans eneste Kjærlighed.

[S. 18]

Vi indskrænkede os imidlertid ikke til at nyde Andres Digte; vi vilde ogsaa selv være Digtere, eller dog forberede os til at blive det. Det var i Skolens øverste Klasses nederste Afdeling (IV B, som det dengang hed), at vor Produktivitet begyndte, og den tiltog og blev, saa at sige, sat i System, da en Trediemand sluttede sig til os, der, om han end ikke havde samme Iver og Frugtbarhed som vi andre, til Gjengjæld besad større Modenhed. Det var *Andreas Peter Lunddahl*, som var Dux i IV A, medens vi andre gik i IV B. Han var et Aar ældre end vi; men hans Klassekamerater stode saa langt under ham i Dygtighed og aandelig Interesse, at han søgte sin Tilfredsstillelse hos Andre, selv om de vare yngre. Vi tre sluttede et trofast Venskab, som kun Døden kunde afbryde. Lunddahl, Mynster og jeg stiftede den 2. Mai 1835 en Forening, som vi kaldte *Lyra*. Vi skulde samles, jeg tror, hver 14. Dag skiftevis hos hinanden og oplæse vore Arbejder. Lunddahl indskrænkede sig til mindre Digte og smaa æsthetiske Afhandlinger; vi Andre vare mere frugtbare. Jeg skrev saaledes blandt andet en Tragedie i 5 Akter, som hed "Brutus og hans Sønner" og en dramatisk Idyl "Møllen paa Volden". Heldigvis ere hverken de eller Noget af, hvad jeg dengang førte i Pennen, bevaret; jeg vilde vist undse mig ved at læse det nu. Jeg tør heller ikke sige, at det dengang blev modtaget med mere end kjølig Anerkjendelse af mine to Venner. I Mynster derimod saa vi, og næppe med Urette, et virkeligt Digtalent. En Tragedie, han havde skrevet, Hermion, fandt vi særlig skøn, og vi syntes, den fortjente at udgives. Men dertil maatte han først have sin Faders Samtykke. Med Frygt og Bæven leverede han ham Manuskriptet, og to Dage tilbragtes i ængstelig Forventning; saa fik han det tilbage med det velbekjendte faderlige Smil og den Bemærkning, at det var meget kjønt, men det egnede sig ikke til Udgivelse; der tilføjedes ikke engang en Opfordring til at fortsætte de poetiske Forsøg. Det var en alvorlig Skuffelse, men den blev snart glemt.

[S. 19]

Det interessanteste Minde, jeg har tilbage fra *Lyra*, er vor Slutningsfest, en tre Dages Reise i de smukke Pintsedage i 1837. Den gik til Frederikssund, Jægerspris og Frederiksværk, hvor jeg

første Gang saa Maleren Lundby, som siden blev en af mine bedste Venner. Derfra gik vi til Tisvilde. Igjennem den ensomme, forblæste og dengang endnu vantrevne Skov, hvor vi, da det begyndte at mørknes, vare bange for at fare vild, naaede vi endelig, over en Time efter Solnedgang, Landsbyen, hvor Alt var gaaet til Hvile, og vi maatte banke Folk op for at se at faa Nattely; thi der var ingen Kro paa Stedet. Langt om længe fik vi en Mand vækket, som viste os en Bondegaard, hvor vi nok kunde blive modtagne. Der fik vi anvist en Stue med en Seng. Denne var bestemt til to, men vi vare tre. Jeg fik Hæderspladsen i Midten, og over os fik vi en meget tyk Dyne. Det var drøit; men trætte, som vi vare af den lange Dagmarsch, faldt vi dog i Søvn. Den næste Morgen besøgte vi Helene Kilde og Grav. Denne ligger paa en nøgen Mark, som Vinden stryger hen over; det er vistnok det sørgeligste Kursted, der findes i Verden. Saa gik vi til Esrom, og over Fredensborg hjem.

[S. 20]

Lunddahl var et sjælden begavet Menneske baade fra Intelligentsens og fra Characterens Side. Han besad den største Lethed i Opfattelsen af Alt, hvad der mødte ham, baade i den synlige og den usynlige Verden, og et fint og sikkert Øie for hvad der var ægte saavel i Kunsten og Videnskaben som i Livet; men produktiv var han ikke. Han havde stærk Sans for det Komiske og kunde let faa sine Omgivelser til at le. Han var i høi Grad musikalsk, og hans Domme om Billedkunstens Arbejder vare lige saa paalidelige som om Poesiens. Ved Siden af varm Følelse for det Udmærkede og det, hvori Geniets Glimt viste sig, anerkendte han ogsaa det, som han mindre sympathiserede med, ligesom han overhovedet var en mildt dømmende Mand. Han besad en uforstyrrelig Bon sens og Ligevægt i Sindet. Naar jeg dristig paastod: "Man kan hvad man vil", svarede han ganske tørt: "Ja, naar man vil, hvad man kan". Naar Martensen sagde, at det Første, der krævedes af Filosofen, var ubetinget Resignation, svarede han: "Nei Tak; maa jeg bede om en Smule Lykke." Fremfor Alt havde han et varmt og trofast Hjerte. Vare hans Venner mistrøstige og fortvivlede, mødte han dem ikke med Behreidelser eller trivielle Formaninger, men med Mildhed, og fandt ikke sjælden det forløsende Ord, der behøvedes. Jeg husker engang, at jeg i en tung Anfægtelses Stund betroede mig til ham. Han hørte roligt paa mig, og da jeg var færdig, sagde han blot: "Du befinder Dig i en unaadig Tilstand." Han havde Ret. Guds Naade var vegen fra mig; det var den, jeg skulde søge; med dette ene Ord havde han vist mig Veien. Han blev Theolog, Adjunkt, Skolebestyrer, Seminarieførstander i Ranum, Præst først i Stubbekjøbing, saa i Tølløse. Han var en ægte christelig Præst med klart Blik baade paa de evige Sandheder og paa, hvad der bevæger sig i Menneskenes Sjæle. I flere Aar havde en Hals sygdom hindret ham i den fulde Brug af hans Stemme, og tilsidst nødte den ham til at tage sin Afsked. I 1893 flyttede han til Kjøbenhavn, men det forundtes os kun at leve to Aar sammen der; han døde 17. Nov. 1895.

[S. 21]

I 1836 bleve Ludvig Mynster og jeg Studenter. Da Rusaaret var forbi, begyndte han at studere Theologi og jeg Filologi. Vistnok vare vore Interesser endnu de samme; ikke blot Æsthetik og Filosofi, men ogsaa tildels Theologi havde vi endnu tilfælles; men Adskillelsen var der dog. Med stigende Bekymring saa jeg, at jeg ikke mere var for ham, hvad jeg havde været, og at vor Omgang, skjøndt den aldrig blev afbrudt, dog maatte indskrænkes. Efterhaanden indfandt der sig et trykkende Tungsind hos ham; hans Mod var brudt, og det var med stor Overvindelse, at han indstillede sig til theologisk Examen. Han fik Characteren Admodum laudabilis; men dette gjorde ikke stor Forandring. En Udenlandsreise syntes at maatte kunne hjælpe. I Efteraaret 1845 mødtes vi i Napoli, og tilbragte nu et Par Maaneder sammen i fælles Nydelser og i den gamle Fortrolighed. Efter hans Hjemkomst indfandt den forrige Tungsindighed sig atter, og hans Forstand omtaagedes. Han kom sig igjen, men blev aldrig mere den freidige Yngling, han havde været^[1]; fra nu af hvilede der en tung Skygge over hans Liv, og han trak sig tilbage fra Verden. I de senere Aar, da ikke blot Studier og Forretninger, men ogsaa Familielivet lagde Beslag paa min Tid, kunde der gaa Uger, maaske endog Maaneder, hvori vi ikke saa hinanden; men glade vare vi altid ved at træffes og ligesom i gamle Dage meddele hinanden vore æsthetiske Betragtninger og føle os som gamle Venner. Hans Helbred var svagt. Paa sit ensomme Kammer syslede han stadig med Litteratur og Æsthetik. Af poetiske Arbejder har han Intet udgivet, og vistnok heller Intet skrevet i den senere Tid, undtagen "En Lærerinde" (1864), et Skuespil i to Akter, der dog snarere maa kaldes en Novelle i dramatisk Form end et virkeligt Drama. En enkelt Gang, naar Leiligheden opfordrede dertil, kunde han ogsaa sende sine Venner en, altid vellykket, Sang. Ellers var hans Forfatterskab litterærhistorisk og æsthetisk. Han udgav 1860 "Breve fra og til J. P. Mynster", 1866 "Breve til og fra Sibbern"; fremdeles "Bidrag til Litteratur og Æsthetik" (1871), "Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv" (1875), "Mindeblade om Oehlenschläger" (1879), "Meddelelser om Fr. Münter og Frederikke Münters Ungdom" (1883), og ganske kort før sin Død "Har S. Kierkegaard fremstillet de christelige Idealer? — Er dette Sandhed?" Hans stille litterære Virksomhed blev belønnet med Professortitlen, et ringe Vederlag for, hvad hans straalende Barndom og Ungdom lovede. Hans Helbred havde i mange Aar været slet, og Kræfterne tog stadig af. I December 1883 forlod han denne Verden og fik den Ro, han havde længtes efter. Endnu paa Dødsleiet vidnede det blege Ansigt om, at det var en ædel Sjæl, der havde boet deri.

[S. 22]

II. STUDENTERAAR.

(1836—1844).

[S. 23]

Jeg blev Student 1836. Det første Universitetsaar, Rusaaret, var dengang bestemt til at skulle være en, visselig høist nødvendig Fortsættelse og Udvidelse af Skolens encyklopædiske Undervisning. Det afsluttedes ved *Anden Examen*, der toges i to Afdelinger; den ene, i April, var væsentlig filologisk og historisk, den anden, i Oktober, filosofisk og fysisk. Man afskaffede den i 1871, fordi man fandt, at Studenterne bestilte for lidt, og mente, at de vilde lære mere, naar denne Fortsættelse blev henlagt til Skolen, og Skoletiden forlænget et Aar. Man tænkte ikke paa, at det selvstyrende Folk ikke vilde finde sig i, at Sønnerne gik et Aar længere i Skole end tidligere; det tillagte Skoleaar maatte atter afskaffes, og der kom intet Vederlag; men man begyndte paa den endeløse Række af pædagogiske Experimenter, som endnu florerer. At mange Studenter i Rusaaret hellere vilde mere sig end studere, kan naturligvis ikke nægtes, og det vil vel altid være saa; men for Mange, og deriblandt for mig, har dette Aar været lærerigt og frugtbringende.

Der var rigtignok stor Forskjel paa Professorerne. *Velschows* historiske Forelæsninger vare et temmelig tørt Diktat. *Ramus'* Mathematik var vanskelig at følge med for den, der i Skolen ikke var kommen videre end jeg; men Noget hængte der dog ved. Jeg var meget bange, da jeg kom op til Examensbordet; jeg syntes, jeg forstod slet Intet; men saa begyndte han med den sidste Sætning i Stereometrien; da jeg kunde den, tog han den næstsidste og saa fremdeles baglænds hele Faget igennem. Han spurgte saa godt, at jeg kunde klare Alt, og da jeg reiste mig, kunde jeg min Stereometri. *H. C. Ørsted* derimod var Alles Yndling. Man kunde ikke blive træt af at se paa dette aabne elskelige Ansigt og høre ham foredrage den Videnskab, hvori han levede med hele sin Sjæl, og se paa hans morsomme Experimenter, selv om de en enkelt Gang ikke ret vilde lykkes; men et halvt Aar var for kort Tid til at lære noget ordentligt, og jeg tvivler ikke paa, at Studenterne nu til Dags kunne mere Fysik end vi.

[S. 24]

Filosofien slog lidt fastere Rod hos os. *Sibberns* eiendommelige Væsen kunde nok af og til aflokke os et Smil, og hans Logik fandt jeg tør og triviell, men med desto større Interesse læste jeg hans propædeutiske Skrift "Om Erkjendelse og Granskning." *Poul Møllers* Forelæsninger over Psychologi forekom mig som en Aabenbaring fra en anden Verden. Det var det sidste Aar, han holdt Forelæsning; han bar allerede paa den Sygdom, som Aaret efter lagde ham i Graven. Han bevægede sig langsomt; han syntes ret en Typus paa en Tænker. Der var i hans Foredrag aldrig noget Forsøg paa at være aandrig. Det vilde have været en Plet paa denne klare Fremstilling som ved sin Forstaaelighed og sit rige Indhold efterlod et saa uudsletteligt Indtryk. *Brøndsted* holdt en fortræffelig og interessant Forelæsning over Bøotiens gamle Geografi, hvorimod hans Gjennemgang af Euripides' Phönicierinder trods den omhyggelige Oversættelse, han oplæste, hverken gav os nogen Forestilling om Euripides som Digter eller synderlig filologisk Veiledning til Forstaaelsen af det græske Sprog. *Madvig* derimod gav ved sin Gjennemgang af Juvenals Satirer et fortrinligt Exempel paa filologisk Methode. Det var lidt svært, thi Forelæsningen holdtes paa Latin, og til Examen skulde dette Sprog bruges; Juvenal forekom mig en sær og lidet tiltalende Forfatter; men jeg lærte en Del, og Madvigs anden Forelæsning, over latinsk Litteraturhistorie, var mig en uafbrudt Nydelse.

[S. 25]

Efter Anden Examen skulde jeg begynde paa et Fagstudium. Medens jeg gik i Skolen, var det min Tanke, at jeg vilde studere Theologi; men jeg havde nu gjort Bekjendtskab med et Par theologiske Studerende og set, hvorledes de svedte over de vidtløftige Kommentarer til det nye Testamente, hvori alle mulige, baade rimelige og urimelige Fortolkninger anførtes og drøftedes, og Undersøgelsen ofte endte uden Resultat. Det forekom mig, at dette var et underligt Studium. Jeg syntes, det var nok at angive den rigtige Forstaaelse af et Sted, og naar man ikke kunde dette, maatte det komme af, at man ikke forstod tilstrækkelig Græsk. Jeg havde hørt, at Melanchthon havde sagt: Quo quis melior philologus, es melior theologus, og jeg mente derfor, at jeg først burde være grundig Filolog, inden jeg tog fat paa Theologien. Det forstaaer sig, at Madvigs Forelæsninger til Anden Examen i høj Grad styrkede mig i mit Forsæt at vælge det filologiske Studium.

Men saa ivrig jeg var i mit filologiske Studium, vedblev jeg dog alligevel at dyrke baade Theologi, Filosofi og Æsthetik. Det var netop i den Tid, at *Martensen* kom hjem fra sin Udenlandsreise og gjorde saa stor Opsigt. Jeg hørte hans Forelæsninger baade over Moral og over Dogmatik, og troede ligesom de Fleste dengang paa hans Forsoning af Christendom og Hegelianisme. *Hegel* syntes at have sagt Filosofiens sidste Ord. Jeg længtes efter ret at blive bekjendt med denne store Filosof. Fænomenologien maatte jeg rigtignok lade ligge; det vilde tage mig altfor lang Tid at sætte mig ind i den; men af Forelæsningerne var der flere, der ligefrem berørte mit Hovedstudium, først og fremmest den udførlige Filosofiens Historie, hvoraf jeg havde stort Udbytte. Dernæst var der den almindelig beundrede Historiens Filosofi. Men da jeg saa opdagede, hvor lidet denne aandrige Konstruktion svarede til Kjendsgjæningerne, tabte min Beundring sig, og da jeg gjorde Bekjendtskab med Æsthetiken, blev jeg helbredet for min Hegelianisme. Men fordi jeg ikke længere kaldte Filosofien Videnskabernes Videnskab og ikke vilde gaa ind paa dens aprioriske Konstruktioner, var Filosofien selv mig ikke mindre dyrebar, og baade i mine Studenteraar og senere have mine bedste og nærmeste Venner været Theologer og Filosofer. Skulde jeg nævne Nogle af dem, der særlig have staaet mig nær, vilde jeg foruden Ludvig Mynster, Lunddahl og Fog, anføre den tidlig afdøde Theolog *Emil Mynster* og *Johannes Fibiger*; med hvem et nøie Venskab forenede mig, indtil Døden bortrev ham i November 1897. I Kandidataarene, paa Borchs Kollegium, sluttede jeg mig nærmere til Licentiat *P. E. Lind*, senere Biskop i Aalborg, *Andreas Listov* og *J. F. Hagen*, der døde i en endnu ung Alder som Professor theologiae.

[S. 26]

Men en ung Student lader sig i Valget af sine Venner ikke bestemme af Studiefaget alene. De nye

Udsigter, der aabner sig for ham, og Lysten til at tilegne sig det nye Livs Rigdom, dette er det, han har fælles med de Andre, og som sammenknytter dem alle. 186 vare vi, der bleve Studenter i 1836. Jeg betragtede dem alle som Kamerater og mange af dem som Venner, hvem jeg var lykkelig ved at faa en Samtale med. En af dem, der strax tiltalte mig overordentlig, var *S. B. Thrige* fra Roskilde Skole. Han er tilstrækkelig bekjendt som historisk Forfatter og som Rektor ved Haderslev Skole; mig har han altid været en trofast og fornøielig Ven, og hans elskværdige Hustru og hans Børn have vist mig et lignende Venskab. Ved et ulykkeligt Fald i April 1896 brækkede han Hoften, og han blev aldrig mere i Stand til at støtte paa Benene. Efterhaanden sygnede ogsaa hans aandelige Liv hen, og især efter hans Hustrus Død (Juli 1900) havde han kun en Skygge af Livet tilbage. Han døde 1. Juli 1901. En Anden af mine Venner fra Rusaaret, som endnu er i Live, er *Chr. Brix*, der var Bestyrer af Efterslægtselskabets Skole og i mange Aar Folkethingsmand for Kjøbenhavn. En Tredie, som bør nævnes, var *Chr. Bille Brahe*, senere Stiftamtmand i Kjøbenhavn. Han fik Udmærkelse til Examen Artium, Noget man særlig beundrede ved en Privatist og en Baron; men han var tillige en livlig og gemytlig Kamerat, en ædel og elskværdig Charakter, og har i sit lange Liv vist sig som en ægte Hædersmand. For Studenterne fra 1836 blev han en Slags Bannerfører. Det er jo Skik at Studenterne 25, 50, ja ogsaa 40 og 60 Aar efter deres Indskrivning ved Universitetet samles til Jubilæumsfester. Man ønsker at gjenoplive Ungdomsminderne og at fornye Ungdomsbekjendtskaberne. Det kan ikke nægtes, at Mange ere blevne fremmede for hinanden, og ikke engang kjende hinanden, naar de mødes ved disse Lejligheder; men dog ere disse Fester ikke uden Betydning. Det er vel værdt at gjenkalde sig Rusaarets Følelser og Oplevelser og tænke over, hvorledes den Strøm, der tog sit Udspring der, har bredet sig og frugtbargjort Livet. Ved disse Fester var Bille Brahe en sikker Gjæst. I 1886, da vi havde været 50 Aar Studenter, indbød han os til at holde Jubilæum paa hans Herregaard, Svanholm i Horns Herred. Fra nu af, syntes han, burde disse Møder gjentages hvert Aar; han mente endog, man kunde udvide dem til at omfatte alle dem, der havde været 50 Aar Student, og i 1890 stiftede han i Forening med Kammerherre Wolfhagen, den tidligere Minister i Slesvig, en saadan Forening med Navnet Academicum, der skulde samles en Gang om Aaret. Dertil skrev Ploug sin fortræffelige Sang: "Sikket Chor af brunste Stemmer, Sikket Fog af hvide Haar." Endelig, i 1896 holdt Bille Brahe i sit Hjem i Kjøbenhavn en Fest for den lille Kreds, der endnu kunde møde til 60 Aars Jubilæum. Aaret efter lukkede han sine Øine træt af Livet.

[S. 27]

[S. 28]

Allerede i Rusaaret dannede nogle af Studenterne fra 1836, som det vel næsten altid er Tilfældet, et lille Selskab til Diskussion og Drøftelse af almindelig videnskabelige Emner. Det var Studenterne fra Borgerdydskolen paa Christianshavn (Krarup-Hansen, Høedt, L. Petersen) der gik i Spidsen, og Møderne holdtes i Borgerdydskolens Lokale. Ved Vinterens Slutning ophørte Selskabet, men det opstod igjen næste Aar i en udvidet Skikkelse, idet ogsaa Studenter fra 1837 toge Del deri. Det blev kaldet *Palæstra*. Af dette vare bl. A. Hans Egede Schack, Forfatteren til Phantasterne, og Johannes Fibiger Medlemmer. Men heller ikke dette Selskab havde noget langt Liv. Ganske anderledes var det med *Lyceum*, hvoraf jeg noget senere blev Medlem. Dette Selskab, af hvis Historie Johannes Forchhammer i "Museum" 1893 har meddelt en interessant Skitse, bestod i 40 Aar, og kan rose sig af at tælle mange af Danmarks ypperste Mænd iblandt sine Medlemmer. Det var et latinsk Disputerselskab stiftet 1813. Dets Formaal var, hed det, at forøge og nære logisk Skarphed i Diskussionen og Færdighed i at tale Latin. Latin var endnu dengang udelukkende brugt ved Universitetets Disputatser og tildels ved dets Examiner. Det var altsaa ganske naturligt, at man øvede sig deri. Man elskede ikke sit Modersmaal mindre derfor, og man var ikke blind for, at de Emner, man drøftede, kunde behandles mere tilfredsstillende paa Dansk. I Tidens Løb blev jo ogsaa Latinen mere og mere trængt tilbage ved Universitetet, og det blev oftere foreslaaet, at man skulde disputere paa Dansk i Lyceum, men da dette endelig blev indført, i Fyrretyverne, sygnede Selskabet hen, og ophørte kort efter. Det var ikke længere nødvendigt, og det eiendommelige Baand, der havde holdt det sammen, idet det gav det sit Særpræg, var bristet. Det var en lille Kreds; Normaltallet for Medlemmerne var 12. De strenge gammeldags Former, hvorunder Disputatsen bevægede sig, følte mere som en Morskab end som et hemmende Baand, og naar den latinske Akt var forbi, indtog man i Forening et tarveligt og gemytligt Aftensmaaltid, hvor der ikke var anden Levning af Latinen tilbage, end at vi alle vare Dus. Undertiden samledes vi ogsaa til selskabelige Sammenkomster uden Disputats, navnlig til Fastelavn og til en Skovtur om Sommeren. Der gik det saa lystigt til, som man kunde vente af unge livlige Mænd, der følte sig som ægte Venner. Fra de senere Aar hidrøre et Par Viser af Hostrup; i den latinske Tid skrev jeg en latinsk Vise, ligesom Poul Møller havde gjort i sin Tid. Uden paa nogen Maade at sammenligne mig med ham, kunde jeg dog have Lyst til at anføre den som et Bevis paa, hvor trofast Traditionen havde holdt sig endnu den 25. Juni 1843.

[S. 29]

Abierunt hiemes,
 Nives abierunt;
 Acres iam sunt iuvenes;
 Senes qui fuerunt.
 Sicci disputavimus
 Olim in Lyceo,
 Nunc in silva ludimus
 Uvidi Lyæo.

Logicæ cum tæduit
 Et doctrinæ morum,
 Ad naturam rediit
 Rex philosophorum.
 Lætus tum investigat

Feras animantes,
Quid delphinos moveat
Et tigres bacchantes.

Alexander magnus iam
Huic magistro datus
Penetravit Indiam
Euius renatus.
Vivat Aristoteles!
Fratres, nos vivamus!
Alexandri similes
Fortiter bibamus.

[S. 30]

Jeg blev optaget i Lyceum 6. Decbr. 1842 sammen med min Studiefælle G. Lund, Julius Gram (senere Prof. juris), og Medicinerne Petit og Jul. Paulsen, og blev modtaget af Chr. Hermansen (senere Prof. theol.), E. Boesen (senere Stiftsprovst i Aarhus), M. Hammerich, Tregder, P. E. Lind, A. Listov, A. Birch (senere Guvernør i Vestindien) og Medicineren Ravn. I det næste Aar blev A. F. Krieger optaget tilligemed B. J. Fog, Wad (senere Præst i Korsør) og Schleisner (senere Fysikus i Flensborg og Stadslæge i Kjøbenhavn); i 1844 optoges Hostrup, C. Listov, Islænderen Gr. Thomsen, Klein, Worsaae og Dan. Møller (senere Præst i Vonsbæk og derefter i Faxe). Efter min toaarige Udenlandsreise indtraadte jeg igjen i Selskabet, og samlede der i de nærmest følgende Aar med L. Mynster, Johnstrup (senere Prof. i Mineralogi), E. Vedel (senere Amtmand i Sorø), M. Steenstrup (den bekjendte Udgiver af Dansk Maanedsskrift og af Skrifterne til Folkeoplysnings Fremme), Joh. Forchhammer og Cand. philol. Carl Borries, samt de senere bekjendte Præster, L. Warburg, E. Scharling og min yngre Broder August, og Dr. med. Engelsted. Jeg disputerede sidste Gang 12. Decbr. 1849. Fastelavn 1850 holdt Lyceum en større Fest, hvori en stor Mængde ældre Lyceenser deltog som Veteraner. Det var en talrig, man kunde gjerne sige glimrende Forsamling. Jeg var bleven valgt til "Dictator" og ønskede Gjæsterne Velkommen med en versificeret, selvfølgelig dansk, Tale. Hvor gemytligt og hvor morsomt det forøvrigt gik til, har Forchhammer beskrevet paa ovfr. anf. Sted. D. 30. Oktober 1850 udmeldte jeg mig af Selskabet, dog med det Forbehold atter at kunne møde "som Veteran", Noget jeg i det Mindste een Gang har gjort Brug af, idet jeg deltog i et lille Fastelavns-gilde paa Constantia i 1853, uden Tvivl det sidste, der er bleven holdt. Men Lyceum og de fortrolige Venskabsforbindelser, der udsprang deraf, høre til mit Livs allerdyrebareste Erindringer.

[S. 31]

Men midt under denne Syslen med almindelige videnskabelige Emner gik det særlig filologiske Studium sin regelmæssige Gang, og jeg savnede heller ikke her Medarbejdere og Venner. Sammen med *J. G. Lund*, senere Rektor i Aarhus, og *H. H. Lefolii*, senere Rektor i Viborg, læste jeg kursorisk flere græske og særlig latinske Forfattere. Det var fornøielige og lærerige Timer. De vare begge Studenter fra Aaret efter mig, men de spredte sig ikke saa meget som jeg, og tog, uagtet de underviste en hel Del, allerede efter 4 Aars Studium den filologiske Embedsexamen, medens jeg brugte 5 Aar, og selv dette blev anset for en meget kort Studietid. Det var nemlig den saakaldte Store Philologicum, som de, der tragtede efter overordnede Lærerposter ved de lærde Skoler, maatte underkaste sig. Det var store Fordringer, der stilledes i de 3 Hovedfag, Latin, Græsk og Historie, hvortil kom adskillige Bifag, Hebraisk, Mathematik, Theologi og Filosofi. Kandidaten skulde vise, at han var hjemme i alle Skolens Fag og, om fornødent, kunde overtage Undervisningen i dem; naar Modersmaalet og de nyere Sprog ikke vare medtagne, kom dette af, at Kundskab deri blev betragtet som selvfølgelig. Man kan nok tænke sig, at disse store Fordringer aldrig bleve fuldtud opfyldte. Jeg gjorde mit Bedste for at nærme mig dertil, og det var ikke mange af Ciceros og Platons Skrifter, jeg ikke fik gjennemlæst; men det var vel ogsaa derefter. I 1849 blev Examen ogsaa indskrænket; den skulde kun omfatte de 3 Hovedfag, samt Modersmaalet tilligemed Oldnordisk; men selv dette syntes efter nogen Tids Forløb at være for Meget. Der var Sprogforskere, som ikke vilde have Historien med, og Historikere, som syntes de kunde undvære de gamle Sprog, medens ogsaa de nyere Sprog gjorde Fordring paa at stilles lige med de gamle. I 1883 oprettedes da en ny Skoleembedsexamen, hvortil der skulde opgives 1 Hovedfag og 2 Bifag. Man saa bort fra Skolens encyklopædiske Character; man krævede Faglærere, og Specialstudierne dreves langt videre, end det for Skolens Skyld var nødvendigt. Skjøndt det nu af og til viste sig, at det ikke var de saaledes uddannede Kandidater, som Skolen havde bedst Brug for, vilde man dog ikke opgive Systemet, der stemmede med hele Tidens Retning, som krævede Specialisering paa alle Punkter. Resultatet blev, at man gik endnu et Skridt videre ad den Vei, man havde begyndt paa, og de nye Examensbestemmelser af 1901 gjorde Prøven endnu mere "videnskabelig" og mindre praktisk end tidligere. Om man har gjort vel deri eller ikke, maa Fremtiden bedømme.

[S. 32]

Der var i min Studentertid 3 filologiske Professorer ved Universitetet, Madvig i Latin og F. C. Petersen i Græsk; *Brøndsted* havde en ekstraordinær Stilling; han holdt færre Forelæsninger, og kun over Græsk. Jeg hørte en Forelæsning over Pindar af ham; og, var det end først mange Aar senere, da jeg selv tog mig for at læse over Pindar, at jeg fik nogen klar Forestilling om denne Forfatter, mindes jeg dog ogsaa denne Forelæsning med Glæde. Den livlige og for Hellas begeistrede Mand syntes at sidde inde med Mere, end man fik at høre, og jeg misundte dem, der, som Oppermann, havde Adgang til hans Hus; jeg selv har kun været een Gang i hans Stue. *F. C. Petersen* levede længere, saa at jeg i Tidens Løb kunde blive hans Kollega og Ven. Han var en godmodig Mand og en samvittighedsfuld Embedsmand. Som Provst for Regentens har han stor Fortjeneste af at have bragt Orden i Styrelsen. Ungdommen gjorde sig undertiden lystig over hans salvesfulde og "pedantiske" Udtryksmaade, som man sagde; men de vidste dog godt, at de i ham havde en Foresat, som vilde forsvare deres Ret og deres Interesser, naar det krævedes.

[S. 33]

Som Universitetslærer skulde han docere græsk Filologi. Ved Siden af exegetiske Forelæsninger læste han over græsk Litteraturhistorie, græske Antikviteter (3: Statsforfatning) og Mythologi. Hans Forelæsninger vare et korrekt Referat af den tyske Videnskabs Resultater, men de vare noget tørre og vidtløftige især i Indledningerne. Vi kunde saaledes ikke forstaa, hvorfor han dikterede os fuldstændige Litteraturoversigter, som Ingen af os havde Brug for i alt Fald som Studenter. Mest interesserede mig hans Kunstmythologi; men man var dengang meget slet forsynet med de nødvendige Afbildninger. Millins Galerie mythologique, en lille Oktavbog med Konturtegninger, cirkulerede undertiden i Timerne; større og nøiagtigere Gjengivelser af de antike Kunstværker, der kunde give en virkelig Forestilling om deres Character, fandtes ikke.

Madvigs Forelæsninger vare naturligvis mønsterværdige. Litteraturhistorien har jeg omtalt. Endnu betydeligere var hans Fremstilling af den romerske Statsforfatning, der fremtraadte i en forstaaelig og klar Skikkelse, som den endnu ikke fandtes i nogen Litteratur, tilmed ordnet paa en let overskuelig Maade. Den blev lagt til Grund for Bojesens Haandbog i de romerske Antikviteter, der i lang Tid blev benyttet som en fortrinlig Lærebog ikke blot herhjemme, men ogsaa i Tyskland. Fuldstændigere og paany gjennemarbejdet foreligger *Madvigs* Arbejde som bekjendt i hans sidste Hovedværk. Ogsaa hans latinske Syntax bleve hans Tilhørere først bekjendte med ved hans Forelæsning. Jeg havde i Skolen læst efter *Baden*, hvis Regler hverken vare forstaaelige eller rigtige; *Borgen* havde ført mig ind paa en rigtigere Vei; ved Universitetet havde jeg benyttet *Zumpt* og *Billroth*, og derigjennem i Forbindelse med *Madvigs* exegetiske Forelæsninger og *Øvelser* allerede for en stor Del kunnet tilegne mig det System, som *Madvig* nu fremlagde fuldfærdigt. Det var en stor Velgjerning for Skolerne, da de ubrugelige og uklare Lærebøger bleve afløste af *Madvigs*. Det var ikke *Madvigs* Skyld, at Lærerne misbrugte hans Bog, lod Skoledisciplene lære udenad, hvad der var bestemt til at springes over, og ikke forstod at sætte sig paa Disciplenes Standpunkt.

[S. 34]

Iblandt de lidt ældre filologiske Studerende var der især to, som jeg kom i et nærmere Venskabsforhold til. *H. P. Tregder* var 4—5 Aar ældre end jeg, en godmodig og elskværdig ung Mand, hvis gode Hoved jeg beundrede, og hvem jeg betragtede som selvskreven til at være *Petersens* Efterfølger. Han foretrak imidlertid at blive Skolemand og blev Rektor i Aalborg og senere i Sorø. Han var maaske ogsaa nok saa godt skikket dertil; thi medens han hurtig opfattede en Sags Kjerne, interesserede det ham mindre at se den udfolde sig i Enkelthederne, saa at han kunde give et fyldigt og levende Billede af den. Han havde en ualmindelig let Haand og meddelte sine Disciple kort og klart det, som forekom ham at være Hovedsagen. Man kunde undertiden ønske, at han havde lært dem mere, men hvad han lærte dem, det kunde de. Hans Forfattervirksomhed svarede dertil; hans latinske Litteraturhistorie er et kort og klart Schema; den første Udgave led af adskillige Unøiagtigheder, men de bleve rettede i de senere. Den græske Kunsthistorie vilde jeg ønske han ikke havde skrevet. Jeg kunde ikke lade være at sige ham dette; men saa ubehagelig denne Meddelelse var ham, gjorde den dog intet Skaar i vort Venskab.

L. Oppermann, der var bleven Student to Aar før jeg, var en stor Modsætning til *Tregder*. Ogsaa han var et udmærket Hoved og havde systematisk Talent, men han dvælede med nok saa stor Lyst ved ubetydelige Enkeltheder. Det var ham en stor Fornøjelse, naar han opdagede en eller anden lille Feil hos sine Forgængere. Han kunde ikke lukke en Bog op uden at finde en Trykfeil, selv om det var den eneste, der fandtes i hele Bogen. Han morede sig med at eftervise, hvorledes selv de bedste tyske Stilister, som *Goethe*, af og til kunde udtrykke sig saa skjødesløst, at det strengt taget var meningsløst, og med at fortælle saadanne Historier som den om en matematisk Professor, hvem han engang ved en Examen havde hørt forlange af Examinanden, at han skulde lægge et Snit igennem en Kegle saaledes, "dass die grössere Hälfte der kleineren gleich wird." Han begyndte som klassisk Filolog, og hans første Arbejde var en "Latinsk Sproglære til Skolebrug, især efter *Billroth*" (1840), en Bog, som upaatvivlelig var bleven almindelig brugt, hvis ikke *Madvigs* Grammatik var udkommet Aaret efter. Lige saa uheldig var han med sin "Indledning til den danske Sproglære", idet *Bojesen* Aaret efter udgav sin lille Ledetraad; *Oppermann* beskyldte ham for at have plagieret ham. Da han indstillede sig til Examen, fik han kun en middelmaadig Anden Character; han havde stølet paa sine almindelige Kundskaber og ikke brudt sig om den specielle Examensforberedelse. Endnu værre gik det ham, da han meldte sig til Forstexamen. Og dog var han en fortrinlig Matematiker. Hans "Elementær Plangeometri" roses, og som Matematiker blev han optaget i Videnskabernes Selskab og nød stor Anseelse blandt Fagmændene. Tilsidst blev han Professor i Tysk ved Universitetet. Var det Forfængelighed, der saa tidt bragte denne glimrende Begavelse ud af Ligevægten? Maaske. Den Orm lide vel de fleste Mennesker af. Men hvor man end vil søge Aarsagen, jeg vil ikke dømme, men kun beklage min Ven. Han døde 17. Aug. 1883. Et skjønt Eftermæle har *A. D. Jørgensen* sat ham i sin "Redegjørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab." "*Oppermanns* Forelæsninger" siger han (S. 78) "havde en dobbelt Betydning for mig. Dels gav de mig Blik for Ensidighederne i den tyske Litteratur, dels blev de for mig det første Exempel paa et grundigt og fordomsfrit Kildestudium. *Oppermann* viste, hvorledes hver enkelt Forfatter var en eiendommelig Personlighed, tildels betinget af sin Tid, tildels af sit særlige Naturel og sine Evner, og han tog den Ting aldeles naturlig og uden verdenshistoriske Tillavninger og forudbestemte Skemaer. Snarest for tilbøielig til overalt at se Udslag af tysk Sentimentalitet, ligesom danske Forfattere dengang (omkring 1860) i det Hele stadig var paa Krigsstien mod alt tysk Væsen, stillede han de historiske Forhold i et saa tilforladeligt Lys, at det her for første Gang gik op for mig, hvad der egentlig kræves af en ædruelig Betragtning af Fortidens Personer og Forhold."

[S. 35]

[S. 36]

Aaret 1836, da jeg blev Student, var et Mærkeaar for Universitetet. Den gamle Universitetsbygning var brændt 1807. I mange Aar havde de nøgne Mure staaet der som et sørgeligt Minde. Min ældste Broder og jeg havde som Børn leget paa Pladsen imellem dem sammen med den naturhistoriske Professor Wads Pleiesønner, som boede i Kommunitetsbygningen. Nu var den nye Bygning færdig; den skulde indvies ved Reformationsfesten, der ogsaa dette Aar feiredes med særlig Høitidelighed; det var 300 Aar siden den lutherske Reformation blev indført i Danmark. Den nye Universitetsbygning forekom os stor og anselig; thi Studenternes Tal var ikke Halvdelen af, hvad det nu er. De skønne og storladne Forhold i Façaden gjorde jo ogsaa Bygmesteren, Malling, al mulig Ære; at Lysforholdene i det Indre ikke altid vare heldige, mærkede man først senere. Særlig uheldig var han med det Forsøg paa Forhallens Loftsdekoration, han lod Historiemaler Høyer foretage, men det forsvandt ogsaa øjeblikkelig, og Constantin Hansen og Hilker udførte den herlige Udsmykning, som jeg i mine Studenteraar havde min Glæde af at se blive til og senere som Professor fik det ærefulde Hverv at skulle vaage over og sørge for at redde ved hensigtsmæssig Restauration, da Tidens Tand ikke havde skaanet den. Da Malerierne vare færdige, fik Bissen det Hverv at udføre Statuerne af Athene og Apollo ved Trappeopgangene. Han modellerede dem paa Stedet, og jeg besøgte ham ofte under Arbeidet. Da de vare færdige i Gibs — og Bestillingen til Kunstneren gik kun ud derpaa — ønskede Studenterne at vise Mesteren deres Taknemmelighed ved et Festmaaltid.

[S. 37]

Universitetsprofessorer og Kunstnere toge Del deri, lad mig nævne Clausen og Madvig, Thorvaldsen og Hetsch som Exempler. Pastor Mørch-Hansen har i "Museum" 1893 givet en interessant Meddelelse om Festen. Chr. Molbech holdt en smuk Tale for Hædersgjæsten, og iblandt de Sange, der hædrede ham, var ogsaa en af den svenske Billedhugger Molin, der benyttede Bissens Navn paa en morsom Maade, thi paa Svensk hedder Nissen "Tomtebissen". Troels Smith udtalte det Ønske, at de to Gibsstatuer snart maatte kunne opstaa i en varigere Dragt. Denne Udtalelse modtoges med almindelig Jubel, og Dagen efter samledes Indbyderne til Festen for at overveie, om det var muligt at tilveiebringe de fornødne Midler til at lade dem udføre i Marmor. Kunstneren selv ønskede kun sine Udgifter dækkede, men det syntes dog at være en vanskelig Opgave. Vi tog imidlertid trøstigt fat paa Værket. En Maleriudstilling i Universitetsbygningen, hvortil Folk velvillig laante dem Billeder, og en Komædie af Hostrup paa Hofteatret gav en ret god Indtægt; men der manglede endnu Meget, som maatte skaffes ved private Bidrag. Det var aabenbart ikke nok at udstede en almindelig Opfordring hertil; skulde det hjælpe, maatte vi henvende os personlig til velstaaende Medborgere, som vi antog kunde dele vor Interesse. To og to gik vi da omkring og lod os melde hos Folk, vi slet ikke kjendte; jeg var i Almindelighed ledsaget af Mørch-Hansen. Det kostede os ikke liden Overvindelse, men paa de fleste Steder bleve vi godt modtagne, og Pengene kom ind. Vi takke Giverne og haabe paa Tilgivelse for vor Paatrængenhed.

[S. 38]

III.

[S. 39]

ARCHÆOLOGI OG UDENLANDSREISER.

Da jeg valgte det filologiske Studium, var det ikke alene af Interesse for Videnskaben, men ogsaa fordi jeg fandt, at det var en smuk Lod og en Stilling, jeg kunde magte, at være Skolelærer. Jeg havde tænkt mig, at jeg skulde ende mine Dage som Skolemand, og det var først efter at jeg havde taget filologisk Examen, at Madvig vakte Tanken hos mig om mulig at komme til Universitetet. Han syntes, at han og Petersen nok kunde trænge til en yngre Medhjælper, og da baade han og Petersen vare rent litterære Filologer, savnede man efter Brøndsteds Død 1842 En, der havde personligt Kjendskab til Italien og Grækenland og deres Monumenter. Thi skjøndt han altid, og med fuld Ret, hævdede, at Studiet af Litteraturen, Sproget og Historien maatte være det Første for Filologien, miskjendte han ingenlunde Monumenternes Betydning, og skjøndt han af og til i sin Tid havde trukket lidt paa Smilebaandet, naar han fandt Brøndsteds Begeistring overdreven, havde han dog den største Agtelse for hans Dygtighed. Han følte godt, at Archæologen sad inde med Kundskaber og med et Selvsyn, som han selv manglede. Han opfordrede mig derfor til at træde i Brøndsteds Fodspor og lægge mig efter Studiet af Oldtidens Kunst og Monumenter. Han anbefalede mig til Professor *Høyen*, og skjænkede mig derved en Lærer og en Ven, der fik lige saa stor Betydning for min Udvikling, som han selv havde havt. Det var d. 17. Decbr. 1842, at jeg saa *Høyen* første Gang. Han modtog mig med stor Venlighed, og vi havde en lang Samtale om den nye Opgave, jeg havde stillet mig. I Samtalens Løb sagde han, at nu misundte han mig, men om nogle Aar vilde han ikke misunde mig; han kunde ikke spaa mig bedre Skjæbne end Brøndsted; "det var et Studium, som ingen Interesse mødte." Hvor ere Tiderne ikke forandrede! Han skræmmede mig dog ikke. Jeg sagde til mig selv, som der staar i en samtidig Dagbogsoptegnelse: "O, havde jeg ikke Andet at være bange for! Bliver jeg til Noget, skal jeg nok finde Anerkjendelse, og finder jeg den ikke, hvad gaar det mig an? Men jeg føler tilfulde Vanskeligheden af den Opgave, jeg har stillet mig. Jeg kan Intet og vil kunne Alt!" Elsket Kunsten havde jeg vel altid, men jeg kjendte næsten Intet dertil. Det var *Høyen* og Omgangen med de Kunstnere, jeg fandt i hans Kreds, der aabnede mit Øie for dens virkelige Væsen, at man ogsaa igjennem den kom Guddommen nærmere, at man igjennem Kunstens Fremstilling af det Skabte følte sig endnu mere gjennemtrængt af Kjærlighed til Skaberen; ikke som om Sligt nogensinde udtaltes i denne Kreds; det er mine egne Følelser, jeg her søger at udtrykke, men jeg tvivler ikke paa, at det Samme føles af enhver ægte Kunstner og Kunstelsker. Jo dybere og

[S. 40]

inderligere denne Følelse er, desto mindre holder man ofte af at tale derom. Høyens Undervisning og Samtale gik ud paa det Positive, Opfordring til at se og studere og til at tilegne sig det Sete. Han gav mig Anvisning paa den Litteratur, jeg burde benytte; men endnu større Betydning havde det, at han besøgte det Kgl. Billedgalleri og Moltkes Malerisamling med mig. Han anbefalede mig at lære at tegne og skaffede mig Lundby til Tegnelærer, og da det jo særlig var Oldtidens Kunst, jeg skulde studere, førte han mig op i Kunstakademiets Samling af Gipsafstøbninger, viste mig Thorvaldsens Samlinger, den smukke lille Samling af smaa Oldsager, som Billedhugger Herman Friends Enke eiede, og bad Kammerherre Falbe, der bestyrede Christian VIII's Vasesamling, om at give mig Adgang til denne. Her fik jeg min første archæologiske Opgave; det blev mig overdraget at forfatte et Katalog over Vaserne. Det var en Samling, som Prins Christian i sin Tid havde kjøbt af Erkebiskop Capece Latro i Tarent, og som siden havde modtaget enkelte Forøgelse igjennem Brøndsted og Falbe; det var Begyndelsen til den værdifulde Vasesamling, som nu findes i Statens Antiksamling.

[S. 41]

Det var ikke nogen daarlig Maade at begynde paa det archæologiske Studium. Ingen Klasse Monumenter giver et saa rigt Indblik i de gamle Grækernes Liv og Forestillingskreds som disse Industriprodukter, og Haandværkernes Smag og Dygtighed er jo et Echo af de store Kunstneres. Vasestudiet var ogsaa den Tids Yndlingsstudium. De uhyre Rigdomme, der stadig kom frem fra Etruriens og Nedreitaliens Nekropoler og spredtes over alle Europas offentlige og private Samlinger, lokkede baade Kaldede og Ukaldede til at offentliggjøre disse Skatte og forsøge at tyde den Billedverden, der her oplod sig. Adskilligt var der i disse Tydninger, selv hos en saa indsigtfuld Forsker som Gerhard, der kunde ægge til Modsigelse; dog var det for det Første kun et enkelt Punkt, hvor min filologiske Samvittighed ikke tillod mig at tie. Til en Beskrivelse af antike Vaser hører det ogsaa at give dem deres rette antike Navn. Panofka havde skrevet en Bog, Recherches sur les véritables noms des vases Grecs, hvori han fremdrager over 100 græske Benævnelser paa Kar og tillægger hver af dem sin særegne Form iblandt dem, der findes i Vasesamlingerne. Det kan være bekvemt ved Affattelsen af et Katalog at have saadanne Navne til sin Raadighed, men det er meget langt fra Sandheden. Ligesom nu til Dags en Kop eller et Blomsterglas kan have mange forskellige Former, uden at vi give hver af disse sit eget Navn, saaledes var det ogsaa Tilfældet i Oldtiden. Livet har det samme Navn for hvad der har den samme Brug; kun Fabrikanten adskiller de forskellige Former ved at give hver sit Numer, og Modehandleren opkalder de forskellige Façonner efter — jeg veed ikke hvad. Da jeg nu skulde skrive en Disputats, valgte jeg at underkaste dette Spørgsmaal en nøiagtigere Drøftelse. Det var som Filolog, at jeg lexikalsk gjorde Rede for de antike Navnes Betydning, og hvorvidt det var muligt at henføre noget af dem til de fra Samlingerne bekjendte Former. I Indledningens behandlede jeg i Korthed almindelige archæologiske Spørgsmaal om Vasernes Oprindelse og Bestemmelse. Min Afhandling hed De nominibus vasorum Græcorum, og blev forsvaret d. 7. Septbr. 1844. Jeg erhvervede derved Værdigheden som Magister artium; Doctorgraden opnaede man dengang ikke uden man først var Magister. Disputatsen foregik naturligvis paa Latin og under de gammeldags Former. Nedenfor Kathedret, hvorpaa Præses stod, var anbragt et mindre Katheder, som indtoges af hans Respondens, der skulde hjælpe ham at besvare de gjorte Indvendinger. Denne Plads beklædte en yngre Ven af mig, stud. philol. Chr. Listov, senere Rektor i Herlufsholm og i Nykjøbing. Dette var naturligvis en tom Form, ligesom den hele Akt ingenlunde havde den Alvor som nu til Dags, da den foregaar paa Dansk. Min Disputats manglede heller ikke den ret almindelige Tilsætning af Løier, idet min gode Ven, lic. theol. Hagen traadte op og beskyldte mig for at have løiet, idet jeg havde sagt, at jeg aldrig havde været udenfor mit Fædreland, medens det var vel bekjendt, at jeg havde deltaget i det skandinaviske Studentermøde i Upsala Aaret i Forveien.

[S. 42]

Saasnart Disputatsen var overstaaet, skulde jeg gjøre mig færdig til den store Udenlandsreise, som Understøttelse fra Fonden ad usus publicos havde sat mig i Stand til at foretage. Nu til Dags, da det er blevet saa let og saa almindeligt at reise, vilde man ikke kalde denne Reise stor, men i 1844 var det anderledes. Jublende glad var jeg i Tanken om alt det Skjønne, jeg skulde se og lære; mine Venner priste min Lykke og medgav mig hjertelige Hilsener i Form af Stambogsblade. Mine Husfæller paa Borchs Kollegium holdt en munter Afskedsfest for mig, ved hvilken Leilighed Hagen skrev en særdeles morsom Vise^[2]. Men alt som Afreisen nærmede sig, blev jeg dog ogsaa noget beklemt over at skulle vove mig alene ud i den vide Verden. Jeg var meget uerfaren, kun 24½ Aar gammel, og jeg saa endnu yngre ud. Jeg anede ikke, at ogsaa dette kunde være en Fordel, og at jeg netop paa Grund af mit barnlige Udseende undertiden blev modtaget med en Velvillie, som jeg ellers ikke kunde gjøre Krav paa. Heller ikke Skilsmissem fra min Familie var let. Min Fader haabede næppe at se mig mere. Da jeg sagde Farvel til ham paa Toldboden, kunde den stærke Mand ikke tilbageholde Taarerne; Sligt havde jeg aldrig set før. Min Trøst i dette Øieblik var, at jeg ved Siden af mig havde en lidt ældre Ven, der før havde reist, og som skulde ledsage mig paa den første Del af Reisen, cand. juris, senere Professor, Julius Gram.

[S. 43]

Efter en stormfuld Seilads, hvor Skibet led noget Havari, ankom vi til *Kiel* d. 9. Oktober 1844. Der hørte vi adskilligt om Slesvigholstenernes Forbittrelse imod Danmark. Vi lo hjertelig over at høre, hvorledes en smuk ung dansk Dame (Frk. Wulf) paa et Bal havde tvunget alle Kavalererne til at tale Dansk, da hun erklærede, at hun ikke vilde tale Tysk. Om Aftenen vare vi hos Professor Paulsen; det var den sidste Aften i lang Tid, vi tilbragte i en dansk Familie. Den næste Dag førte Jernbanen os til Hamburg; det var første Gang, jeg prøvede den Befordring; og den følgende Aften gik det med Diligence fra Hamburg til Bremen, hvor vi beundrede det prægtige Raadhus. Derfra med samme lidet behagelige Befordring over Osnabrück, Münster og Düsseldorf til *Cölln*, hvis dengang endnu ufuldendte Domkirke gjorde et saa mægtigt Indtryk paa os, at vi ofrede mindre Tid end vi burde paa de herlige romanske Kirker i samme By. Rhinturen, fra Bonn til Mannheim, hvoraf et lille Stykke, Coblenz—Boppard, tilbagelagdes til Fods, Resten med

[S. 44]

Dampskib, ydede mig mindre Fornøielse end ved senere Leiligheder; jeg syntes, Møens Klint var meget smukkere, og først i *Heidelberg* fandt jeg Noget, jeg kunde stille ved Siden af eller over denne. Her nød jeg Naturens Skjønhed i en sydlandsk Temperatur, og medens Gram besøgte gamle Venner, vandrede jeg langs med Neckarfloden til Handschuchsheim, hvor en Hr. Uhde, der havde Bjergværker i Mexiko, havde samlet en stor Mængde interessante mexikanske Oldsager.

Efter at have ydet Strassburger-Münsteren vor skyldige Beundring og glædet os over Holbeins Portrætter i Bibliotheket i Basel steg vi om Aftenen d. 20. Okt. atter ind i en Diligence for at kjøre til Lausanne. Jeg havde sovet et Par Timer, da jeg blev vækket af en uvant Lyd. Vi vare i den romantiske Münsterthal, hvor det ene Vandfald efter det andet brusede ned ad Klipperne ved Siden af Veien og glimrede i Maaneskinnet. I Graaveir og Taage seilede vi fra Lausanne til Genève; vi kunde kun se de nærmeste Kyster; Alperne gjemte sig i et uigjennemtrængeligt Mørke; først den næste Aften viste de sig for os i al deres straalende Herlighed med Mt. Blanc thronende i Midten.

Over Naturen glemte jeg dog ikke Kunsten. I Musée Rath fandt jeg en smuk lille Samling af ældre, navnlig hollandske Malerier og nyere Billeder af Schweizer Kunstnere. Et smukt lille Landskab, der i Kataloget var opført som "Ubekjendt Mester", forekom mig ved første Øiekast at være D. Moucheron, og da jeg saa nærmere efter, stod Navnet virkelig paa Billedet. Jeg følte mig stolt over denne Opdagelse. Naar Lignende senere er hændt mig, har det naturligvis ogsaa moret mig, men jeg har vidst, at det kunde Mange gjøre mig efter; Kjenderskabet er ikke det Væsentlige ved Kunstbetragtningen. Og det har det heller ikke været for mig dengang; ellers vilde jeg ikke kunne huske Calames prægtige Landskab "Storm i Høialperne". Jeg bildte mig ind, at jeg selv oplevede denne forfærdelige Naturscene, at jeg saa og hørte Stormen piske Granerne og knække dem, saa at selve Vandfaldets Brusen overdøvedes og Bjørnen krøb i Skjul.

[S. 45]

Den næste Dag skulde jeg skilles fra min kjære Ven, der hidtil havde været mig en saa uforlignelig Støtte. Gram skulde til Aix og jeg til Italien. Han var vel selv heller ikke ganske rolig for at lade mig gaa paa egen Haand, siden han overtalte mig til at tage med Kureren til Turin. Det var den dyreste Reisemaade. Det kostede 75 Francs, men saa kom man derhen i 36 Timer; man sad ved Siden af Postføreren og var anbetret hans særlige Omsorg. Kureren var ingen almindelig Kusk; det var en ung smuk og særdeles dannet Mand, der talte nydeligt Fransk, i sin Hjemstavn bekjendt som Journalist og Digter; hans Navn var Constantino Reta. Efter en Times Kjørsel standsede vi ved Grænsen af Savoyen. Toldbetjentene rodede op i min Kuffert, og deri fandt de — en Del Bøger. Dette var naturligvis Contrabande, især da man ikke kunde forstaa et Ord af dem. De bleve tagne fra mig, indpakkede og forseglede; man lovede, jeg skulde faa dem igen i Genua, et Løfte som rigtignok ikke blev holdt. Jeg havde aldrig faaet dem, hvis ikke den danske Konsul i Livorno, Dalgas, havde taget sig af Sagen, og langt om længe faaet dem sendt til mig i Florents. Medens Toldembedsmændene undersøgte Bøgerne og havde stor Møie med at opskrive den mesopotamiske Titel paa Schouws "De italienske Naaletræer", tog Reta fat paa et Exemplar af min Disputats, og han havde Tid nok til at gennemlæse de første Sider. Det gode Latin behagede ham; han fik Interesse for mig, og vi bleve særdeles gode Venner. Veien gik igjennem de deiligste Bjerglandskaber, især fra S. Jean de Maurienne til Vernay; men oppe paa Mt. Cenis sneede det. Jeg gik til Fods ved Siden af Vognen, indtil det var bleven mørk Nat; saa krøb jeg atter ind i Karreten. Jeg sov snart ind, og vaagnede først, da det atter bar nedad, og et straalende Solskin varmede mit Ansigt og viste mig Italiens Herlighed.

[S. 46]

Jeg havde tænkt at anvende en Dag paa at se Museet i *Turin*, men jeg blev der i 3½; min nye Ven vilde ikke slippe mig. Jeg maatte spise til Middag hos ham, gjøre Bekjendtskab med hans Hustru, hans Broder og andre gode Venner, alle sammen "bons enfants" som han udtrykte sig, og saa tilsidst kjøre med ham til Genua, naar det var hans Tur. Fru Reta kunde ikke tale Fransk, og jeg vovede endnu ikke at prøve paa at tale Italiensk; men et kjønt og tiltalende Ansigt havde hun, om end de høie Toner, hvori Vennerne i hendes Stambog besang hende som Madonna, forekom mig noget overdrevne. Vennerne vare livlige og elskværdige Mennesker, Journalister og Digtere, begeistrede for den nationale og borgerlige Frihed, som de ikke tvivlede paa, at "det unge Italien" snart vilde tilkæmpe sig. Det varede længere end de tænkte; men et Forsøg blev gjort i Genua i 1848. Der omkom Constantinos Broder; han selv blev landflygtig og levede derefter som Sproglærer i Genf, hvor han døde i Foraaret 1858. Jeg har et Minde om ham tilbage i et Digt, han skrev i min Stambog, Inno del tramonto, og et Par Breve.

Ogsaa i *Genua* blev jeg længere, end jeg havde ønsket. Jeg skulde tage med Dampskib til Livorno; men det var i 2 Dage et saa øsende Regnvejr, at Skibet ikke kunde faa indtaget sin Ladning, og den 3. Dag, da Regnen ophørte, var det en forrygende Storm. Om Aftenen kom jeg dog afsted, og naaede uden Uheld Livorno den næste Morgen. Ogsaa til *Pisa* kom jeg, skjøndt Banetoget for en stor Del maatte kjøre igjennem Vand; men derefter gjorde Oversvømmelsen al Færdsel umulig. I 3 Dage ventede jeg paa, at Veien til Florents skulde blive farbar; men der var endnu lange Udsigter; saa maatte jeg lægge Veien om ad Lucca. De 3 Dage, jeg tilbragte i Pisa, mindes jeg med særlig Glæde. Den største Del af Tiden tilbragte jeg fjernt fra Byens Færdsel paa Domkirkepladsen og nød i Fred og Ro de vidunderlige Monumenter, der vare samlede der, Domkirken, det skjæve Taarn, Baptistieriet og Campo Santo; det var mit første Bekjendtskab med den tidligere, italienske Kunst.

[S. 47]

I *Florents* tilbragte jeg en hel Maaned. Jeg var ganske alene; der var ingen Landsmænd, og jeg gjorde saa godt som ingen nye Bekjendtskaber. Jeg aflagde et flygtigt Besøg hos Englænderen Millingen. Jeg havde Lyst til at se Forfatteren til det smukke og for sin Tid mønsterværdige Værk: *Ancient Unedited Monuments*. Jeg traf ham i hans Arbeidsværelse, en enlig gammel Mand, der

kun levede i sine Antiker. Paa hans Skrivebord stod den smukke lille Marmortorso af en kvindelig Figur i stærk Bevægelse, der er afbildet i det ovennævnte Værk. Jeg besøgte Galleriets Bestyrer Migliarini, en fortræffelig gammel Mand, som ikke bar sin Lærdom til Skue, men bedømte Alt med sund Menneskeforstand. Ogsaa i Storhertugens Bibliothekar, Svenskeren Grev Gråberg de Hemsjö, fandt jeg en elskværdig gammel Mand, men han var desværre saa døv, at man kun kunde tale med ham igjennem et Hørerør. I min Ensomhed længtes jeg nok undertiden efter Vennerne i Hjemmet, men det var ingen trykkende Længsel, thi jeg havde nok at gjøre med Studierne i Florents Kirker og Museer. Og dog var dette jo kun en Indledning; Rom skulde være mit egentlige Arbeidsfelt. I den anden Uge af December forlod jeg Florents, og efter 2 Dages Ophold i Siena ankom jeg til Rom d. 16. December.

[S. 48]

Rom i 1844 var meget forskjellig fra Rom ved Aarhundredets Slutning. Det var endnu den pavelige Stad, den stille Kunstnerby, hvor man i Ro nød Kunstens og Naturens Herlighed under hans Helligheds og hans Tjeneres imponerende Varetægt. Nu er Staden bleven 3 Gange større og en tyk moderne Fernis har lagt sig over det Hele. Nu kommer man til Rom med Jernbanen som til andre store Stæder, stiger af i en Banegaard, hvor man har sin Nød med at bane sig Vei igjennem Menneskevrmlen, med at finde sit Tøi, og er glad naar man endelig uden Uheld og uden al for lang Venten er bleven stuvet ind i en Omnibus for at kjøre til et Hotel. Den Gang kjørte man i jævnt Trav ind ad Porta del popolo; Kusken knaldede med Pисken, og man blev høitidelig modtaget af den store Obelisk med Springvandet omkring, hvorefter man kjørte op ad Corsoen, der vistnok ikke var mindre kjedelig end den nu er, men som dog ikke ved Støi og moderne Glimmer forstyrrede den Ankommendes forventningsfulde Stemning.

Det første Sted, jeg søgte hen, var den lille mørke Café del Greco i Via Condotti, hvor jeg skulde høre, om der var Breve fra Hjemmet, og om der ikke var nogen Landsmænd til Stede. Jo vel var der det. Medailleur Petersen modtog mig med stor Venlighed, og kort efter førte han mig over i det nærliggende Trattoria Lepre, hvor jeg traf flere Landsmænd, i hvis Kreds jeg øieblikkelig var som hjemme. Kunstnerkredsen i Rom var ikke lille i de Dage. Det var næsten alle yngre Mænd, nogle faa Aar ældre end jeg. Der var *Jerichau*, hvis hjemsendte Stykker af Frisen "Alexanders Bryllup med Roxane" allerede havde vakt fortjent Opmærksomhed i Danmark; det næste Aar saa jeg ham fuldføre Gruppen Hercules og Hebe, der gjorde stor Opsigt i Rom, blandt andet fordi man havde travlt med det unyttige Spørgsmaal, om det skulde være et Forsøg paa at restaurere den belvederiske Torso eller ikke. Han var allerede dengang noget sygelig og klagede oftere over, at han ikke blev paaskjønnet i Danmark; men han havde endnu ikke den pessimistiske Anskuelse af Livet, som forbittrede hans senere Dage. Han var en elskværdig Omgangsfælle, som jeg nødig rev mig løs fra. Han tegnede med Blyant et lille Portræt af mig, som jeg kunde sende hjem til min Fader paa hans og min Fødselsdag, 10. April 1845. *Holbech* saa jeg ikke synderlig til; han holdt sig for sig selv; derimod omgikkes jeg meget Elfenbensskjærer *S. S. Winther*, der var Broder til den senere bekjendte Rigsdagsmand Dr. Gert Winther. Han modellerede en Portrætmedaillon af mig, et smukt Arbeide, men saa flatteret, at en god Ven af mig, da han saa det, antog det for et Kvindehoved og spurgte, om det skulde være en Kleopatra; den er desværre gaaet til Grunde ved en Ildebrand. Winther var stærkt angrebet af Brystsyge; han led meget og døde allerede 1846. Af *Malere* var der *Jerichaus* trofaste og opofrende Ven Th. Læssøe, den stille og flittige A. V. Boesen, den hyggelige Genremaler Raadsig, Lunde, en fordringsløs Kunstner med fin Følelse for Farvetonerne i Landskabet, og den i München uddannede Rohde, som med en fin og "spirituel" Pensel malede Vinterbilleder og italienske Landskaber. Ogsaa den gamle Ernst Meyer har tidt moret mig med sit lune Humor. Engang saa jeg i hans Skitsebog en lidet interessant Figur. Det var Natvægteren i Söder-Telge. "Hvorfor har De tegnet ham?" spurgte jeg. "Den latterlige Karl," sagde han, "han raaber ved høi lys Dag." Det var Midsommertid. Gurlitt havde sluttet sig ganske til *Tyskerne*. Han var ogsaa født i Altona, og den tyske Kunstnerkreds var jo baade større og betydeligere end den nordiske. I Kunstnerverdenen var der paa den Tid endnu ikke indtraadt nogen Adskillelse imellem danske og tyske. Jeg besøgte ogsaa tyske Kunstnere i deres Atelierer; jeg mindes bl. A. Düsseldorferne Riedel og Achenbach og Frankfurteren Rethel, og i det følgende Aar Overbeck og Cornelius.

[S. 49]

[S. 50]

Af *norske* Kunstnere var der i den Vinter ingen i Rom; derimod var der en anselig Kreds af *svenske*, der levede med de Danske ganske som Landsmænd. Der var af Landskabsmalere Maaneskinsmaleren Stäck og den døve Palm, af Figurmalere den fortræffelige Wahlbom, der excellerede i Rytterbilleder fra Trediveaarskrigen, og Lundgren, der ikke uden Held efterlignede Venezianerne, og som senere ogsaa fik et Navn i Litteraturen, endelig den livlige Architect Scholander, hvis Illustrationer til Tegnèr ville være i Manges Minde. Plageman saa vi kun lidt til; man sagde, han levede af at lave Rafaeler til engelske og amerikanske Reisende. Den elskværdige Billedhugger Fogelberg besøgte jeg i hans Atelier; der stod de kolossale Guder, Odin og Balder.

Efter Skik og Brug samledes Skandinaverne Juleaften for at nyde den hjemlige Risengrød og mindes det fjerne Fædreland med dets Sne og Is imellem Sydens Herligheder. Der laa en Rose paa hver Tallerken, og vi kransede os med Vedbend; men ellers var der næppe Noget, der mindede om et antikt Symposion. Det var et muntert Kunstnergilde, og paa Væggen havde man med Kul tegnet Portræter af de skandinaviske Kunstnere, der nu havde forladt Rom.

Men saa gjerne jeg færdedes imellem Kunstnerne og besøgte deres Atelier, var dette dog nærmest en Adspredelse for mig; min egentlige Opgave var jo at studere Oldtidens Monumenter. Her var det Tyskerne, jeg maatte holde mig til. Archæologien havde allerede dengang et

[S. 51]

Midtpunkt i det af den preussiske Regjering støttede Instituto di Corrispondenza archeologica. Det havde sit Sæde paa Capitolium, ikke i det nuværende anselige Palads, men i den tarvelige Bygning paa Bjergets østlige Side. Der indfandt jeg mig regelmæssig hver Fredag Middag, da der blev holdt Foredrag og Forevisning. En sjælden Gang vovede jeg mig ogsaa selv til at give en lille Skjærv med i Laget, og man gjorde mig til Medlem af Institutet. Men jeg tilstaar, jeg morede mig ikke ved disse Møder, og det var mig en større Glæde, naar jeg efter Mødets Slutning med et Par af de andre Archæologer kunde gaa op paa Palatinerbjerget, i Villa Mills, som da var aaben for Publikum, og beundre den frodige Rosenflor midt i Vinterens Hjerte.

Institutets Første Sekretær, *Emil Braun*, modtog mig med stor Venlighed, og jeg var oftere Gjæst i hans Hus, ikke til noget Selskab, men til daglig Middag sammen med ham og hans aldrende Hustru; Børn havde de ikke. Jeg holdt af den godmodige Mand, skjøndt jeg ikke kunde sætte ham høit som Archæolog og stundom smilte ad hans store Ord, som naar han sagde: "Wenn Böhme und ich zusammen sind, dann wissen wir, was Styl ist." Han var oprindelig Læge. Ved længere Tids Syslen med Antiker havde han erhvervet sig en Del Kundskab paa dette Omraade, men da han manglede filologisk Dannelse, blev han aldrig Andet end Dilettant, og han havde heller ikke noget fint Øie for Kunsten. De Foredrag, han holdt for de yngre Archæologer over de antike Skulpturer i Museerne, gav os derfor heller ikke stort Udbytte; det var for en stor Del uklare Fraser. Han havde modtaget mig med Lovtaler som Madvigs Discipel og ønskede, at jeg skulde skrive en Afhandling i Institutets Annaler. Han gav mig i den Anledning en Vasetegning at behandle, og jeg gjorde mit Bedste for at levere en taalelig archæologisk Afhandling i et pynteligt italiensk Sprog. Da jeg viste ham den — den hed Processione trionfale di Ercole ed Iolao — gjorde han et Par smaa Bemærkninger, som jeg naturligvis tog til Følge, men for øvrigt fandt han det Hele fortræffeligt. Inden den blev trykt, kom imidlertid Institutets Direktør Gerhard til Rom. Han beklagede sig over, at jeg i min Disputats havde polemiseret imod ham. Braun søgte at undskylde mig; om det behøvedes, ved jeg ikke; vist er det, at Gerhard altid senere har behandlet mig med Velvillie og Opmærksomhed; men Braun har dog nok syntes, at han skyldte Gerhard en cadeau paa min Bekostning. Under Trykningen af Afhandlingen opdagede han en faktisk Urigtighed i en Anmærkning. Istedendfor nu, som han tidligere havde gjort, at meddele mig det, saa at jeg kunde rette Feilen, tilføiede han følgende Note: "Vor lærde Forfatter, som vil diktere os de hermeneutiske Love for Studiet af Vaserne, med hvilke han med Nød og næppe er kommen i materiel Berørelse, tager heri groveligen fejl. Mere end ethvert filologisk Sofisteri gjælder et Faktum i Archæologien. Førend han indlod sig med en Koryfæ som Gerhard, der har tilbragt Halvdelen af sit ikke ørkesløse Liv imellem Potteskaar, havde han gjort vel i at gjennemløbe Atlasset af Institutets Monumenter, hvor han paa 3. Binds 44. Tavle vilde have fundet en utvivlsom Hercules tilstedeværende ved Minervas Fødsel." (Det var dette, jeg havde fundet umuligt). "Fortrolighed med den gamle Litteratur i dens Helhed er den skønneste Medgift for Archæologen, men i Videnskaben som i Livet er det ikke altid Medgiftens Rigdom, som gjør Ægteskabet lykkeligt." Jeg blev naturligvis oprørt over dette Overfald, og mine archæologiske Venner fandt, at jeg burde tilsende "Augsburger Allgemeine Zeitung" en Meddelelse om denne "exempelløse Adfærd af en Redaktør;" men efter det Forhold, jeg havde staaet i til Braun, foretrak jeg at indskrænke mig til mundtlig at sige ham, at jeg ikke havde ventet Sligt af ham.

[S. 52]

[S. 53]

Institutets Anden Sekretær, *Henzen*, var en høist elskværdig Mand, der aldrig havde andet end Venner. Han var en dygtig Videnskabsmand og har indlagt sig betydelig Fortjeneste ved Behandlingen af antike Indskrifter. Efter Brauns Død blev han Første Sekretær, og jeg har under senere Besøg i Rom et Par Gange havt den Glæde at se ham i denne Stilling.

Iblandt de yngre Archæologer, der som Stipendiater havde Bolig i Institutets Bygning, maa jeg først nævne *Theodor Mommsen*. Det var en overmodig Yngling paa 27 Aar, for hvem det videnskabelige Arbeide, hvor omfattende det end var, altid gik let fra Haanden. Han var oprindelig Jurist, men Romerretten førte ham til Studiet af Roms Statsforfatning og Historie. I Rom syslede han med topografiske Spørgsmaal og begyndte under Henzens Veiledning det Studium af de latinske Indskrifter, som blev hans Livs Hovedarbeide, og som har sikret ham et udødeligt Navn i Videnskaben. Hans romerske Historie har som bekjendt gjort overordentlig Lykke og er udkommet i mange Oplag. Det er en livlig og interessant skreven Bog, men dens dristige Kombinationer ere ikke altid holdbare, og hans Bedømmelse af Cæsar og Cicero karakteriseres næppe tilstrækkelig, naar man kalder den ensidig. Han har trolig fulgt Drumanns Fodspor og er ligesom denne en ægte Preusser, skjøndt det ikke er der, han hører hjemme; han er født i Garding i det sydvestlige Slesvig. Han havde studeret i Kiel og var — ivrig Slesvigholstener, hvorfor han fra først af ikke betragtede mig med milde Øine. Allerede mit Navn havde vakt hans Harm; thi det var efter Algreen Ussings Forslag, at Stænderne havde anmodet Christian VIII om at udstede sin Erklæring om, at hele det danske Monarchi gik i udelelig Arv efter Kongelovens Arvefølge. Dog kom vi i det Hele godt ud af det med hinanden, naar vi mødtes, hvilket ikke var saa sjældent. Jeg mindes saaledes bl. a. en lille Samtale i det Vatikanske Bibliothek. Jeg havde fra Professor Preller faaet Anmodning om at conferere et Par Haandskrifter af Curiosum Urbis, et lille Skrift fra Romerrigets sidste Dage, der indeholder en Fortegnelse over Byen Roms Kvarterer med Angivelse af deres Grænser. Det er indbundet i et stort Bind sammen med flere forskjellige Skrifter. En Dag medens jeg var beskæftiget med denne Kollation, kom Mommsen hen til mig. "O," siger han, "har De faaet fat paa den Bog? Den kjender jeg. De har formodentlig maattet love, at De ikke vilde se noget af det Øvrige, der staaer i den?" Dette bejaede jeg. "Det er ellers uhyre morsomt, alt det Andet," fortsatte han. "Det er lutter Skandalehistorier om Paverne." Jeg lod mig dog ikke friste, men holdt mit Løfte. En Gang var det dog nær kommet til et alvorligt Brud imellem os. De tyske Kunstnere dannede en Forening, der kaldtes Ponte molle, og hvortil ogsaa andre Kunstnere og Studerende sluttede sig. Dette Selskab pleiede i Begyndelsen af Mai hvert Aar at foretage en stor Udflugt i Campagnen, til de gamle Stenbrud,

[S. 54]

man kalder Cervara-Grotterne. Det var en hel Carnevalsfest; man drog afsted dels til Fods, dels til Æsels og helst i fantastiske Kostumer. Jeg var ogsaa bleven opfordret til at tage med, og jeg havde faaet et kunstnerisk udført Diplom som Ganymed eller Mundskjænk. Det gik lystigt til, og jeg havde min Nød med at holde mig ædru, da Alle vilde drikke med Mundskjænken. Under en Samtale med Mommsen greb denne, som saa ofte før, Leiligheden til at drille mig lidt. Denne Gang sagde han dog ikke: "In Dänemark trinkt man wohl viel Grütze?" han talte foragtelig om den danske Litteratur, og da Talen kom paa Oehlschläger, brugte han nogle Ord, hvorpaa jeg fandt mig beføiet til at svare: "Naar De kan sige dette, har De jo aldrig læst noget af Oehlschläger." Han blev glorød i Hovedet og udfordrede mig. Jeg svarede lidt haanligt: "Tror De, jeg gider slaaes med Dem for den Sags Skyld?" Og dermed var den Historie forbi. Jeg har senere vexlet Breve med ham i Anledning af en Indskrift i Bispegaarden i Kjøbenhavn, som han ønskede et Aftryk af. I 1886 traf jeg ham ved Universitetsjubilæet i Heidelberg. Medens vi spadserede sammen i Slotshaven i Karlsruhe, ledte jeg Samtalen hen paa hans romerske Historie. Som bekjendt gaar denne i de 3 Bind ikke længere end til Cæsars Død. Nylic havde han imidlertid udgivet et 5. Bind, "Provinserne fra Cæsar til Diokletian", et fortrinligt og for Historieforskningen uundværligt Arbeide. Jeg spurgte ham nu, om vi ikke snart kunde vente det manglende 4. Bind. "Nein", svarede han, "der kommt nicht. Das kann Jedermann thun; das können Sie thun." Det skulde være en Kompliment.

[S. 55]

Mere stilfærdig var den 5 Aar yngre *Heinr. Brunn* fra Bonn. Han var ogsaa i det ydre en Modsætning til Mommsen; han var lige saa mørk, som Mommsen var blond. Kunsthistorien var hans Speciale. Han blev senere Anden Sekretær ved Institutet og holdt ligesom Braun Forelæsninger omkring i Museerne, upaaklagelig korrekte, men nogen fremragende Begavelse mærkede man ikke. Dog bør det siges, at det er ham, man skylder den interessante Opdagelse, at de i forskellige Museer opbevarede Figurer i halv Størrelse af faldende eller faldne Giganter, Amazoner, Persere og Galler høre sammen og maa henføres til det Monument, Kong Attalos I lod opstille paa Borgen i Athen. Ogsaa med ham fornyede jeg Bekjendtskabet ved Festen i Heidelberg. Han døde som Professor i München 1888.

Keil var lige saa gammel som Brunn. Det var en venlig lille Mand, tør og exakt Filolog og bekjendt som Udgiver af *Grammatici Latini*. Han døde for faa Aar siden som Professor i Halle.

[S. 56]

Livligere var *Hermann Hettner*, Forfatteren til det 18. Aarhundredes Litteraturhistorie. Ham var jeg oftere sammen med paa Udflugter fra Rom og Neapel; det var en behagelig Reisefælle.

Sachsenen *Ludolph Stephani* var jødisk af Fødsel. Han levede kun i sine Studier. Han blev en saare lærd Archæolog, Professor i Dorpat, og senere Akademiker i St. Petersburg, i hvilken Stilling han udgav udførlige Bearbejdelser af de paa Krim og andensteds i Rusland fundne Oldsager (*Compte rendu de la Commission archéologique Russe 1859—81*). Han holdt sig i Regelen for sig selv; mig foreslog han dog at ledsage ham paa en Fodreise i Volsker- og Hernikerbjergene, og jeg skylder ham Indvielsen i det archæologiske Reiseliv. Det var i de første Dage af Marts 1845, at vi vandrede over Albano og Genzano til Cività Lavigna, det gamle Lanuvium; derfra over Velletri til Cori, Norma og Sezze, saa over Sacco-Dalen til Veroli, Frosinone, Alatri, Ferentino, Anagni og Palestrina. Vi afskrev alle de Indskrifter, vi kunde faa fat paa, og det hændte kun eet Sted, at en Eier forbittret jog os bort midt i vort Arbeide. Vi beundrede Coris prægtige Tempelruin og de vældige kyklopiske Mure, som omgive Stæderne, der ligge som Ørnereder paa Klippernes Fremspring. Vi glædede os over Volskerbjergenes frodige Skovvæxt, og aflagde et Besøg hos en italiensk Landmand, som vi havde mødt paa Veien og spadseret et godt Stykke sammen med i jævn Samtale. "Strada facendo si discorre" vare de Ord, hvormed han indledede vort Bekjendtskab. Mindre behagelig var derimod Governatoren i Anagni, som vilde putte os i Hullet, fordi vi ikke havde vore Passer med, og da han endelig efter et langvarigt Skjænderi bekvemmede sig til at lade os gaa, yderligere spildte vor Tid ved en lang, salvelsesfuld Tale om, hvor nødvendigt det var altid at have sit Pas hos sig.

[S. 57]

Jeg skrantede en Del den Vinter, og kom mig egentlig først i Mai Maaned, da det blev rigtig varmt; men jeg havde ingen Tid til at være syg; Livet var altfor rigt. Tiden hengik med lærerige Studier i Museer, Bibliotheker og imellem Ruinerne, henad Foraaret og Sommeren ogsaa med Udflugter i Omegnen, næsten altid i godt Selskab. Iblandt Landsmændene bør jeg ogsaa nævne den danske Konsul *Bravo* og cand. jur. *Møller* (senere Birkedommer i Hørsholm) med hans unge Hustru, *Amalie f. Stahlfest*, der her søgte og fandt Hjælp imod en begyndende Brystsygge. I Foraaret 1845 blev Kredsen forøget med en af mine bedste Venner fra Borchs Kollegium, Cand. theol. *Andreas Listov*, senere bekjendt som theologisk Forfatter, død som Præst i Dalby i Stevns 1889. Han var bleven Huslærer hos Thorvaldsens Datter Fru Poulsen, og igjennem ham fik jeg Leilighed til at gjøre Bekjendtskab med denne skønne og elskværdige Kvinde og hendes to nydelige Børn, Alberto og Augusta. Man kjender dem fra Familiebilledet i Thorvaldsens Museum, men man kan ikke høre Fru Poulsen med hendes sølvklare Stemme synge: "Gioventù di Roma bella, c'è una nuova tarantella".

Det romerske Folkeliv er saa almindelig bekjendt, at jeg ikke skal inklade mig paa nogen Skildring deraf; kun et Par Træk, der tilfældig ere optegnede i Breve til Hjemmet, kunne maaske have nogen Interesse.

"Om Søndag Eftermiddag ser man undertiden paa Roms Gader Skarer af Drengene vandre med et Kors foran sig som i en Procession syngende og skraalende, men lidet alvorlige; man tror, det er en Leg. De gaa hen til Aftenskolen i Kirken, hvor de under en Præsts Opsyn gjensidig examinere hinanden i deres Katechismus. Den, der da ikke spørger eller svarer nøiagtig med Bogens Ord, ligesom ogsaa den, der har været uopmærksom og giver et Spørgsmaal, som har været givet een

[S. 58]

Gang, eller besvarer et saadant Spørgsmaal, maa til Straf rykke et Numer ned; men den, der et helt Aar igjennem har holdt sig som Dux, bliver hædret med Keisernavn (imperatore dello studio), og naar det er i Jesuiterskolen, kan ingen større Ære tænkes. Da modtager han Presenter af Cardinalerne og nyder den høieste jordiske Lykke, at fremstilles for Paven, for hvem han har Lov til at fremføre en Begjæring. I gamle Dage, siges der, kunde man forlange en Forbryder frigiven eller ogsaa et godt Embede; nu maa man nøies med mindre. Jeg har selv set en saadan Keiser i sin gule Atlaskes Ridderkappe, stadselig pyntet, omgivet af smaa Pager, der ikke vare fuldt saa pænt pyntede, tilligemed alle sine Presenter udstillet i sin Faders Hus. Røde Faner hang ud af Vinduet for at minde Folk om ikke at gaa Udstillingen forbi, og Gensdarmen i Døren holdt Orden i den tilstrømmende Menneskemasse."

I Frascati var jeg Vidne til en Scene af en anden Art. "En Enkemand og en Enke, begge lidt til Aars, holdt Bryllup. Da de kom ud fra Kirken, hvor Vielsen var foregaaet, bleve de modtagne af en stor Skare Dreng, der opførte den frygteligste Kattemusik, jeg i mit Liv har hørt: Klokker og Bjælder, Kobberkjæder, Kasseroller og Bradpander imellem hinanden; de, som ikke kunde opdrive Metalkar, hjalp sig med Deigtruge og andet Trætøi, som de hamrede løs paa, til det gik i Stykker. Hver Gang en Enke gifter sig, bliver hun hilset paa denne Maade, og Regjeringens Bestræbelser for at afskaffe denne Skik have hidtil været magtesløse. Brudeparret selv fandt sig ogsaa taalmodig i, hvad det vidste der hørte til. De vandrede under dette Musikaccompaniment fra Kirken til Osteriet, og nøde Maaltidet under denne Taffelmusik, der holdt ved hele Tiden og tilsidst ledsagede dem til deres Hjem."

Den 30. Juni forlod jeg Rom og kørte med en Vetturin til Napoli i Selskab med min romerske Bekjendt Hettner og den brave Professor Cygnæus fra Helsingfors. Vi havde valgt Veien over *Terracina*. Medens Kusken holdt Middagshvil i Værtshuset ved Kysten, spadserede jeg op ad Bakken til den ovenfor liggende By. Det store Torv, som ligger lige ved Indgangen til Byen, frembød den Dag et usædvanligt Skue. Pladsen var ganske tom, og alle de Gader, der udmundede der, vare afspærrede med Reb, bag ved hvilke Skarer af Voxne og Børn stode samlede. Pludselig blev en stor Oxe med Piskeslag drevet ind paa Pladsen. Den foer vild omkring og blev stadig end mere hidset af Dreng og unge Karle, der dukkede frem under Rebene og skyndte sig tilbage igjen, inden Dyret kunde naa dem. Det var en Tyrefægtning i det Smaa, uhyggelig at se paa for Nordboer, der ikke ere vant til at plage Dyrene^[3]. Oxen skulde slagtes, og hver Gang Sligt skulde ske, pleiede man først at more sig paa den omtalte Maade. Saasnart jeg kunde slippe derfra, ilede jeg hen til den gamle romanske Kirke med antike Søiler opstillede paa liggende Løver og Prædikestolen smykket med gamle Mosaiker, og derfra høiere op endnu til Toppen af Bjerget, hvor man fra de maleriske Ruiner af Theodoriks Borg har en mageløs Udsigt over Middelhavet.

I *Napoli* boede jeg i Santa Lucia med det deilige Middelhav lige udenfor mine Vinduer. De første Dage vare forfærdelig varme; men saa blev det mildere, sjælden over 23° R., og da jeg havde lært at klæde mig derefter, kunde jeg uden Vanskelighed gaa Toledoen igjennem saavel om Morgenen, naar jeg gik til Museet, som om Middagen, naar jeg gik derfra; paa den Tid havde jeg næsten altid en svalende Søbrise imod mig. Af Landsmænd fandt jeg her den gamle Legationsraad Vogt, som Aaret efter blev gift med Billedhuggerinden Adelgunde Herbst. Han modtog mig med stor Venlighed og tog mig bl. a. med paa en Udflugt til Ischia.

Andre Udflugter gjorde jeg sammen med Hettner og Digteren *Fr. Hebbel*. Denne Mand havde jeg allerede i Rom stiftet et flygtigt Bekjendtskab med ved det skandinaviske Julegilde, hvortil Gurlitt havde taget ham med; han var født Ditmarsker og altsaa dansk Undersaat, og han reiste med Understøttelse af Christian VIII. Jeg kjendte kun lidet til hans Digte; Judith havde jeg læst, men uden at finde særligt Behag i den; men som Reisekamerat interesserede han mig. Hans Samtale var pikant uden dog at være saa febrilsk, som han selv senere har karakteriseret den i fortrolige Breve. "Das ist mein Unglück," har han sagt, "dass ich von keinem Gegenstande reden kann ohne mich in ein Gewirr von Gedanken und Bildern zu verlieren." Han var Autodidakt og havde næsten altid maattet kæmpe med Armod; men han havde sat sig det Maal, at han vilde være Digter; dertil mente han sig kaldet, og for Opnaaelsen deraf maatte alle andre Hensyn vige. Ganske blind var jeg ikke ligeoverfor ham. Jeg kunde ikke give ham Ret i, at "Poesien er realiseret Filosofi". Jeg ønskede, der havde været mindre Filosofi i hans Dramer, og den Symbolisme, som han lagde saa megen Vægt paa, forekom mig ganske intetsigende; men alligevel betragtede jeg ham som en ikke ubetydelig Digter, "en Forkæmper for den nye Tids Aand", omtrent som man en Menneskealder senere her i Danmark talte om de saakaldte Gjennembrudsmænd. Hans Overmod og hans bidende Sarkasmer frastødte Mange, men jeg kunde ikke lade være at holde af ham. Jeg troede at have fundet en Ven for Livet, en Tro som dog nok vilde være bristet, hvis ikke Tiden hurtig havde skilt os ad; thi der kunde næppe tænkes to Charakterer saa forskjellige som vore. Den Biografi af ham, som hans beundrende Ven, E. Kuh, har skrevet, har aabnet mig Øinene.

De to Maaneder, jeg tilbragte i Napoli, gjorde mig mere fortrolig med Oldtiden, end Rom havde gjort. Her var Alt anderledes koncentreret; jeg spredte mig ikke til saa mange forskjellige Sider, og den Ro, som det mere ensartede Studiefelt gav mig, virkede velgjørende. Museo Borbonico blev mig kjærere end noget romersk Museum. I *Pompeii* opholdt jeg mig tre Dage. Der var dengang intet Hotel paa Stedet; men en af Opsynsmændene havde et lille Hus, hvor han udskjænkede Vin til Arbeidere og Bønder. Der fik jeg et lille Værelse ovenpaa, ud til Terrassen, der laa fuld af Tomater, som skulde tørres i Solen. Værelset havde intet Vindue, men en stor Luge, som, naar den blev lukket om Middagen, gjorde det til et nogenlunde kjøligt Opholdssted paa den varmeste Tid af Dagen. Formiddagen og Eftermiddagen tilbragte jeg imellem Ruinerne. Jeg gik ganske alene omkring og aflagde Besøg hos de gamle Pompeianere, men Ingen modtog

mig imellem de tavse Mure. Jeg gjorde en Mængde Optegnelser, der i sin Tid vare mig til stor Nytte, men som nu til Dags, efter de senere omhyggelige Undersøgelser og Beskrivelser, naturligvis ere uden Værdi. Til Afvexling gik jeg undertiden hen til det Sted, hvor man gravede. Jeg blev modtaget med et venligt Goddag og nød den store Glæde at se de gamle Mure træde frem af Gruset med Farverne lige saa friske som for 1800 Aar siden; ja selv en Fløidør stod der for mig, ligesom den var udgaaet fra Snedkernes og Malernes Haand, men det var et kortvarigt Syn; det var ikke Træ, men kun Støv, som ved den første Berørelse spredtes ad. Jeg kunde se og røre ved de gamle Beboeres Husgeraad og Redskaber. Vinfade, Oliefade og de andre store Lerkar, der gjorde samme Tjeneste som Tønder i vore Dage, stode paa deres Plads. Den ene Dag aabnede man et saadant Lerkar fuldt af Korn, den næste viste man mig Blomkaal og Oliven; sort som Kul var det, eller snarere det var virkelig Kul.

[S. 62]

De napoletanske Archæologer modtog mig med en Høflighed, som var næsten forbløffende for en Nordbo, der ikke raadede over et saa stort Antal Komplimenter, at han kunde svare paa samme Maade. I nærmere Berørelse kom jeg dog hverken med den vakkre Minervini eller med Særlingen Gargallo Grimaldi; ikkun *Giuseppe Fiorelli* sluttede sig nærmere til mig. Han var dengang en skøn Yngling paa 22 Aar, men allerede bekjendt i den archæologiske Verden ved et Værk over Greven af Syracus' Vaser. Senere har han, som bekjendt, indlagt sig overordentlig Fortjeneste ved Ledelsen af Udgravningerne i Pompeii og Omsorgen for, at Alt, hvad der kunde bevares, blev bevaret. Ham skyldes det jo ogsaa, at de hensmuldrede Rester af de ulykkelige Offere, hvem det ikke lykkedes at undfly Katastrofen, have kunnet anskueliggøres for Nutiden igjennem Afstøbninger. Han blev senere Senator og Direktør over alle Udgravninger i Italien. Paa senere Reiser til Italien har jeg oftere besøgt ham, og vi have glædet os ved at gjenkalde os vore Ungdomserindringer.

Den 24. August tog jeg med Dampskib fra Napoli til Palermo. Jeg maatte jo se Sicilien, Europas Perle og den doriske Architekturs Fostermoder. I Breve til Hjemmet skildrede jeg mine Indtryk med varme Farver; men den, der vil høre Noget om den sicilianske Naturs Deilighed, kan finde dette bedre andensteds, og Oldtidens Monumenter kunne ikke nøies med en flygtig Omtale. Lad mig da kun i Korthed berette, at jeg efter et Par Dages Ophold i det yndige Palermo begav mig paa en Reise langs med Øens sydvestlige og dens østlige Kyst, til Segesta, Salinunt, Girgenti, Terranova (det gl. Gela), Syracus, Leontini, Catania, Taormina og Messina. Der var ingen Jernbaner paa Sicilien, ja ei engang Diligencer; jeg maatte ride. Jeg leiede en Fører med 2 Muldyr, et til mig selv, det andet til ham og min Kuffert. Det var intet glimrende Optog, men dog paa nogle Steder noget imponerende Nyt. "Siete figlio d'un principe?" spurgte et ungt Menneske mig i Terranova. Herbergerne vare heller ikke fyrstelige; Nattesøvnen forhindredes ofte af Utøi; men Forpleiningen var upaaklagelig, Frokost af det medbragte Brød, Pølse, Ost og Vin under en Korkeg eller et Johannesbrødtræ (carrubo), Aftensmad Maccaroni og Fisk. Men glad var jeg ved at færdes imellem disse Naturbørn, som kun kjendte Lidet til Verden udenfor deres Hjem. I Salemis prægtige Borgruin, der nu i Stedet for stolte Riddere husede en Del fattige Familier, traf jeg i Slotsgaarden en gammel Kone, hvis snehvide Haar kontrasterede mærkeligt med hendes sorte Kjole. Hun betragtede mig med samme Forundring som jeg Ruinen; men da jeg sagde, jeg var en Neapolitaner, faldt det hende ikke ind at tvivle derpaa; Alt udenfor Salemi var hende lige fremmed. Hun førte mig ind i de store hvælvede Haller, som nu vare berøvede enhver Prydelse og for det Meste kun indeholdt det allertarveligste Bohave. I den inderste Sal sad hendes Datter, en kjøn, endnu nogenlunde ung Kone, i et Hjørne og spandt, og i et andet Hjørne Datterdatteren vævende. Jeg kom ret tilpas; thi Familien kunde ikke læse, og jeg blev da anmodet om at tyde et nylig ankommet Brev. Det var to Breve paa eet Stykke Papir. Den unge Pige var forlovet med en ung Knøs, der var indkaldt til Militærtjeneste. Ved en Skrivers Hjælp havde hun faaet opsat en Epistel, som med Udeladelse af en hel Del Høflighedsudtryk kort og godt lød saaledes: "Kjære Forlovede, har Du modtaget det Tøi, jeg sendte Dig?" Hendes Fæstemand havde ikke behøvet at henvende sig til en Skriver; skrive kunde han, men meget veltalende var han ikke. Han havde benyttet det samme Papir og derpaa skrevet ganske simpelt: "Kjære Forlovede, jeg har modtaget det Tøi, Du sendte mig." Selv i den store By Catania mødte jeg en lignende Venlighed. En smuk fjortenaars Dreng havde vist mig et gammelt Gravmonument. Jeg gav ham en lille Sølvmonnt, hvorover han blev saa fornøiet, at jeg endelig maatte ind og se hans Moder. Det var en smuk ung Kone, der syslede med to smaa Drengene. Hun spurgte mig, om jeg holdt af Vindruer, og da jeg bejaede dette, sendte hun den ene af Drengene op i et høit Poppeltræ, hvorfra han kom ned med en Vindrueklase, der var mindst tre Kvarter lang. Hun beklagede, at hun ikke havde Andet at byde mig. — Røvere, hvormed man havde skræmmet mig, mærkede jeg Intet til, og meget sjælden saa jeg et mindre elskværdigt Træk, som paa en Restauration i Palermo, hvor en Sicilianer blev aldeles rasende, fordi hans Cotelet ikke var mør nok, eller ved Arethusakilden i Syracus, hvor Vaskerpigernes Letfærdighed nødte mig til at forkorte mit Ophold.

[S. 63]

[S. 64]

Den 24. September kom jeg tilbage til Napoli, nogle Dage senere end jeg havde ventet. Et Brev, jeg havde skrevet for at underrette mine Venner derom, var gaaet tabt; man var i stor Angest for mig, og min gamle Ven, L. Mynster, der var ankommen et Par Dage tidligere, havde allerede taget Billet til Dampskibet til Palermo for at opsøge mig. Jeg fik ham standset i rette Tid, og vi havde nu den Glæde i et Par Maaneder i Forening at kunne nyde Italiens Herlighed. Der var i de Dage en stor Congres af Videnskabsmænd i Napoli. Jeg havde naturligvis ladet mig indtegne som Medlem, men et Par Møder, hvorved jeg var tilstede, forekom mig saa tomme og usmagelige, at jeg foretrak at gjøre en Reise med Mynster og Hettner til Pæstum, Salerno, Amalfi og Sorrent.

Tilbagereisen til Rom foretog vi som sædvanlig med Vetturin. Selskabet var som en Følge deraf noget blandet. Der var blandt Andet et af den videnskabelige Congres' Medlemmer, som vi i Regelen Intet havde at gjøre med. Men da vi spiste til Aften i Mola di Gaëta, var han ikke tilfreds

[S. 65]

med de 4 Retter Mad, som vi Andre havde været ret glade ved. Han var ikke bleven mæt, kaldte Vetturinen ind og holdt et frygteligt Hus med ham. "Quando vengo a pranzo, voglio mangiare finché sono stanco," raabte han, og det var kommet til et Haandgemæng imellem dem, hvis ikke det øvrige Selskab havde lagt sig imellem.

I Rom fandt jeg min kjære *J. T. Lundbye*. Jeg havde længtes efter ham. Det var en ægte Kunstnersjæl, fuld af Hjerte og Lune og utrættelig arbejdsom. I hvert af hans Penselstrøg, i hver Pennestreg følte man hans Sjæl; han selv vilde sige: det er Instinkt; Andre vilde give det et fornemmere Navn. Det var Danmarks Natur, der levede i ham. Ugjerne forlod han Danmark, men han var syg og trængte til nye Paavirkninger. Han havde længtes efter at se de store Kunstneres Mesterværker, som han hidtil kun havde forventningsfulde Anelser om; nu fik han dem at se; nu saa han Sydens rige Natur og de skønne Mennesker, der befolkede den. Han tegnede bestandig, og hans Skitsebog fyldtes med Billeder af Dyrelivet og Menneskelivet, det ene skønnere end det andet, og dog klagede han over Italien; han kunde ikke bruge det; det tiltalte ham ikke; det var ikke hans Fædreland. Kun to Malerier fik han udført i Italien, en Drift Oxer i Campagnen og Metalsvinet i Florents, begge herlige Kunstværker, og dog maa man sige, det er hverken Italien eller Danmark; men Lundbye er det, Kunstneren, som forstaar og nyder den fremmede Skjønhed, men aldrig glemmer sit Hjem. Han holdt af at fremstille sig selv som en Nisse i Udlændighed. Hvor kostelige ere ikke disse Tegninger, hvad enten Nissen lytter til Satyrens Fortællinger, eller han paa høie Stylder og med Kæmpeskridt iler tilbage til sit Hjem! I den første Maaned i Rom boede han hos sin gamle Ven, Jerichau, og var med Glæde Vidne til, hvorledes han udviklede sig som Kunstner, men han havde ondt ved at udholde hans sygelige Misfornøielse og Uvillie imod Danmark og Alt, hvad Dansk var. Da jeg kom tilbage til Rom, var han flyttet fra Jerichau, og boede paa Piazza Barberini, hvor han stadig havde det romerske Folkeliv for sine Øine. Der havde vi mangan hyggelig Samtale baade om det skønne Italien og om det Hjem, som vi elskede endnu høiere.

[S. 66]

Iblandt de andre Danske i Rom vil jeg nævne som dem, jeg særlig kom i Forbindelse med, Kammerraad (senere Etatsraad) Raffenberg og hans Hustru, dernæst Professor Clausen, Høiesteretsassessor Rottbøll og Stiftamtmand Thygesen, der alle tre havde deres Familier med, Prof. juris A. W. Scheel og Dr. med. Ravn. Det skandinaviske Julegilde, som det foregaaende Aar kun havde talt 25 Deltagere, talte denne Gang et helt Hundrede. Stemningen var som sædvanlig hyggelig og munter. En af de livligste var Nordmanden, Volrath Vogt, den spræke Nordmand, som vi kaldte ham. Efter Bordet blev han opfordret til at vise os en Hallingdans. Det var han strax villig til, naar han blot kunde faa en Dame til at være med. Da ingen anden af de Tilstedeværende havde Mod dertil, maatte tilsidst Professor Clausens ganske unge Datter Sofie (senere gift med Pastor Frimodt) devovere sig, og vi bleve med Glæde Vidne til, hvor net og tækkelig hun assisterede Nordmanden, der bragte sin Jente sin Hyldest i voldsomme Spring og "Kast". Det har siden den Tid ikke været ualmindeligt, at der er blevet danset ved Skandinavernes Julegilde i Rom. Syv og tyve Aar senere saa jeg ved samme Leilighed et ældre Par: Peter Faber (Landsoldatens Forfatter) traadte en Dans sammen med Fru Jerichau.

Strax efter Julefesten forlod jeg Rom for at reise til Grækenland. I *Ancona* gik jeg ombord paa Dampskibet. Sjældnen har Italien vist sig skønnere for mig end i dette Afskedens Øieblik. Blikstille laa det blaa Hav for mig, fredeligt under de hvide Klinter, paa hvis grønne Ryg S. Cyriacus' gamle Kirke thronede over den trange By med de snævre Gader; bagved laa Italiens frugtbare Bakkeland, begrænset af de snedækte Apenniner. Længselsfuld efter det Nye, der skulde aabne sig for mig, indlod jeg mig strax i Samtale med de Grækere, jeg fandt paa Skibet, skjøndt jeg endnu ikke kunde tale Nygræsk; men Rom og de romerske Venner vare stadig i mine Tanker. Jeg skrev paa Skibet en udførlig Anmeldelse af Jerichaus Hercules og Hebe, bestemt til Optagelse i "Fædrelandet". En ung Italiener, der skulde i Land i Brindisi, lovede at indlevere den paa Posthuset der; men den naaede aldrig sin Bestemmelse. Ligesaa smilende som Reisen havde været fra Ancona til Brindisi, ligesaa mørk og ubehagelig blev Fortsættelsen. I Regn og Blæst satte vi over Adriaterhavet; Fastlandets Kyster vare ikke til at se, og det yndige Corfu besøgte jeg i Regnveir; først i Patræ klarede det op. Her tog en græsk Rejsefælle mig med for at besøge et Par af hans Slægtninge. Det havde tidligere undret mig, naar jeg hørte Grækerne tale om Europa som en Modsætning til deres eget Land; nu fandt jeg det ganske rimeligt; jeg syntes, jeg var i Orienten. Jeg blev modtaget med Kys paa Munden af fustanellaklædte Mænd, der sad paa lave Divaner med Benene trukne op under sig; deres maleriske Dragt harmonerede godt med de sølvbeslagne og smukt ciselerede Vaaben, der hang paa Væggene. Fra nu af skulde Sligt i over et halvt Aar daglig staa mig for Øie. I Taage seilede jeg igjennem den ellers saa deilige korinthiske Bugt, og paa den øde Isthme maatte jeg vente en hel Dag efter Dampskibet, der skulde føre mig over til Piræus. Endelig den 6. Januar 1846 (2. Juledag 1845 efter græsk Regning) ankom jeg til mine Ønskers Maal.

[S. 67]

Athen, der 15 Aar tidligere kun havde været en tyrkisk Landsby, var begyndt at blive en europæisk Stad, men det var endnu kun en ringe Begyndelse. Den havde c. 20,000 Indbyggere. Halvdelen af Husene havde endnu Landsbypræget. De nyopførte Boliger vare tarvelige, men ganske nette toetages Huse, hvidtede og med grønne Vinduesjalusier, Tagene med lysegule Teglsten indlagte i Mønstre. Østen for Hermsgaden stod det kongelige Slot som en Kolos ved Siden af Dverge. Trods al Anvendelse af pentelisk Marmor gjorde Bayrerens Gärtners Bygning dog kun et klodset Indtryk. Nu har dette for en Del tabt sig, efter at Plantningen paa Slotspladsen er voxet til, og Hoteller og andre større Huse have reist sig ved Siden; dengang stod den hvide firkantede Masse underlig pretentiøs i det tomme Landskab, som om den vilde maale sig med selve Akropolis. Hvilken Perle var ikke i Modsætning dertil det smukke lille Observatorium, som Theophilus Hansen havde opført ved Byens modsatte Udkant! Det var som en Sommerfugl imod

[S. 68]

en Elefant. Ogsaa Christian Hansens Universitetsbygning med den smukke ioniske Forhal gjorde et langt ædlere Indtryk end Slottet.

I Rom havde jeg levet med en stor Kreds af Venner og Bekjendte; i Athen blev Kredsen meget indskrænket, men til Gjengjæld blev Forbindelsen desto inderligere. Dronning Amalia, en oldenburgsk Prinsesse, havde taget en protestantisk Hofpræst med sig til Grækenland. Pastor *Lüth* var fra Eutin, men hans Hustru var dansk, en Skovriderdatter fra Fredensborg. De havde to Børn, en Søn og en Datter, og Fru Lüths Søster, Hanne Fischer, senere gift med Architect Winstrup, var i Huset hos dem. Det var et hyggeligt Hjem, hvor jeg strax blev modtaget som en gammel Bekjendt og følte mig, som om jeg var hjemme i Danmark. Lüth gjorde oftere større og mindre Udflugter med mig i Omegnen af Athen, f. Ex. til Eleusis og til Phyle, den fra Thrasybulos' Historie bekjendte lille Bjergfæstning, der behersker Passet imellem Kithæron og Parnes, hvor i gamle Dage Hovedveien gik fra Athen til Theben. Nu benyttes denne Vej ikke mere. Den øde Bjergegn, hvor Elven bruser frem imellem bratte, skovklædte Klipper, besøges nu kun af Hyrder og Jægere og af Reisende, der have Lyst til at se den gamle Fæstnings mægtige og vel bevarede Mure.

[S. 69]

Særdeles stor Betydning for mig fik Architecterne *Christian* og *Theophilus Hansen*. Disse to høit begavede Brødre havde allerede i nogle Aar opholdt sig i Athen og der udfoldet en betydelig Virksomhed som Bygmestre baade for Staten og for Private. De boede sammen med den tyske Architect *Schaubert*, der i Elskværdighed ikke stod tilbage for nogen af Brødrene. Sammen med ham foretog jeg (23.—28. Febr.) en høist interessant og lærerig Reise til Korinth, Sikyon og Megara. Det var *Schaubert* og *Chr. Hansen*, som ved Nedbrydningen af den tyrkiske Mur foran Propylæerne opdagede, at de deri fundne Architecturstykker vare tagne fra det for halvandet hundrede Aar siden nedrevne Niketempel, og til Verdens Forbauselse gjenopreiste den forsvundne Bygning paa sit Sted. I Forbindelse med L. Ross udgav de en mønsterværdig Beskrivelse af deres Arbeide (Ross, C. Hansen u. *Schaubert*: Der Niketempel zu Athen). Det var deres Tanke, at dette skulde være 1. Hefte af et større Værk over Akropolis, hvortil de havde gjort mange Forarbejder, navnlig i Tegninger af Architecturfragmenter, hvorpaa den antike Bemaling endnu var synlig. Men en tysk Architect *Poppe*, som en kort Tid opholdt sig i Athen, fik igjennem Ross disse Tegninger til Laans, kopierede dem og udgav dem i en Godtkjøbs Udgave, saa at Forlæggeren af Niketemplet ikke havde Mod til at fortsætte Værket. Naturlig Sympathi og fælles Begeistring for det gamle Hellas knyttede mig nøie sammen med de tre Architecter. Ved Synet af deres Arbeider og ved Samtale med dem fik jeg Øiet aabnet for den klassiske Architectur saa godt, som det kunde ske uden at være virkelig Architect; thi Filolog var jeg jo og paa Architecturens Omraade kun Iagttager. Men dem skylder jeg, at de Maaneder, jeg tilbragte i Athen, blev et saa indholdsrigt Studieliv.

[S. 70]

Der var endnu ikke ryddet tilbørlig op paa Akropolis; Ingen anede, hvilke Skatte de gamle Opfyldninger ved Erechtheet og Parthenon skjulte; de store Museumsbygninger existerede ikke, og de ikke synderlig mange Skulpturer, man havde fundet, opbevaredes i Theseustemplet, i Propylæerne og ved andre antike Bygninger; men der var nok at studere alligevel. Med hvilken Henrykkelse betragtede jeg ikke det næsten urørte Pinakothek og Propylæernes uforlignelige ioniske Kapitæler! Hvor var det ikke tiltrækkende at grunde paa Erechtheets Gaader, og fremfor alt at gjenngaa Parthenon i det Enkelte og forfølge alle Fortidens Spor i denne vidunderlige Bygning, som dengang endnu var utilstrækkelig bekjendt i den archæologiske Verden! Der fandt man Stykker af Frisen, som Explosionen 1688 havde kastet til Jorden og derved bevaret for Grækenland, medens alt det Øvrige blev bortført til London; paa disse var selve Overfladen undertiden bevaret bedre end paa noget af de andre Stykker. Paa Tempelcellens Marmorgulv kunde jeg endnu se Sporene af de oprindelige doriske Søiler, der havde maattet vige for ioniske, da Templet blev omdannet til Kirke, og ad den tyrkiske Vindeltrappe kunde jeg komme helt op i den vestlige Gavl, og staa Side om Side med de faa mægtige Figurer, som Lord Elgin ikke havde fundet det Umagen værdt at tage bort; og om alt dette havde jeg den Glæde at kunne tale med Kunstnerne. Af Videnskabsmænd var der paa den Tid Ingen i Athen; baade L. Ross og Köppen vare tagne bort, og de archæologiske Instituter existerede ikke. Jeg gik alene om paa Akropolis og afskrev gamle Indskrifter. Uindviiede ville maaske undre sig over, at man paa samme Tid kan svælge i Kunstens Herligheder og pille med de tørre Bogstaver; de vide ikke, hvilken Nydelse der er i denne umiddelbare Berørelse med Oldtiden i de samtidige Dokumenter, hvor ogsaa ofte et hidtil upaaagtet eller miskjendt Træk fra Oldtiden kan komme til Syne. Med Böckhs Staatshaushaltung i Haanden gjenngik jeg de af ham udgivne Søvæsens-Indskrifter, og jeg havde den Glæde at se, at næsten alle de Rettelser, han havde gjort i de ham meddelte Afskrifter, stadfæstedes ved Eftersynet af Originalen, og at kunne tilføie et Par enkelte nye.

[S. 71]

Hos Hansen og *Schaubert* traf jeg den hamborgske Billedhugger *Siegel*. Det var Dagen efter min Ankomst til Athen. Da det var vanskeligt at faa et ordentligt Værelse til rimelig Pris, tilbød han mig at bo hos ham; han havde et lille Værelse, han kunde undvære. Han boede tæt udenfor Byen, der hvor man senere opdagede den gamle Dipylonport og de interessante Gravmonumenter. Jeg var lykkelig over mit Værelse, hvorfra jeg over grønne Bygmarker saa hen til Theseustemplet, der blev mig "den kjæreste af alle Bygninger paa Jorden". *Siegel* var en stor, sværlemmet Mand med sort Haar og sorte Øine, godmodig og tjenstvillig, saa at man kun smilede lidt, naar han engang imellem blev noget stortalende. I Klipperne udenfor Nauplia havde han efter Bestilling af Kong Ludvig af Bayern udhugget en liggende Løve ligesom Thorvaldsens Luzerner-Løve, et Monument over de Bayerske Soldater, der faldt i Kampen 1833—34. Han havde meget at fortælle, om hvad han havde maattet døie, medens han arbeidede paa dette Monument, som Befolkningen saa skjævt til, fordi den ikke vilde mindes om, at det var ved Fremmedes Hjælp den havde afkastet det tyrkiske Aag. Til virkelige Haandgribeligheder kom det dog ikke, og Løven

ligger der endnu den Dag idag. Men vist er det, at Grækernes Stemning imod de Fremmede ikke altid var velvillig. En Karnevalsdag saa jeg i en Udkant af Athen nogle Grækere danse omkring et Baal og synge:

Όλοι Έλληνες μαζή, Alle Hellener sammen,
όλους Φράγκους 'ς τὸ σουβλέ. Alle Franker paa Spiddet!
όλοι Έλληνες μαζή, Alle Hellener sammen,
όλους κλέφταις 'ς τὸ σουβλέ. Alle Røvere paa Spiddet!

Til Tyskerne havde man mange Steder et formeligt Had, takket være den Bayerske Regjerings Misgreb og Overmod og dens Ansættelse af Tyskere allevegne.

Sammen med Siegel gjorde jeg en Tur til *Pentelikon*. Jeg maatte jo gjøre Bekjendtskab med dette Marmorbjerg, som havde leveret Stoffet til den gamle Kunsts Mesterværker og endnu yder det moderne Athen et Bygningsemne, som Alverden misunder det. Paa et Par raske Heste, der med samme Lethed galopperede hen over Gjærder og opløiede Marker som ad den slagne Landevei, og ikke ænsede steile Skraaninger mere end den jævne Flade, naaede vi i et Par Timer Klosteret paa Bjergets lavere Terrasse, hvor prægtige store Træer lovede os et hyggeligt Hvilested. Nu til Dags bliver Forventningen heller ikke ganske skuffet; men for 60 Aar siden var det anderledes; det "rige" Kloster saa ud som en forfalden Avlsgaard. De græske Munke ere for det meste Agerdyrkere. Da vi kom, vare de alle i Marken, og da de langt om længe viste sig, bød de os et Stykke daarligt Brød og Ost, og først da vi havde givet dem en Drachme til at tænde Lys for i Kirken, fik vi en Smule Honning i Tilgift; om Vin var der ikke Tale lige saa lidt som om Foder til Hestene. De nuværende Marmorbrud frembød et lidet lysteligt Syn; man sprænger med Krudt og ødelægger ofte meget mere end man vinder. I Oldtiden sprængte man Stenen med Kiler. De gamle Brud, der ligge et Stykke høiere oppe, frembyde et anderledes skjønt og malerisk Skue; de lodrette Vægge minde om Stenbruddene ved Syracus. Tæt ved dem ligger den store Drypstenshule, der strækker sig dybt ind i Bjerget i forskjellige Retninger; men da vi ingen Lys havde med os, maatte vi nøies med den imponerende Forhal. Det tager næsten en Times Tid at klattre derfra op til Bjergets Top; men Møien belønnes med en Udsigt, der næppe kan tænkes skjønnere. Hele Attika med dets Bugter og Halvøer og Øerne i Havet deromkring laa udbredt for vore Fødder, og i den vestlige Horizont øinede vi Helikon og Parnas. Da endelig den stærke Blæst nødte os til at rive os løs fra dette Syn, klattrede vi atter ned ad de knudrede Klipper, hvor vi tidt maatte holde os fast i Lyng og Jordbærtræer for ikke at falde. Vore Heste havde længtes efter os, og da vi atter sad paa deres Ryg, og de mærkede, det gik hjemad, satte de i Galop nedad Bjerget, skjøndt Skraaningen ikke var saa ganske lille, og hele Veien var bedækket med Marmorbrokker. Jeg fandt, det var et halsbrækkende Ridt og vilde holde igjen, men Siegel raabte: "Det gjør ikke noget; det er græske Heste."

Han havde ogsaa lovet at gjøre en længere Reise med mig. Vi skulde gaa over Argos til Sparta og Messene, igjennem Arkadien og tilbage igjennem det nordlige Hellas, og vi fik begyndt paa Turen. Den 25. Marts seilede vi med Dampskibet fra Piræus til det yndige Nauplia, og den næste Dag red vi over *Tiryngs* og *Mykenæ* til *Argos*. Ingen Schliemann havde endnu opdaget, hvilke Skatte disse Steder gjemte under Muldet, men Tiryngs' kykloperiske Mure stod der med de dengang fuldstændig gaadefulde "Gallerier"; Løverne over Porten i Mykenæ saaes ligesom nu, og "Atreus' Skatkammer" henrykte og imponerede mig endnu mere, end Pantheon i Rom havde gjort. Men Siegel befandt sig saa ilde, at han troede, en alvorlig Sygdom var ved at bryde ud; han vilde hjem til Athen. For mig skjulte han den sande Aarsag; han sagde blot, at hans Arbejder nødte ham til at vende tilbage, og han forsikkrede, at jeg godt kunde fortsætte Reisen alene; han skulde nok skaffe mig en paalidelig Fører. Vi underhandlede ogsaa paa Torvet i Argos med saadanne Folk. De stillede de urimeligste Fordringer, og havde Siegel endelig faaet dem til at nedstemme disse, kom de med nye Fordringer, som gjorde Afslaget illusorisk. Men værre endnu var det, at jeg hørte dem tale med hinanden indbyrdes om, hvor fortræffeligt et Bytte de havde Udsigt til; naar den store Mand var borte, kunde de gjøre, hvad de vilde med en Dreng som mig. Det blev mig klart, at med den Slags Folk kunde jeg ikke reise. "Havde jeg endda havt en Revolver med!" tænkte jeg ved mig selv. Gud ske Lov jeg ikke havde nogen! thi den var naturligvis det Første, de havde frataget mig. Jeg erklærede nu bestemt, at jeg vilde ikke reise videre, jeg vilde følge med Siegel til Athen; jeg begyndte ogsaa at ane, at han mulig kunde trænge til mig. Den næste Dag red vi til Epidauros, og efter et kort Ophold i Asklepios' Helligdom, der dengang var en tæt Skov, hvor kun det gamle Theaters velbevarede Bænkerader mindede om Oldtiden, gik vi om Aftenen ombord i en Kaik, og vare den næste Morgen i Piræus.

Siegels Feberanfald gik over; men jeg var ærgerlig over at være gaet glip af Messene, Phigalia og saa meget Andet. Jeg besluttede at søge Erstatning i *Böotien* og *Delphi* og at begive mig derhen, saasart jeg kunde faa en brugbar Fører. Det lykkedes at finde en saadan, en Mand, der i sin Tid havde tjent i Kongens Stalde, og om Morgenen d. 12. April var jeg atter paa Hesteryggen. Den Del af denne Reise, som jeg mente kunde interessere et større Publikum, har jeg beskrevet i mine "Reisebilleder fra Syden" under Titelen "Parnas og den græske Paaske"; for mig personlig havde ogsaa det Øvrige stor Interesse. Jeg gik over Eleusis og Eleutheræ til Platææ, af hvis velbyggede Mure endnu en anselig Del er tilbage. Medens jeg drog igjennem den verdenshistoriske Slagmark, hørte jeg ved Overgangen over Bækken Oeroe Frøerne kvække livagtig som hos Aristophanes "Brekkekeks koax koax". Af Thespiæ (Erimokastro) var der næsten Intet at se; men i en halv Mils Afstand hævede sig en enestaaende Stenkegle; det var Hesiodos' Fødested Askra. Den blev tidlig ødelagt af Nabobyen; Pausanias bemærker, at der var Intet tilbage uden et eneste Taarn; det samme staar der endnu; det har kunnet gjøre Tjeneste som

[S. 72]

[S. 73]

[S. 74]

[S. 75]

Vagttaarn. Ellers er Byen fuldstændig forsvunden, og man ser kun nøgen Klippe, medens man arbejder sig op til Toppen. Hesiodos har sikkert havt Ret, da han sagde om sin Fødeby, at den var slem om Vinteren, forfærdelig om Sommeren og ikke til nogen Tid god. Jeg red videre henad Helikons nordlige Afhang imellem nysudsprungne Egetræer og over rislende Bække; det var det yndige Libethrion; og hen ad Eftermiddagen kom jeg til Egnens nuværende Hovedstad Livadia (Lebadea), en af de skønneste og mest maleriske Stæder i Hellas. Den gennemstrømmes af den rivende Flod Herkyna. Følger man dennes Løb opad, imod S., kommer man snart til den store Grotte, hvorfra den udspringer. I denne vilde Bjergegn laa Trophonios' berømte, hemmelighedsfulde Orakel, men af dette eller hvad dertil hørte, vil man næppe kunne finde noget Spor. Reisen fra Livadia over Ambrosos til den korykiske Hule paa Parnas, til Chrysò (Krissa), Amphissa og Delphi er beskrevet i den ovenfor nævnte Bog.

Tilbagereisen foretog jeg ad den almindelige Vei over Daulis og Panopeus med de velbevarede gamle Mure. Ved Chæronea saa jeg prægtige Rester af den kolossale Marmorløve, der blev opreist som Monument over de i Slaget 338 faldne Thebæer. Derefter begynder den vandrige böotiske Slette; Broer føre over den store Flod Kephisos. Paa den yderste Spids af en smal, langstrakt Bjergtunge laa det gamle Orchomenos. Murene ere endnu næsten allevegne synlige; paa den øverste Spids, der dannede en lille isoleret Akropolis, ere de særlig stærke og mangfoldige. Ved Foden af Høien ligger den store Kuppelgrav, man kaldte Minyas' Skatkammer. Selv i sin ødelagte Tilstand gjorde den et imponerende Indtryk; nu, efter Schliemanns Udgravning, har den vist sig at være et af Kunsthistoriens mærkværdigste Monumenter, et sjældent Vidnesbyrd om kunstnerisk Smag og Dygtighed i hin gamle Tid, som man pleier at kalde den mykenæiske. Om Chariternes berømte Dyrkelse og Fester i Orchomenos vidnede nu kun Indskrifter, der opbevaredes i Klosteret Skripu; men kunsthistorisk Betydning fik de i det foregaaende Aar fundne nøgne Mandsstatuer, der høre til de allerældste Rester af græsk Skulptur. — I Theben søgte jeg at gjøre mig en Forestilling om Stadens gamle Topografi. I Tanagra var det atter Fæstningsmurene, der fængslede mig; om de berømte Terracottafigurer havde man dengang ingen Anelse. Asopos' Flodleie henrykte mig ved sin Skjønhed. I Fyrreskoven ovenover Landsbyen Oropos kunde jeg jo tænke mig, at Amphiaraos' Helligdom maatte ligge, men der var endnu Intet udgravet. Jeg vilde ikke vende tilbage til Athen uden at have besøgt Rhamnus; men Ovriokastro (Ebræokastro) eller Jødeborgen, som Stedet nu kaldes, laa ikke paa Landeveien. Fra Markopulo fik jeg en Chorophylax og en Ethnophylax med som Eskorte; men de kjendte ikke Veien; over 8 Timer red vi omkring i Parnesbjergets Skove inden vi kom ned til Kysten og den Høi, hvorpaa den gamle Stad havde ligget tilligemed Ruinerne af Nemesis' Tempel. Det var sammenstyrtede Ruiner, men baade det store og det lille Tempel laa tydelig afdækkede. Themis' Stol stod der, skjøndt lemlæstet, og rundt omkring fandt man smaa Stumper af Billedhuggerarbeide, som man kunde tænke sig havde hørt til Agorakritos' berømte Statue. Senere Udgravninger have bragt noget mere for Dagen, og det Vigtigste af Udbyttet er bragt til Athen. — Endnu kun et flygtigt Blik paa Marathon og saa tilbage til Athen d. 25. April.

[S. 76]

[S. 77]

Denne Reise i Hellas havde blandt andet vist mig, at jeg godt kunde reise alene, hvis jeg ikke kunde faa Selskab; men Peloponnes havde jeg tabt Lysten til; jeg kastede nu mine Øine paa Thessalien, et Land som var mindre bekjendt og for saa vidt syntes at love større Udbytte. Men Thessalien var et tyrkisk Land; jeg kunde ikke reise der uden tyrkisk Pas eller Firman, og dette kunde kun erholdes i *Konstantinopel*. Saa begav jeg mig d. 11. Mai til den store Keiserstad. Hvad jeg der oplevede under mit flygtige, ottedages Besøg, og min paafølgende Reise i Thessalien, har jeg beskrevet i mine "Reisebilleder fra Syden". Jeg beklagede ofte, at jeg ingenlunde var tilstrækkelig forberedt eller udrustet til en saadan Reise, og min Reisebeskrivelse er kun et Dilettantarbeide. Den vakte ikke desmindre en vis Opmærksomhed, da den blev oversat paa Tysk (i *Griechische Reisen und Studien* 1857), og da Thessalien i 1881 blev indlemmet i Grækenland, blev ogsaa min lille Bog benyttet som Hjælpemiddel til Kundskaben om det hidtil lidet kjendte Land.

Min Reise i Thessalien fik imidlertid et Efterspil, som ikke var fornøieligt. Ved Overgangen fra Tyrkiet til Grækenland skulde jeg holde 5 Dages Quarantaine i Lamia. Overgangen fra den uafbrudte Bevægelse i den friske Luft til fuldstændig Stillesidden i Forbindelse med Forandring i Kosten bekom mig ilde. Allerede den 3. Dag blev jeg syg. Lægen erklærede, at jeg havde stærk Feber, og at han ikke kunde tillade mig at reise for det Første; men jeg havde slet ingen Lyst til at ligge syg og maaske dø her, hvor jeg var ganske alene, og hvorfra min Familie knap kunde faa Underretning om, hvorledes det var gaaet mig. Jeg vilde bort, og ved Hjælp af et Guldstykke lykkedes det ogsaa at overvinde Lægens Betænkeligheder og blive udskrevet. Efter en Dags Ophold hos en vakker Albaner i Lamia red jeg den følgende Morgen til Havnestaden Styliida, N. f. Euböa. Jeg var meget mat, og jeg var glad ved at kunne ligge i Bunden af Baaden, medens vi seilede ned ad Strædet til Chalkis. Jeg havde dog endnu Kræfter til at spadsere omkring i denne By en Times Tid, og henad Aften steg jeg atter til Hest og red over Broen til Fastlandet. Ved Nattens Anbrud traf jeg en reisende Klædehandler, og jeg overnattede under aaben Himmel paa de store Klæderuller, han førte med sig. Jeg vaagnede styrket af Søvn, men jeg havde endnu 14 Timers Vei til Athen; det var et besværligt Ridt under idelige Mavesmerter. Endelig naaede jeg Byen, og da Pastor Lüths Hus var et af de første, jeg kom forbi, hvorimod mit eget laa i den modsatte Udkant, standsede jeg for at lade mine kjære Venner vide, at jeg var kommen levende tilbage. Det var i rette Tid. Lüths havde i Sinde at reise til Smyrna den næste Dag; men da de saa mig, bleve de forfærdede. Jeg fik ikke Lov til at forlade deres Hus, før de fik fat paa en Læge, og da Kongens Hoflæge, Dr. Rösen, kom og erklærede, at det var en alvorlig Typhus, gjorde de strax et Værelse i Stand til mig og beholdt mig under hele min Sygdom. Jeg blev aareladt, og Bevidstheden forlod mig. I tre Dage vidste jeg Intet af mig selv at sige. Jeg erfarede først mange Aar senere, at Frøken Fischer, der havde opofret sig til at pleie mig, havde havt stor

[S. 78]

Vanskelighed med at holde Styr paa mig. Takket være den omhyggelige Pleie blev Sygdommen overstaaet. Efter 14 Dages Forløb kunde jeg staa op og gaa lidt omkring; men Athens Klima i Juli Maaned er utaaeligt; dér kunde jeg ikke komme til Kræfter. Jeg blev da bragt op til Klosteret Kæsariani paa Afhanget af Hymettos, hvor Luften var friskere. Kræfterne begyndte efterhaanden at komme, dog ikke uden et Tilbagefald, som atter en Uges Tid fængslede mig til Sengen. Da dette var overstaaet, og jeg paa ny havde faaet Haab at komme mig, skrev jeg følgende Disticha:

[S. 79]

Altsaa jeg haaber nu atter at skue mit Fødelands Strande,
Atter at kaste min Arm, elskede Fa'er, om Din Hals,
Atter at favne de Kjære, med hvem jeg leved min Barndom,
Kivedes tidt over Tant, altid forsonedes dog,
Atter at trykke i Haand hver Ven, som fulgte mig trofast
Snart gjennem Musernes Kreds, snart under Bægrenes Klang,
Atter at høre de Mestres, hvis Visdoms Tale saa ofte
Lededet det tvivlende Blik, styredet det vaklende Fjed,
Atter at hilse de Steder, hvor tusind hellige Minder,
Vidner om Glæde og Sorg, gribe det bankende Bryst.
Dog — hvor iler Du hen, min Hu, som bevæget af Stormen?
Spar Din Taare en Stund; sødere rinder den da.

Midt i August følte jeg mig endelig stærk nok til at tiltræde *Hjemreisen*. Jeg fik dog endnu af og til smaa Feberanfald, og mit Udseende var ikke det bedste. Da jeg var kommen ombord paa Dampskibet, som skulde føre mig til Triest, forlangte Kapitainen, at jeg skulde gaa i Land igjen; han vilde ikke have syge Folk ombord; saa skulde han holde Quarantaine ved Ankomsten. Med stor Anstrengelse fik jeg ham overtalt til at se Tiden an; vi havde jo endnu ikke forladt de græske Farvande, saa han kunde sætte mig i Land, hvis det blev nødvendigt, og jeg holdt mig brav, saa at jeg d. 22. August kunde stige i Land i Triest.

Jeg var ikke den Eneste ombord, der glædede sig til at komme hjem. Fra Corfu til Ancona befandt sig i Reiseselskabet to Italienerne, der af Pave Gregor XVI vare forviste fra Kirkestaten, men som nu efter den nye Paves (Pius IX) Amnestidekret kunde vende hjem. Hvor var det rørende at se deres Glæde og den Henrykkelse, hvormed de opdagede det ene Punkt af deres Fædreland efter det andet! De ankom paa en skjøn Dag. Man feirede netop i Ancona Glædesfesten i Anledning af det omtalte Dekret. Allerede fra Søen saa man den amphitheatralsk beliggende Stad festlig smykket med Faner og med røde, gule og grønne Tæpper, der hang ned næsten fra hvert Vindue; og kom man ind i Byen, saa man allevegne Plakater med Ordene: "Viva l'immortale Pio nono". Og nu ringede Klokkerne — i 8 Maaneder havde jeg ingen Kirkeklokke hørt — og ledsaget af Musik og af Folkets jublende Fryderaab gik en stor Procession gennem Gaderne. Ak! Begejstringen for den nye Pave skulde ikke vare længe.

[S. 80]

Det var min oprindelige Plan fra Grækenland at lægge Hjemveien over Paris og London, og Regjeringen havde forsynet mig med de fornødne Penge dertil; men nu følte jeg mig altfor svag til at udføre dette Forsæt; jeg kunde ikke foretage noget ordentligt Studium, før jeg fik samlet nye Kræfter i Hjemmet, som jeg jo ogsaa inderlig længtes efter. Paa Hjemreisen stiftede jeg et flygtigt Bekjendtskab med Wien, Prag, Dresden og Berlin. Længst opholdt jeg mig paa det sidste Sted, hvor jeg blev aldeles indtaget af Böckhs Elskværdighed. Han syntes ogsaa at have Lyst til at høre mig fortælle om Grækenland og indbød mig til Middag sammen med Franz.

I September 1846 førte Stettinerdampskibet mig tilbage til Kjøbenhavn.

IV.

REVOLUTIONSAARET. — FAMILIEFORHOLD.

[S. 81]

Efter min Hjemkomst gjenvandt jeg hurtig mine gamle Kræfter og brændte nu kun af Lyst til at gjøre de paa Reisen vundne Kundskaber og Erfaringer frugtbringende. I Vinteren 1846—47 holdt jeg en Forelæsning over Athens Topografi. Samtidig bearbejdede jeg nogle af mine Reiseindringer for et større Publikum. Af mine "Reisebilleder fra Syden" udkom 1. Hefte (Parnas og den græske Paaske) i Slutningen af 1846 og 2. Hefte (Konstantinopel og Thessalien) i Midten af det følgende Aar. Paa samme Tid udgav jeg mit første strengt filologiske Arbejde, Inscriptiones Græcæ ineditæ, som jeg dedicerede til Böckh, fra hvem jeg til Svar fik et meget elskværdigt Brev. I Sommersemestret 1847 holdt jeg en Forelæsning over Andokides' Tale om Mysterierne, og d. 23. Oktober 1847 blev jeg udnævnt til Lector i latinsk og græsk Filologi og Archæologi ved Universitetet og skulde nu begynde et regelmæssigt Universitetsarbejde. Moden dertil var jeg naturligvis ikke, men det var mit Haab, at jeg ved stadig at studere og strax meddele mine Tilhørere Udbyttet af mine Studier nogenlunde kunde tilfredsstille Universitetets Fordringer. Der var imidlertid eet Hul i min Forberedelse, som nødvendig maatte udfyldes. Den Kundskab til Oldtidens Monumenter, jeg havde søgt at erhverve mig i Italien og Grækenland, maatte jeg supplere ved Studier i Europas Museer, særlig i Paris og London. Det var, som ovenfor bemærket, min Hensigt at foretage dette i Forbindelse med min øvrige Reise, men jeg maatte opgive det af Helbredshensyn. Nu var denne Hindring hævet; jeg haabede da at kunne udføre det i den nærmest følgende Sommer, og Regjeringen bevilgede mig den dertil fornødne

[S. 82]

Der viste sig imidlertid nye Vanskeligheder. Den 20. Januar 1848 døde Christian VIII. Med stor Bekymring imødesaa man den nye Æra. Vilde den nye Konge, saaledes som man havde talt om, imødekomme det Krav paa større borgerlig Frihed, som var blevet levende i Befolkningen? Og fremfor alt, vilde han kraftigere end Faderen værne om den danske Nationalitet i Sønderjylland, og tilbagevise Slesvigholstenernes anmassende Fordringer? Folkets Ønsker udtaltes med velgjørende Klarhed i Clausens og Schouws Skrift "Ved Thronskiftet 1848", som udkom allerede Dagen efter Christian VIII.s Død; men vilde disse Ønsker blive opfyldte? Den 28. Januar var jeg samlet med en Del Kunstnere og Kunstvenner i Hotel d'Angleterre til et Festmaal for Brødrene Christian og Theophilus Hansen, som gjæstede Danmark. Under Maaltidet kom en Embedsmand i Kabinetssekretariatet (Sally) hen til mig og fortalte mig, at Frederik VII samme Dag havde underskrevet et Reskript, hvorved der lovedes Danmark en fri Forfatning. Han tilføjede, at dette behøvede ikke at være nogen Hemmelighed. Jeg lod mig ikke dette sige to Gange, men meddelte Forsamlingen øieblikkelig "den glædelige Nyhed". Havde jeg vidst, hvad der stod i Reskriptet, havde jeg ikke været saa ivrig derfor; Offentliggjørelsen den næste Dag bragte mig til at slaa Øinene ned. En tung og trykket Stemning hvilede over Alle, indtil Madvigs Artikel i "Fædrelandet" 4. Febr. slog ned som et Lyn. Med Kraft og Varme paaviste han, at en saadan Frihed, hvorved Sønderjylland blev endnu fuldstændigere koblet sammen med Holsten end før, og i den fælles Stænderforsamling Hertugdømmernes 840,000 Indvaanere skulde veie lige saa meget som Kongerigets 1,350,000, ikke kunde modtages. Hans Ord fandt Gjenklang i vide Kredse; dog var det først, efter at de holstenske og slesvigske Stænderdeputerede i Mødet i Kiel den 17. Febr. paa det bestemteste havde protesteret imod den foreslaaede Forfatning, at der fremkom en lignende Erklæring fra dansk Side. Den blev vedtaget i et Møde hos Professor Clausen af 45 Mænd, iblandt hvem ogsaa jeg fandtes, og senere tiltraadt af Mænd i en stor Mængde Kjøbstæder og Landdistrikter.

[S. 83]

Efter Februarrevolutionen i Frankrig tog Bevægelsen større Fart. Man rustede sig paa begge Sider. D. 18. Marts samledes de fleste Medlemmer af Holstens og Sønderjyllands Stænderforsamlinger i Rendsborg og vedtog at skikke Sendemænd til Frankfurt og til Kjøbenhavn for at forlange Sønderjyllands ufortøvede Løsrivelse fra Danmark og Optagelse i det tyske Forbund, saa at det i Forening med Holsten dannede en selvstændig Stat med sin egen Forfatning. Saansart Efterretningen herom kom til Kjøbenhavn, vedtog Borgerrepræsentanterne at indgaa til Kongen med en Adresse, hvori han bønfaaldtes om at forebygge Statens truende Opløsning ved uden Ophold at omgive Thronen med Mænd, der vare Opgavens Storhed voxne, og som med energisk Villie og med Nationens Bistand kunde redde Danmarks Ære og grundlægge dets Frihed. Om Aftenen d. 20. Marts indfandt Borgerrepræsentanternes Formand L. N. Hvidt sig med denne Adresse i Casino, hvor en Forsamling af halvtredie tusinde Mænd med levende Bifald sluttede sig til den og vedtog i en samlet Skare at overbringe den til Kongen den følgende Formiddag. Den næste Morgen (21. Marts) tiltraadte Magistraten Borgerrepræsentanternes Beslutning. Kl. 11 traadte den samlede Kommunalbestyrelse med Overpræsidenten og Borgerrepræsentanternes Formand i Spidsen ud fra Raadhuset og bevægede sig, fulgt af en stadig voxende Skare — tilsidst var det omtrent 20,000 Mennesker, — igjennem Vimmelskafet og over Højbro til Christiansborg Slot. Tause og alvorlige gik vi frem, opfyldte af Bevidstheden om, at det var et betydningsfuldt Skridt, vi gjorde, og Mange vare maaske ikke helt rolige for, at Regjeringen ikke her som andensteds skulde møde Toget med skarpe Skud. Men efter at Deputationen var ankommen til Slottet, varede det ikke mange Minuter, inden Hvidt kom tilbage med Kongens Svar, at Folkets Ønske allerede var opfyldt; det gamle Ministerium havde taget sin Afsked. Under Hurrahraab og almindelig Jubel skiltes Folkeskaren. Der var Glæde og Ro allevegne; kun ved Universitetet havde en stor Skare Studenter samlet sig, utaalmodig ventende paa Afgjørelsen og halvveis bestemte paa at foretage et nyt Tog til Christiansborg. Jeg kom tilfældigvis til Stede, og man opfordrede mig til at berolige dem. Fra Talerstolen i Solennitetssalen meddelte jeg dem med et Par Ord, hvad jeg vidste om Sagernes Stilling, og Bølgerne lagde sig, ikke paa Grund af min Veltalenhed, som navnlig dengang var overordentlig ringe, men fordi Studenterne selv indsaa, at en yderligere Demonstration i dette Øieblik vilde være meningsløs. Dagen efter ankom de slesvigholstenske Udsendinge, og samtidig Prinsen af Augustenborgs Brev til Frederik VII, hvori han lod ham vide, at han havde stillet sig i Spidsen for Bevægelsen, og at Hertugdømmerne, saafremt ikke alle deres Fordringer indrømmedes inden d. 24., vare tabte for Kongen. Hermed var Sagen afgjort. Martsministeriet blev øieblikkelig dannet; de slesvigholstensksindede Embedsmænd skyndte sig med at komme bort fra Kjøbenhavn, og hele det danske Folk gjennemtrængtes af en eneste Tanke, at værge sit Land og sin Ære, det maatte koste hvad det vilde.

[S. 84]

[S. 85]

Der maatte handles hurtigt og energisk; Oprøret havde allerede faaet fast Fod at staa paa, og ikke blot Holsten, men ogsaa Størstedelen af Sønderjylland var i Oprørernes Vold. Den frygtelige Opstand i Berlin d. 18.—19. Marts havde tvunget den svage Konge Frederik Wilhelm IV til at kapitulere. Han havde reddet sig ved at love, at han vilde lade Preussen gaa op i Tyskland og overtage Ledelsen af enhver Bestræbelse for at hævde det tyske Landomraades Hellighed. I Tillid til denne Støtte oprettede Slesvigholstenerne d. 28. Marts en provisorisk Regjering i Kiel, og Dagen efter overrumpledtes Fæstningen Rendsborg af Prinsen af Noer paa den troløseste Maade. Friskarer strømmede til fra hele Tyskland og et egenhændigt Brev fra Kongen af Preussen til Hertugen af Augustenborg tilsikkrede ham hans Bistand til Gjennemførelse af de opstillede Fordringer.

Men var Faren for Danmark stor, var Offervilligheden ikke mindre. Man kappedes om at indsende Pengebidrag, større og mindre; man tilbød Heste og Skibe, og unge Mennesker af alle

Klasser meldte sig frivillig til Krigstjeneste. Men de Fleste vare uøvede. Der blev derfor oprettet en Rekrutskole for i Hast at give dem den nødvendigste Forberedelse. Ogsaa jeg følte mig forpligtet til at stille mig i Krigernes Rækker, og deltog med flere af mine Venner i disse Øvelser. En Eftermiddag, ligesom Øvelserne skulde begynde, modtog vi paa Exercerpladsen en Gave af sjældnen Betydning. Det var Fabers og Hornemans Sang: "Dengang jeg drog afsted". Vi lærte den øieblikkelig udenad og fik travlt med at meddele den til vore Venner udenfor. Mange gik det vist ligesom mig, at naar jeg gjentog den, havde jeg ondt ved at holde Graaden tilbage. Min Sidemand under Øvelserne var min kjære Ven, Maleren J. T. Lundby. Det var den sidste Leilighed, hvorved jeg saa ham. I Slutningen af April afgik han til Hæren i Sundeved sammen med Sven Grundtvig og Carlo Dalgas, og faa Dage efter faldt han som Offer for det ulykkelige Vaadeskud paa Vedsted Mark.

[S. 86]

Jeg fik ikke Lov til at følge ham. Jeg var kongelig Embedsmand og skulde altsaa have Regjeringens Tilladelse dertil. Da jeg forebragte Kultusminister Monrad mit Ønske, fik jeg et ubetinget Afslag. "Nei," sagde han, "det duer De ikke til." Han syntes naturligvis, at min spinkle Person vanskelig vilde kunne taale Krigens Strabadser, skjøndt jeg selv ikke havde nogen Frygt i den Henseende. "Reis De til Paris," tilføiede han, "saaledes som det engang er bestemt. Der kunne vi have Brug for Dem. Vi have lige sendt Borryng derhen for at paavirke den franske Presse og bibringe den rigtigere Forestillinger om vore Forhold end dem, den laaner fra tyske Aviser. Han kan godt trænge til, at De hjælper ham." Jeg skulde altsaa være Journalist og ikke Soldat. Jeg gjorde ingen Indvendinger, men var strax færdig til at reise. Udenrigsministeren bad mig at lægge Veien over Frankfurt for at overbringe en Depeche til den danske Gesandt hos Forbundsdagen. Den var rigtignok sendt ham een Gang, men man stolede ikke paa Postens Paalidelighed og ønskede derfor at benytte Leiligheden til at sende den endnu engang.

Ligesom jeg skulde gaa ombord paa Dampskibet, der skulde føre mig til Lübeck (om Formiddagen d. 24. April), modtog jeg Efterretningen om Slaget ved Slesvig. Og saa skulde jeg reise! Havde jeg ikke havt et offentligt Hverv, var jeg vendt tilbage til mit Hjem. Stum Forfærdelse betog mig, og næsten uden at vide af, hvad der foregik omkring mig, blev jeg landsat i den gamle Hansestad. Man kan nu til Dags vanskelig gjøre sig en Forestilling om, hvor fanatisk Tyskernes, særlig Holstenernes, Forbittrelse imod Danmark dengang var. Jeg var derfor ikke helt rolig ved at skulle kjøre paa Jernbanen fra Lübeck til Hamborg, ikke for min egen Skyld, men af Hensyn til den mig betroede Depeche. Da derfor en ung Tysker paa Jernbanen spurgte mig om min Herkomst, svarede jeg, at jeg var en Svensker, hvorefter han bemærkede: "Nicht wahr? Die Dänen haben Sie doch immer sehr perfid behandelt," hvorpaa jeg kun svarede, at det kunde jeg ikke give ham Ret i. Jeg kom forøvrigt uden Ulempe til Frankfurt; men da jeg der paa Hotellet indførte mit Navn i Fremmedbogen, betragtede man mig med meget mistænksomme Øine. Jeg afleverede den næste Morgen min Depeche til Baron Pechlin, der imidlertid ganske rigtig havde modtaget det tidligere afsendte Exemplar, og saa kunde jeg forlade Fjendens Land. Jeg lagde Veien over Aachen for at se Carl den Stores berømte Kirke, og gik saa over Brüssel til Paris, hvor jeg tog ind i samme Hotel som Borryng, i Rue des vieux Augustins (imellem Rue St. Honoré — nu Rivoli — og Børsen).

[S. 87]

Men til at paavirke den franske Presse skulde der større Kræfter, end Borryng og jeg vare i Besiddelse af. Den nye Republik havde saa meget at gjøre med sine egne Sager, at den kun skjænkede Udlandet ringe Opmærksomhed. Lamartine havde rigtignok paa den provisoriske Regjeringens Vegne erklæret, at Frankrig vilde hjælpe de undertrykte Nationaliteter, men han var langt fra at gjøre Alvor af slige Løfter, og hverken Polen eller Italien, som han i sin Tale nærmest havde tænkt paa, mærkede noget til deres Realisation. For Danmark havde Frankrig ingen Interesse. Man kjendte Forholdene kun fra de tyske Blade. Da man nu i Wien og Berlin havde reist sig imod Regjeringen, og da man i Frankfurt syntes at ville reorganisere det tyske Forbund i liberal Retning, betragtedes det tyske Folk som en Forkæmper for Friheden, og i det slesvigholstenske Oprør saa man et Vidnesbyrd om det Samme^[4]. Det hjalp ikke, at man gjorde opmærksom paa, at det tværtimod var en dynastisk Reisning, beregnet paa til Fordel for en uberettiget Prætendent yderligere at sønderlemme det Land, der havde lidt saa haardt for sin Troskab imod Napoleon, eller at man viste dem, at Forholdet imellem Danmark og Tyskland var ganske det samme, som imellem Lammet og Ulven i Fabelen. Og sagde man til dem, at det Folk, som nu vilde bemægtige sig Sønderjylland, ogsaa kunde falde paa at kræve Elsass og Lothringen, troede de, man var gal. Borryng havde sat sig i Forbindelse med forskjellige Bladredaktører; han var bleven modtaget med kold Høflighed, men Ingen brød sig om ham, og ikke engang Berigtigelser af faktiske Usandheder kunde han faa indrykket i Bladene. Nyheder vilde man have; men var en Begivenhed først bleven fortalt efter tyske Blade i en forvansket Skikkelse, som f. Ex. Slaget d. 28. Mai, kunde det ikke hjælpe, at man Dagen efter bragte dem en sandfærdig Fremstilling efter danske Meddelelser; man vilde gjerne tro, at den kunde være rigtig, men den Sag var jo allerede een Gang omtalt; smaa Unøiagtigheder var det ikke værd at snakke om. Det gjaldt om at komme først med Efterretningen, og det kunde vi Danske ikke, da der ingen Telegraf var til. Een Gang lykkedes det dog. Det var d. 7. Juni. Borryng kom ind til mig om Morgenen og raabte fortvivlet: "Saa! nu have de Danske igjen lidt et Nederlag." Jeg skyndte mig hen i Læsekabinetet for at faa fat paa Bladene, og læste i Hamburger Correspondent Beretningen om Slaget d. 5. Juni, da den hannoveranske General Halkett tænkte at feire sin Konges Fødselsdag ved at kaste de Danske ud af Sundeved, og Wrangel skulde hjælpe ham dermed. Det blev naturligvis fremstillet som en Seir. Fra Time til Time fortalte Bladet om Slagets Gang, men den triumferende Tone stemte ikke med Kjendsgjerningerne, og engang imellem mærkede man, at Tonen var paataget. Jeg skyndte mig altsaa med at berolige Borryng, og forfattede i al Hast en Beretning om Slaget, der tog sig ganske anderledes ud, hvorledes Hannoveranerne om Morgenen havde angrebet vore Forposter og trængt dem tilbage, men, saasart der var kommen

[S. 88]

[S. 89]

Forstærkning, havde maattet vige, og om Aftenen vare slagne; det viste sig senere, at min dristige Fantasi fuldstændig havde truffet Sandheden. Barring ilede med min Artikel til Journal des Débats' Kontor, og det var saa heldigt, at man endnu ikke havde faaet den tyske Beretning oversat; vi kom først, og Artiklen blev optaget.

Ellers var jeg ikke saa heldig. Drøftelsen af Retsspørgsmaalet havde Bladene ikke Lyst til at gaa ind paa. En Artikel om Danevirke, som man lod til at ønske, blev heller ikke optaget. Da Bladet "La Réforme" havde fortalt om en Coalition imellem alle Frihedens Fjender, Rusland, Østerrig, Preussen og England, som ogsaa de skandinaviske Riger vilde tiltræde, skrev jeg en Artikel, hvori jeg viste, at Friheden netop havde hjemme i Danmark, og at man der ikke havde mindste Sympathi for Rusland; den havde samme Skjæbne som den tidligere. En længere orienterende Artikel "La Question du Slesvic" viste jeg O. Lehmann, da han midt i Juni kom til Paris for at hente sin Hustru, som af Helbredshensyn havde tilbragt Vinteren i Italien. Han syntes meget godt om den, og Barring gjorde sit Bedste for at faa den optaget i et af Hovedbladene, men forjæves. Tilsidst havnede den i et nyoprettet legitimistisk Blad, La Providence, hvor den kun fik en lille Læsekreds.

Med mine archæologiske og kunsthistoriske Studier gik det ikke stort bedre. Af Museet i Louvre fik jeg saa godt som Intet set. Malerisamlingen var dækket af de 6000 nye Malerier, som udgjorde Aarets Udstilling, og Antikerne i Stueetagen vare dækkede med Brædder, som man havde slaaet op, fordi Salene skulde bruges til Valglokaler. Derimod besøgte jeg oftere Bibliotheket, hvor jeg gjorde Bekjendtskab med den elskværdige Bibliothekar, den gamle Tysker Hase, Udgifveren af Stephani Thesaurus linguæ Græcæ. Lexikografen havde ikke glemt min Disputats de nominibus vasorum Græcorum; han kunde endog huske, at min Respondens hed Listov. Ikke mindre interesserede den lille livlige Letronne mig, i hvem jeg saa Frankrigs ypperste Archæolog. Jeg besøgte ogsaa Le Bas, de Whitte, Raoul Rochette og Hertugen af Luynes.

[S. 90]

Medens Museerne vare lukkede, var dette ikke Tilfældet med Theatrene; dem kunde Pariserne trods Tidens Alvor og det politiske Røre ikke undvære. Ogsaa jeg besøgte dem af og til. Jeg hørte Rachel synge Marseillaisen paa Théâtre Français; jeg saa den 60-aarige Bouffé paa Théâtre des Variétés spille Le Gamin de Paris, Pariserdrengen, som jeg i Kjøbenhavn havde set Jfr. Petersen (Fru Phister) spille. Paa Gymnase saa jeg Rosa Chery spille i La niaise de St. Flour, som E. Bøgh har bearbejdet under Navnet "Valdbygaasen", og i Le marchand de jouets d'enfants, en smuk Dramatisering af Dickens' "Faarekyllingen paa Arnestedet".

Men saa man bort fra Theatrene, var det ikke muligt i Paris at finde den muntre og livsglade By, den havde Ord for at være. Mørk Alvor rugede over Alt. Republiken var kommen som en Overraskelse over Alle, og det langt overveiende Flertal af Folket ønskede den ikke. I de første tre Maaneder havde man kun set dens Ulykker, almindelig Stagnation i Forretningslivet og Arbeidsløshed, og Bekymringen for det Nærværende var forbunden med Frygt for Fremtiden; det blev værre og værre ligesom i den store Revolution i Slutningen af forrige Aarhundrede. De Fremmede havde forladt Paris. Gaderne vare fulde ikke af fint klædte Herrer og Damer og elegante Kjøretøier, men af Arbeidere, der gik og drev, fordi de Intet havde at bestille; man maatte sige, at den blaa Bluse var Frankrigs Nationaldragt.

[S. 91]

Jeg kom til Paris d. 4. Mai, samme Dag som det langt om længe var lykkedes at faa en konstituerende Forsamling til at træde sammen. Den provisoriske Regjering havde gjort alle mulige Anstregelser for at paavirke Folkestemningen, og dog var Resultatet af den almindelige Stemmeret, at det ultrademokratiske og det socialistiske Parti kun var en ringe Minoritet. Men Forholdenes Magt var uimodstaaelig; det gik som sædvanlig: Majoriteten vovede ikke at modsætte sig Minoritetens Villie. Nationalforsamlingen anerkjendte strax Republiken ved Acclamation, og den Regjering (Pouvoir exécutif), som valgtes d. 10. Mai, bestod af fuldblods Republikanere. Lamartine havde endog sat igjennem, at ogsaa den radikale Ledru-Rollin blev Medlem af den. Dette var en Indrømmelse til det yderste Venstre, men Socialisterne fik ingen Plads; og dog var det væsentlig ved deres Hjælp, d. e. ved den af Socialistførerne opagiterede Hovedstadspøbel, at Louis Philippes Throne var omstyrtet. Den provisoriske Regjering havde ogsaa lige i det første Øieblik lovet at sikkre alle Arbejderes Existents; den havde lovet, at alle Arbeidere skulde faa Arbejde. Man var rigtignok ikke saa konsekvent, at man anerkjendte "Retten til Arbejde"; Lamartine erklærede, at dette Begreb forstod han ikke, og vilde ikke sætte sit Navn under et Dekret, der proklamerede det. Man vilde heller ikke indrømme Louis Blanc det forlangte "Fremskridtsministerium"; men man gjorde ham til Formand for en Kommission til at undersøge og ordne Arbejderforholdene. Kommissionen havde sit Sæde i Palais Luxembourg (Pairskammerets forrige Lokale). Her samlede Louis Blanc Delegerede fra Korporationerne i Paris, hvis Tal efterhaanden voxede til 6—700, og disse antoges at kunne raade over 30—40,000 Mand. Paa den anden Side havde Regjeringen for at indfrie sine Løfter oprettet "Nationalværksteder" (ateliers nationaux), inddelte paa militær Vis i Sectioner, og bevæbnede (men ikke uniformerede) som en Nationalgarde. Enhver kunde melde sig til dem, og Staten gav dem Arbejde (væsentlig Jordarbejder) til 2 Francs om Dagen, eller hvis dette ikke kunde skaffes, 1½ Franc, som dog kort efter blev nedsat til 1 Franc og kun beregnet for Søgnedagene. Den sidste Klasse, de Arbeidsløse, var over 5 Gange saa stor som den første. Udgifterne beløb sig til 95,000 Francs om Dagen, og det udførte Arbejde var i Virkeligheden Intet værdt. Man forstaar, hvilken Fare disse Forhold maatte medføre. Allerede den provisoriske Regjering havde to Gange været lige ved at blive styrtet af Socialisterne; skulde disse nu finde sig i en Nationalforsamling og en ny Regjering, der stillede sig endnu mere afvisende imod deres Fordringer? Umuligt! De havde jo Magten, og det forstaar sig, at de vilde bruge den.

[S. 92]

Den 15. Mai skulde Nationalforsamlingen behandle en Interpellation, om Frankrig ikke vilde komme Polen til Hjælp. Under Paaskud af at frembære en Petition desangaaende begav en kæmpemæssig Procession sig fra Bastillepladsen til Nationalforsamlingen. Den kom ikke uventet, og der var givet Ordre til at standse Folkemassen ved Militær; men Ordrene bleve ikke udførte. Massen tiltvang sig Adgang til Forsamlingen, erklærede denne for opløst og udnævnte en ny Regjering, selvfølgelig lutter Socialister. Disse ilede til Hotel de Ville og begyndte allerede at udstede Forordninger; men Glæden var kun kort. Medens en lille Afdeling af Garde mobile befriede Nationalforsamlingen for de ubudne Gjæster, blev Hotel de Ville omringet af Nationalgarden, der denne Gang var trofast imod Ordenens Sag, og Hovedmændene for Oprøret bleve fængslede, for saa vidt som det ikke lykkedes dem at undkomme.

[S. 93]

Alt dette erfarede jeg først bagefter; medens det stod paa, havde jeg ingen Anelse om Situationens Alvor. Jeg havde gjort mig Umage for at faa Billet til Tilhørerpladsen i Nationalforsamlingen for at høre paa Interpellationen, men havde ikke kunnet opnaa det. Jeg var paa Veien til Bibliotheket, da jeg hørte Allarmtrommen. Saa var der ingen Ro til Studium; jeg maatte have at vide, hvad der var paa Færde, men de, jeg spurgte, syntes ikke at vide mere end jeg. Paa Hovedruten, i Rue St. Honoré fandt jeg Alt roligt; Toget var gaaet igjennem Boulevarden. Jeg gik ind i Sidegaderne og traf flere Steder Samlinger af Folk, hvori politiske Emner diskuteredes, extemporerede Folkemøder, hvor de Forbigaaende standsede for at høre, hvad der blev sagt, og efter at have henkastet et Par Ord gik videre. Der var for det meste ingen særlig Ophidselse; Talerne udviklede deres Mening simpelt og klart, og baade Store og Smaa hørte med stor Opmærksomhed til. Et Sted drøftedes Spørgsmaalet om Intervention i Polen og Italien. Taleren vilde ikke anbefale at hjælpe Polen. Det havde jo een Gang været et Rige lige saa stort som Frankrig; hvorfor havde det da ikke hjulpet sig selv? Havde Polakkerne villet være fri, havde Ingen kunnet hindre dem deri; saa var hver Mand bleven Soldat ligesom i Frankrig; Friheden maatte altid seire. Men Polakkerne vare Slaver ligesom Russerne. De vare de store Herrers Slaver; det var Sagen. Og derimod havde Ingen Noget at indvende. Et andet Sted talte man om Arbeidets Organisation. En Taler udviklede, at naar man vilde danne store Associationer af Arbeidere, maatte disse jo enten være tvungne eller frivillige. I første Tilfælde var det kun en maskeret Kommunisme, i det andet vilde netop de dygtigste Arbeidere vægre sig ved at gaa ind deri, og Enhver, der havde Familie, vilde bestemt frabede sig det. Man maatte heller ikke tro, at man derved ophævede Konkurrencen. Fandt denne ikke Sted imellem enkelte Mænd, vilde den finde Sted imellem Associationerne, og var hele Frankrig forenet til een saadan, vilde det have at konkurrere med Udlandet. Derpaa svarede, at den franske Revolution, der i tre Maaneder havde udbredt sig saa vidt, snart vilde brede sig over hele Verden, og Arbeiderne vilde alle andre Steder forlange det Samme som i Frankrig. "Aa ja! om 20 Aar," svarede en Tredie, hvorpaa han gik sin Vei, og Flere med ham. — Saaledes kunde man høre tale bag Kulisserne; den Fanatisme og Exaltation, som raadede paa den store Skueplads, deltes ikke af det hele Folk, ja ei engang af den største Del.

[S. 94]

Da Oprøret var dæmpet, bleve de værste Klubber lukkede og de irregulære Tropicorps'er opløste, medens man for at forebygge Gjentagelse kaldte regulære Tropper til Paris og udnævnte General Cavaignac til Krigsminister. Men det varede ikke længe, inden Klubberne aabnedes paany; Pressens Angreb blev voldsommere end nogensinde; det var aabenbart, at der forberededes et nyt og alvorligere Angreb. I Nationalværkstederne voxede Forbittrelsen. Fra hele Frankrig strømmede Arbeidsløse derhen, og Massen forøgedes endmere ved en stor Mængde frigivne Galeislaver. Arbeidsministeren Trélat sagde: "Jeg kjender ikke mere den franske Arbejder, han som før var saa god, saa flittig, saa taalmodig, saa sindig i sin Tale. Jeg finder Følelser, som jeg aldrig før har set hos mine Landsmænd, ikke den franske Broderlighed, men Udlandets Had." De mod Republikken fjendtlige Partier, især Legitimisterne og Louis Napoleons Tilhængere, pustede til Ilden. Velklædte Folk gik omkring og uddelte Penge iblandt Arbeiderne, og paa mere end eet Sted støbtes der Kugler og fabrikeredes Krudt. Faren var overhængende. Saa besluttede Nationalforsamlingen sig til at indskrænke Nationalværkstederne. Den bestemte, at alle Mænd imellem 18 og 20 Aar skulde indrulleres i Hæren, og en Del af de Andre sendes bort fra Paris til Solognes Heder og andre Steder, hvor der kunde findes Arbeide til dem. Den 22. Juni om Morgenen vare Jernbanerne rede til at føre dem til deres Bestemmelsessteder; men de vilde ikke reise. Kampen var umiddelbart forestaaende. Oprørshæren fik Ordre til at møde den 23. om Morgenen Kl. 6 paa Pantheon-Pladsen. Regjeringen anmodede Krigsministeren om at lade Pladsen besætte af Militær; men Ordren blev misforstaaet, og uden Hindring samlede Oprørerne sig paa Allarmpladsen. Kl. 10 erfarede jeg, at der var reist Barricader ved Porte St. Denis og Porte St. Martin. Jeg skyndte mig ud at se, hvordan Sligt saa ud. Da jeg kom ud i Rue St. Denis, var der ikke et Menneske at se i hele den lange Gade, men for dens nordre Ende laa der en Barricade tæt besat med Mennesker. Jeg gik et Par Skridt op imod den, da hvinede der en Geværkugle forbi mit Øre, og bag ved mig hørte jeg Raabet "Tilbage!" (en arrière). Det var en Afdeling af Mobilgarden, der styrtede frem imod Barricaden. Jeg skyndte mig hen til den nærmeste Gadedør, og næppe vare Tropperne komne forbi, førend der begyndte en hidsig Kamp, som varede et Par Timer. Jeg gik hjem; thi hvorfor skulde jeg være ørkesløs Tilskuer ved en saadan Scene, hvoraf jeg dog i Virkeligheden Intet kunde se? Men jeg havde ikke Ro paa mig; et Par Timer senere gik jeg igjen ud. Jeg gik over paa Øen (la Cité), hvor et Par Landsmænd af mig boede i et lille Hotel imellem Pont St. Michel og Petit Pont. En vældig Barricade spærrede den sidstnævnte, opført ikke af væltede Omnibusser o. a. l., men af svære Kvadersten, der vare bestemte til en stor Bygning, der skulde opføres i Nærheden. En Afdeling af Nationalgarden og Garde républicaine var i Færd med at angribe den, men uden Held. Der var en heftig Geværild fra begge Sider. Jeg bankede paa Hotellets Gadedør. Man vilde ikke lukke op; mine Landsmænd vare ikke hjemme. Tilsidst forbarmede man sig over mig; jeg kom indenfor Døren, men heller

[S. 95]

[S. 96]

ikke videre. I en mørk Gang maatte jeg staa og høre paa Skydningen en halv Time, indtil mine Venner kom hjem. Saa kom der pludselig en heftig Tordenskylle og afbrød Kampen; de Kæmpende trak sig tilbage paa begge Sider. Flere Timer senere, da Regnen sagtnede, bød jeg mine Landsmænd Farvel for at begive mig hjemad. Imidlertid havde en ny lignende Barricade reist sig paa Pont S. Michel, og paa den nordre Side af Øen, ved Blomstertorvet, skjød man med Kanoner imod en tredje Barricade. Ved Henrik IV.s Statue var en Mængde Mennesker samlede. En Ordonnants kom galopperende. Han blev standset og visiteret. Folkemængden var ikke tilbøjelig til at ville hjælpe Regjeringen. Jeg begav mig langsomt hjemad, besøgte undervejs O. Lehmann; han vidste ikke mere Besked med, hvad der foregik, end jeg; vi vare i en Stemning som paa et Skib i heftig Storm, hvor man ikke veed, hvad Enden kan blive. Og da jeg endelig kom hjem i min egen Hule, blev jeg nødt til at blive der. Paris blev erklæret i Beleiringstilstand; Ingen maatte forlade sit Hus, ja man maatte ei engang see ud af sit Vindue; thi Gaden var besat af Militær, og viste man sig ved Vinduet, rettedes øieblikkelig en Bøssesepibe imod En. Natten igjennem hørte jeg stadig Skildvagternes Raab: Sentinelles, prenez garde à vous! og saa snart det dagedes, hørte man atter baade Geværskud og Kanontorden.

Det var et formeligt Slag, der blev leveret i Paris, omhyggelig forberedt og planlagt, ikkun derved forskjelligt fra et Slag i aaben Mark, at det blev endnu frygteligere og blodigere. Paris var ikke dengang som nu, efter Hausmanns Omdannelse, gjennemskaaret af brede og lige Gader; de snævre og stundom bugtede Gader vanskeliggjorde et regelmæssigt og samlet Angreb. Havde man naaet at indtage en Barricade ved Storm, trak Forsvarerne sig tilbage til Husene og fyrede ovenfra paa de fremtrængende Tropper, og vilde man rense Husene for disse farlige Fjender, forsvandt de atter, snart igjennem gjennembrudte Vægge ind i Nabohuset, snart op paa Taget eller ned i Katakomberne, hvor Huset var bygget over saadanne. Oprørerne vare i Besiddelse af hele den østlige Del af Byen. Clos St. Lazare, Place Maubert og Pantheon vare de stærkt befæstede Udgangssteder, hvorfra de arbeidede sig frem for at bemægtige sig Hotel de Ville og Nationalforsamlingens Palais. Cavaignac, hvem hele Overledelsen af Forsvaret blev overdraget, mente først og fremmest at maatte sikkre sig disse Steder; derfra vilde han tilbageerobre det øvrige Paris. Men han gav sig Tid; han vilde ikke foretage noget Hovedangreb, før han havde overset hele Stillingen og var i Besiddelse af de fornødne Kræfter til at vinde en afgjørende Seir. Derfor vandt Oprørerne i Begyndelsen stadig Terrain. Den første Dag var det saa godt som kun Mobilgarden og Nationalgarden, der kæmpede imod dem. De kæmpede med stor Tapperhed og Energi, men de bleve trætte; de klagede over, at Linietropperne ikke kom dem til Hjælp, og hist og her ymte de man om Forræderi i Regjeringen. Først sent om Aftenen og den følgende Formiddag ankom der Forstærkning fra Provinserne, og nu gik det rask fremad. Den 24. havde Lamoricière gjort sig til Herre over hele den vestre Seinebred, men paa den høire rasede Kampen endnu lige stærkt. Den 25. om Aftenen sendte Cavaignac Erkebispens af Paris, Affre, med en Proklamation til Oprørerne for at bevæge dem til at nedlægge Vaabnene. Han blev skudt. Kampen maatte fortsættes; først d. 26. Kl. 1½ om Eftermiddagen kapitulerede St. Antoine.

Da der ikke var mere at gjøre for mig i Paris, havde jeg tænkt at reise derfra d. 24.; men saa kom Beleiringstilstanden. Jeg vilde dog gjøre et Forsøg paa at slippe bort; men den første Betingelse var, at jeg maatte have mit Pas, som laa hos den danske Gesandt, Grev J. L. Moltke, der boede paa den anden Side af Seinen i Rue St. Germain. Den 25. om Formiddagen henvendte jeg mig til Befalingsmanden over den Afdeling af Nationalgarden, der havde besat den Gade, hvor jeg boede. Han medgav mig et Par Nationalgardister, der eskorterede mig til Vagtposten ved Enden af Gaden, hvorfra en lignende Eskorte førte mig til den næste o. s. v. Saaledes gik det et Par Gader igjennem; men da jeg kom til Rue St. Honoré, vilde man ikke lade mig komme videre; man forsikkrede mig, at jeg ikke vilde have Brug for mit Pas, da ikke et eneste Menneske fik Lov til at forlade Byen. Den næste Dag lykkedes det dog. Kampen var til Ende, og jeg kunde forlade den stakkels, halvt ødelagte By.

Efter en stormfuld Overfart fra Calais til Dover ankom jeg til London i Selskab med en elskværdig fransk Familie, der var bosat der, en ung Skomager og hans Hustru. De boede ved Begyndelsen af Regent Street, i Quadrant, der endnu dengang havde den smukke Søilegang foran Husene, som senere har maattet vige Pladsen for den tiltagende Færdsel. Fremmed som jeg var i den store Stad, var jeg glad ved at modtage deres Tilbud om midlertidigt Ophold hos dem, indtil jeg fandt mig en passende Pension.

I London var der endnu mindre at gjøre for en dansk Journalist end i Paris. Nu var der jo Vaabenstilstand eller Underhandlinger derom; hele Sagen var lagt i Diplomaternes Haand. Det var harmeligt at se, hvor lidet vor brave Gesandt Reventlow formaaede ligeoverfor Tysklands Repræsentant, den almægtige Ritter Bunsen. I Palmerston havde Danmark ikke havt nogen Fjende, men heller ingen varm Ven. Nu var han afløst af Russell, som var afgjort tysksindet. Den engelske Presse var enten ligefrem tyskvenlig eller ønskede frem for alt Fred og anbefalede derfor det nemmeste Middel, Eftergivenhed imod den Mægtigere. I den Pension, hvor jeg boede, kom der engang en høi og stærkt bygget Mand ind; han lignede Smeden paa C. Blochs Billede af Hans Tausen i Universitetets Festsal. Rimeligt nok! Det var "den amerikanske Grovsmed" Elihu Burrit, som havde forladt sit Haandværk for at være Fredsapostel. Da han hørte, jeg var dansk, forærede han mig en Bog, han havde skrevet, "Sparks from the anvil" (Gnister fra Ambolten), og lod mig strax vide, at det var Danskernes Pligt at gjøre Ende paa Krigen ved at indrømme Tyskernes Fordringer. Det blev meget snart nødvendigt for mig at afbryde Samtalen.

Med Studierne gik det derimod bedre end i Paris. Her var ikke lukket for Samlingerne, og British

[S. 97]

[S. 98]

[S. 99]

Museums rige Skatte stod til min Raadighed. Af engelske Lærde gjorde jeg Bekjendtskab med Vasesamlingens Bestyrer, den elskværdige Dr. Sam. Birch, og med Oberst Leake, hvis topografiske og geografiske Arbejder havde været min Ledestjerne i Grækenland. Det var en høi, mager Mand, som nu paa sine gamle Dage levede stille i Studerekammeret, omgivet af Oldtidslevninger.

Efter en Maanedes Forløb vendte jeg tilbage til mit Fædreland. Jeg havde forladt det under Angst og Sorg, men opfyldt af en eneste Tanke, Tanken om at værge Danmarks Ære og Liv, der fik et saa mægtigt Udtryk i Sangen: "Dengang jeg drog afsted", og som, da vi maatte vige for Overmagten, trøstede sig med: "Gud han raader, naar vi fange Seir igjen!" Nu havde vi Vaabenstilstand, men de troløse Fjender benyttede den til at behandle Sønderjylland som et erobret Land; den kamplystne danske Hær var fordømt til Uvirksomhed, og det misfornøiede Folk trøstede sig, kortsynet som det var, med at trumfe i Bordet og raabe "det skal ei ske"! Det var ogsaa en Sanger, der gav denne uheldsvangre Stortalenhed Udtryk; men hvilken Forskjel fra den Sang, der 5 Maaneder tidligere havde givet den sande Fædrelandskjærlighed Udtryk og opflammet Folket til at ofre Liv og Blod for Fædrelandets Frelse!

[S. 100]

Det følgende Foraar udrød Krigen igjen, og den begyndte med den forfærdelige Ulykke ved Eckernførde. Slaget ved Kolding var atter et beklageligt Misgreb; vi havde ikke Andet at trøste os med, end at det lykkedes Rye ligeoverfor den overlegne Fjende at føre Hæren frelst tilbage til det nordlige Jylland. Først den 6. Juli kom Opreisningen, da det store Udfald fra Fredericia tilføjede Oprørshæren et afgjørende Nederlag. Men det var en blodig Dyst, og Seiren kostede mange Taarer. Jeg selv mistede dør en kjær Broder, der faldt ved Stormen paa Treldeskandsen. Atter Vaabenstilstand og pinlige, frugtesløse Underhandlinger, der endtes med den saakaldte simple Fred i Berlin 2. Juli 1850, hvorefter de fremmede Tropper forlod Slesvig og det tillodes Danmark at sætte sig i Besiddelse af Hertugdømmet; altsaa ny Krig, men kun imellem Danmark og Oprørshæren. Jeg gjorde paa den Tid med min Ven Johannes Fibiger en Sommerferiereise i Norge. Vi havde Glæde nok af at gjennemstreife dette vidunderlige Land fra Christiania til Bergen og fra Thronhjem til Christiania og af at fornye gamle Bekjendtskaber og stifte nye med elskværdige Mennesker, der modtog os fuldstændig som Landsmænd; men vort Hjerte var ikke let, og vore Tanker søgte bestandig tilbage til Sønderjylland, hvorfra vi under Datidens Samfærdselsforhold kun fik sjældne og sparsomme Underretninger. Først d. 5. August om Aftenen fik vi Efterretning om Slaget ved Isted d. 24.—25. Juli. Vi befandt os paa Gaarden Moen i Gudbrandsdalen. Det var en smuk Sommeraften; Solen havde allerede trukket sig tilbage bag Bjerget, men kantede endnu de mørke Skyer med en straalende Guldrand. Da kom der en Reisende sydfra, en norsk Præst, og fortalte os, at der havde staaet et blodigt Slag; Danskerne havde seiret, men de havde mistet 2000 Mand. Han var stærkt rystet over Blodbadet, og vi havde en Fornemmelse af, at det ikke var de Danske, han havde mest Sympathi for. Eet var der dog, han ikke kunde tilgive Slesvigholstenerne, at de havde givet General Ryes Oppasser 600 Daler for at skyde ham. Nordmanden troede paa dette uhjemlede Sagn om hans Landsmands Endeligt; det var Sagnet om Carl XII.s Død, der gik igjen.

[S. 101]

Jeg var imidlertid bleven udnævnt til Professor den 30. Juli 1849 og kunde nu have Raad til at underholde en Familie. Den 10. Juli 1852 ægtede jeg Minona Güntelberg. Hun var 3½ Aar yngre end jeg. Jeg havde kjendt hende i min Barndom, og jeg huskede godt den lille 5 Aars Pige med de brune Lokker, som jeg legede med og fortalte Historier; men Tiden havde skilt os ad, og først efter mange Aars Adskillelse traf jeg hende atter i en Jernbanecoupé, hvor en fælles Veninde gjorde os bekjendte med hinanden. Barnet var blevet en skøn ung Pige, hvis sjælfule Ansigt vidnede om den Aandens og Hjertets Rigdom, som i saa mange Aar skulde være mit Livs Lykke. Hun delte ganske mine Interesser. Hun havde et ualmindelig fint Øie for Kunsten og var lige saa begeistret som jeg for de store Mesteres Arbejder, medens en sund Kritik gjorde hende ligegyldig for alt, hvad der var middelmaadigt. Naar hun ledsagede mig paa mine Reiser, hvilket næsten altid var Tilfældet, havde jeg dobbelt Udbytte af dem. Hendes Alderdom har været lidet glædelig. Efter at en Cyklist havde kørt hende over, sprang der et Par Blodkar i Hjernen, og et apoplektisk Anfald medførte en fuldstændig Lamhed i den venstre Side. Siden den Tid laa hun i henved 6 Aar fængslet til Leiet uden at kunne sysselsætte sig med nogen Ting. Legemlig og aandelig lidende levede hun kun i de gamle Erindringer og i Kjærligheden til sin Mand og sine Børn. Guldbryllupsdagen blev en stille, vemodsfuld Familiefest, men med fuldt Hjerte kunde vi takke Gud for al hans Naade i de 50 Aar. Endnu et godt Aarstid laa hun paa det samme Sygeleie; men hendes Tilstand blev efterhaanden roligere. De legemlige Smerter hørte op; hun talte lidet eller intet; men hver Gang jeg kom hen til hendes Seng, hørte jeg de samme Ord: "Min elskede Mand!" D. 3. August 1903 drog hun sit sidste Suk. Faa Dage senere aflagde hendes næstældste Søn et skjønt og sanddru Vidnesbyrd ved hendes Baare.

[S. 102]

Vort Ægteskab er blevet velsignet med 3 Sønner. Den ældste, Carl Johannes, f. 3. Marts 1854, blev juridisk Kandidat, derefter Lieutenant i Artilleriet, tilsidst Medlem af den internationale Domstol i Ægypten og Dr. juris. Vi havde den store Sorg at miste ham efter et langt og smerteligt Sygeleie d. 7. Mai 1896. Den næstældste Søn, Henry Braëm, f. 2. Juli 1855, er Licentiat i theologiæ og Sognepræst i Valby, medens den yngste, Niels Viggo, f. 14. Juni 1864, er dr. phil. og Professor i Mineralogi ved Universitetet.

Min Hustru var kun 4 Aar gammel, da hun mistede sin Moder, og hendes Fader døde i hendes 19. Aar. Den forældreløse Pige blev strax paa det Venligste modtaget af en fjern Slægtning, Søkapitain Braëm, der dengang eiede Rungstedgaard. Hans Stilling i Marinen nødte ham dog til at bo i Kjøbenhavn; det var hans Søster, Elisa Braëm, en høist elskværdig og dygtig Kvinde, der "raadede for Borgen". Hun stillede sig strax i et moderligt Forhold til den unge Pige, der bestandig vedblev at betragte hende som sin Pleiemoder, ogsaa efter at hun havde forladt hendes Hus for at blive Lærerinde, i hvilken Egenskab hun opholdt sig i flere Aar, først hos et Par Præstefamilier i Jylland (Plum i Roslev og Hornemann i Durup), senere i Kjøbenhavn hos Fru Kerr. Ved vort Bryllup betragtede Frøken Braëm sig som Brudens Moder, og hendes hyggelige Bolig i Rungsted blev vort almindelige Tilflugtsted, naar Sommerheden fordrev os fra Byen og Sommerferien opfordrede os til at søge nye Kræfter i den friske Landluft. Rungstedgaard var bleven solgt, men hun havde bygget sig et vakkert og smukt beliggende Hus ved den søndre Ende af Byen, Rungstedhøi. Da jeg havde været gift i 3 Aar, overtalte hun mig til at købe den tilstødende Eiendom, hvorpaa der stod et lille Hus, der kunde indrettes til en tarvelig Sommerbolig for mig og Mine, medens Haven kunde gaa i Et med hendes. Paa denne Tumleplads opvoxede mine tre Sønner.

[S. 103]

Fra Tid til anden er det lille Hus blevet ombygget og udvidet en Smule, saa at det, uden at have forandret sin oprindelige Charakter synderligt, endnu i dette Øieblik afgiver en bekvem Sommerbolig for mig og min Familie. Min ældste Søn havde kjøbt en Grund paa den anden Side af Landeveien, lige ud til Stranden, og derpaa opført en smuk Villa, hvor hans Enke og Børn nu bo. Et lille Hus, der laa paa den anden Side af min Eiendom, men nu er forenet med denne, er bleven ombygget til Sommerleilighed for min yngste Søn. Jeg har saaledes en stor Del af min Familie samlet om mig, og Rungsted med dets Strand og dets Skove, med dets Nattergale og dets vilde Roser, er blevet den samme Kilde til Glæde og Sundhed for Børnebørnene, som den har været for deres Forældre og Bedsteforældre, skjøndt den stille Afkrog er forvandlet til et stærkt besøgt Badested.

[S. 104]

V.

[S. 105]

FORELÆSNINGSVIRKSOMHED. — REISER.

Jeg blev Universitetslærer i en meget ung Alder, kun 27½ Aar, og var selvfølgelig ingenlunde moden til denne Plads; men jeg havde gaaet i Madvigs Skole og ret samvittighedsfuldt gennemgaaet det store Pensum af latinsk og græsk Litteratur, som krævedes til den daværende store filologiske Examen. Jeg havde stræbt at tilegne mig Madvigs Klarhed og Simpelhed i Fortolkning og Kritik og hans frie Blik paa Oldtidens Sprog, Litteratur og Statsforfatning, og jeg havde dertil havt den Lykke, som han ikke havde havt, at se Sydens Natur og den klassiske Oldtids Rester, som man nu opfordrede mig til at gjøre den studerende Ungdom bekendt med. Jeg blev nemlig ansat som Lektor i latinsk og græsk Filologi og Archæologi. Dette stemmede ganske med mit eget Ønske. At Græsk og Latin ikke burde behandles som to særskilte Fag, men at den samme Professor skulde dyrke dem begge, havde jeg altid ment, og det lykkedes mig ogsaa senere ved Madvigs Indflydelse at faa dette slaaet fast. Lige saa overbevist var jeg om, at Filologen ikke uden Ensidedighed kunde indskrænke sig til Studiet af de gamle Litteraturer, men ogsaa burde være bekendt med Monumenterne udenfor Litteraturen, med andre Ord, at Archæologien var en integrerende Del af Filologien. Det var heller ikke dengang saa meningsløst, som det er nu, at paalægge den samme Universitetslærer at docere klassisk Filologi og Archæologi; thi Archæologien var endnu i sin Barndom, og Ingen anede den mægtige Udvikling, som denne Videnskab skulde faa i Aarhundredets sidste Trediedel. For mig var den i 1847 kun en Hjælpevidenskab for Filologien. Mit Maal var at fortsætte Madvigs Virksomhed og supplere den ved Tilføielse af dette nye Fag.

[S. 106]

Jeg skulde hjælpe de filologiske Professorer med deres Arbeide, og det Første, der saaledes blev mig paalagt, var det mest Elementære, at holde de latinske Forelæsninger til Anden Examen, som endnu bestod indtil 1850. Men efter at Madvig var bleven Minister (November 1848), overtog jeg ogsaa latinske Forelæsninger for Viderekomne, og efter F. C. Petersens Død (1859) delte jeg og min nye Kollega, Gertz, den græske og latinske Filologi, efter som vi hver Gang fandt det hensigtsmæssigt. Jeg har saaledes i Aarenes Løb holdt exegetiske Forelæsninger over en betydelig Del af den latinske og græske Litteratur, thi det var min Regel saa vidt muligt aldrig at læse 2 Gange over det samme Skrift. I Overensstemmelse med den gamle Regel docendo discimus ansaa jeg det for rigtigt i Aarenes Løb at gennemgaa den størst mulige Del af Litteraturen med den Grundighed og Fuldstændighed, som Forelæsningen kræver. Hensynet til Studenterne var selvfølgelig det afgjørende. For dem kunde det for det meste være ligegyldigt, om jeg valgte den ene eller den anden Bog af den Kreds af Skrifter, de burde kjende, medens det var en virkelig Fordel at faa en Forelæsning frisk, som den lige var sprunget ud af Studerekammeret. Der kan i en saadan findes Overflødigheder, som man vil udelade, naar man tager Emnet op paany; der kan være Feil, som senere kunne rettes; men mig har det altid forekommet, naar jeg en enkelt Gang blev nødt til at gjentage en tidligere Forelæsning, at jeg da ikke mødte med saa fuldt et Hjerte, jeg kunde næsten sige, med saa god Samvittighed som første Gang. Ved de systematiske Forelæsninger over Oldtidens forskellige Sider, Litteraturhistorie, Mythologi, Statsforfatning, Epigrafik, Kunsthistorie o. s. v., var Gjentakelsen ofte uundgaaelig; de

[S. 107]

vigtigste af disse Fag burde gjenemgaa hvert 4. eller 5. Aar, for at ethvert Hold af Studerende kunde faa Leilighed til at høre dem; men ogsaa der søgte jeg altid at finde en ny Form eller et nyt Udgangspunkt. Jeg varierede mellem Forelæsninger og Øvelser, eller jeg udtog en enkelt Side eller en enkelt Del til særlig Behandling. Især i *Archæologien* var dette Tilfældet. Ved Siden af Forelæsninger over den antike Kunsts Historie i sin Helhed søgte jeg ved Foredrag over Athen, Rom, Pompeii, Olympia, Pergamos o. a. at give et Billede af Oldtidens Liv, som det viser sig i Monumenterne, idet jeg med det Samme gjorde det danske Publikum bekendt med de nye Fund, der have kastet et saa overraskende Lys over den klassiske Oldtid; og jeg har navnlig i de senere Aar havt den Glæde, at mine Forelæsninger have samlet en større Kreds af Tilhørere ogsaa udenfor Universitetet. Det har lige fra først af været min Bestræbelse at give mit Foredrag en saadan Form, at det kunde tiltale alle Dannede, og jeg har aldrig kunnet se, at Grundigheden eller Korrektheden led ved, at der anvendtes nogen Omhu paa Formen, som kunde bringe mere Liv i Kundskabsmassen.

Mindre heldig var jeg i mine Bestræbelser for at gjøre selve *Sprogene* mere levende. Tidens Strøm gik i den modsatte Retning, og i Aarenes Løb tiltog den stadig i Hastighed. Græsk og Latin vare jo døde Sprog; anderledes vilde man ikke betragte dem, og faar den Retning, som nu fører det store Ord, Lov til at raade, ville de snart blive nedsatte til blot at være Forsteninger ligesom fossile Levninger fra Urtiden. Men dertil ere de dog sandelig for gode, de Sprog, som i over to tusinde Aar have været Kulturens Bærere og have hævet den menneskelige Tale til den Skjønhed og den Tankeklarhed, som vi nu glæde os over at besidde. Man vil omstøbe Tankerne i et nyt Stof, og man fatter ikke, hvor meget der tabes ved enhver Omstøbning. Man finder den lige Vei til Kilderne for steil og besværlig; man foretrækker at gaa udenom Bjerget. Man vil hjælpe sig med Oversættelser og med "Kulturhistorie". Det er mageligere, men det er en Omvei, en lang Omvei, og Udbyttet er lige saa forskjelligt, som de Indtryk, man modtager paa en Fodreise, ere forskjellige fra dem, man bringer hjem fra en Jernbanetur. I gamle Dage skrev man latinske Epigrammer og citerede Homer og Horats; nu betragtes Græsk og Latin kun som Kadavere til at dissekere. Jeg elskede baade det latinske og det græske Sprog og vilde gjerne bibringe mine Elever den samme Kjærlighed. Af en smuk og ren latinsk Stil har man lige saa megen Fornøielse som af en fransk Stil, og betragtet som Dannelsesmiddel staar den første høiest. Men de moderne Sprog have det Fortrin, at man kjender deres Udtale, og man gjør da mere eller mindre heldige Forsøg paa at gjengive den. Ved Oldsprogene har man opgivet Evret. Naar Begynderen spørger sin Lærer om, hvordan han skal udtale Bogstaverne, faar han det Svar, at han skal udtale dem ligesom paa Dansk. Det skal sagtens være nemmere. Ser man da ikke, at det netop morer Børnene at efterligne det fremmede Tungemaal, og at dette kun interesserer dem, naar det bliver nogenlunde levende for dem? Eleven kan da heller ikke undgaa at lægge Mærke til, at der ikke er to levende Sprog, hvori Bogstaverne udtales ganske ens; hvor kan han da tro, at Grækerne og Romerne udtalte dem som Kjøbenhavnerne? Nei, det er umuligt af Bogstavernes Form at slutte sig til deres Udtale; man kan ikke undvære den mundtlige Fortolkning. Hvis man vilde optage den overleverede Udtale og udtale Latinen som Italienerne og Græsken som Nygrækerne, vilde man baade gjøre Videnskaben og det praktiske Behov en Tjeneste. Men i dets Sted har man fulgt den tyske Skole; man forlanger, at c i Latinen altid skal udtales som k, idet man efter en ensidig Bevisførelse paastaar, at denne Udtale ikke blot har været mulig i en fjern Oldtid, men endog skal have holdt sig indtil Middelalderens Begyndelse. Hvorledes da Sibilingen har kunnet blive indført i alle de afledede Sprog, forklarer man ikke, og man bryder sig ikke om at forvirre de stakkels Disciple ved at lære, at det samme Bogstav skal udtales anderledes i Latin end i Fransk. Ved Optagelsen af den italienske Udtale vilde Forvirringen ophøre og Gaaden blive løst. Ved Græsken er Forholdet tilsyneladende vanskeligere. Det er en let Sag at gjøre sig lystig over de mange forskjellige Tegn for i-Lyden, men det er mærkeligt, at man kan gjøre det, naar man selv ikke adskiller θ fra τ og χ fra κ i sin Udtale, og her kan dog Ingen sige, at Udtalen i Aarhundredernes Løb er bleven forandret. Der er Ingen, der paastaar, at de gamle Grækere have udtalt Vokalerne ligesom Nygrækerne; men alligevel mene Traditionens Tilhængere at staa Sandheden nærmere end de, der følge den i Tyskland vedtagne rent hypothetiske Udtale. Møder man med den ligeoverfor en Græker, tror han, det er Chinesisk eller Irokesisk, man taler. Jeg stod imidlertid ene med den Anskuelse, og der kunde ikke være Tale om at føre den igjennem. Jeg benyttede da den moderne (traditionelle) Udtale for mit eget Brug; jeg gjorde mine Disciple opmærksom paa, hvad der maatte antages for rigtigt i denne, og jeg tænkte mig, at ligesom jeg selv under Brugen af denne følte Sproget mere som levende, saaledes kunde ogsaa de Studerende faa en Anelse om det Samme; men da Undervisningen maatte gaa ud paa at uddanne dem til Lærere ved Skolerne, fulgte det af sig selv, at de maatte følge den dør vedtagne Udtale, og ved Examinerne maatte jeg selv bruge den; men jeg kunde ikke tilbageholde et Suk over, hvad der derved var gaaet tabt.

Naar jeg paa det første nordiske Filologmøde (1876) indledede en Diskussion om Udtalen af Latin og Græsk, var det heller ikke, fordi jeg ventede mig noget positivt Resultat deraf, men jeg trængte til at lette min Samvittighed og for Alvor at gjøre opmærksom paa, hvordan Forholdet virkelig var. Naar man gjenlemlæser Referatet i den af Wimmer udgivne "Beretning om Forhandlingerne ved det første nordiske Filologmøde" (S. 8—23), vil man se, at mine Ord ikke fandt synderlig Gjenklang; paa dette Omraade syntes Publikum lidet bevægeligt. Man indrømmede saaledes, at der ikke kunde være nogen Tvivl om den rette Udtale af θ og χ , men dog mente man ikke, at den burde optages, fordi "vi have ikke disse Lyde i vore Sprog". Man sagde ikke, at vi ikke kunde udtale dem, thi det forlanger man jo i Engelsk, Islandsk og Tysk; men ved de gamle Sprog vilde man ikke gjøre sig den Uleilighed, skjøndt man indrømmede, at det var i høi Grad praktisk. Havde jeg indskrænket mig til at kræve denne Reform, havde jeg dog vel kunnet fremkalde en Resolution om, at dette burde gjøres; men jeg havde jo villet behandle

[S. 108]

[S. 109]

[S. 110]

Sagen i sin Helhed, og saa mødte jeg det brændende Spørgsmaal om Udtalen af c. Man havde ikke Øre for, at baade Svenskerne og Jyderne udtale et j efter Bogstavet k foran bløde Vokaler, saaledes som Traditionen i Italien og tildels i Grækenland og alle de romanske Sprog vise, at Romerne maa have gjort; dette er jo det første Skridt til Sibilingen; men man forkastede denne Udtale af c, fordi Tyskerne og Sjællænderne ikke have den; og hvad der for Italienerne staar som en lille og ganske naturlig Modifikation af den samme Lyd, blev gjort til en radikal Forskjel, der nødvendig krævede to forskjellige Tegn. Da Goetherne optog de klassiske Folks Alfabet, gjorde de ikke nogen saadan Forskjel, og det faldt dem ikke ind, at der skulde bruges mere end eet Bogstav. Dette blev nu k og ikke c; man skrev altsaa Kaiser og ikke Cæsar, men hvordan de udtalte det, vide vi ikke; kun dette se vi, at de senere Slægter under Indflydelse af Skriften have lempet det fremmede Ords Udtale efter deres eget Sprogs Karakter, Noget hvorpaa vi med Lethed af vor egen Erfaring kunne anføre Exempler, der ere langt mere paafaldende. Thi det er vel det samme Fænomen, naar den danske Almue udtaler det engelske Ord *strike* ikke streike, men strikke, eller naar Holstenerne have forvandsket danske Stednavne i Sønderjylland, som naar Eskriis er bleven til Esgrus. Man vil dog ikke fra saadanne Exempler kunne slutte til den oprindelige engelske eller danske Udtale.

[S. 111]

Noget heldigere var et andet Forsøg paa at gjøre den klassiske Oldtid og dens Litteratur levende, et Foretagende, hvorfor jeg rigtignok ikke tør tilregne mig selv mere end en Del af Æren, *Opførelsen af latinske Komedier* i Grundsproget. Jeg havde holdt en Forelæsning over Plautus' Curculio. Iblandt mine Tilhørere befandt sig 4 norske Studenter. Det var maaske dem, der først fik den Tanke, at man kunde opføre det nævnte Stykke i Originalsproget. Det filologisk-historiske Samfund greb Tanken og satte den i Værk. Den 4. Mai 1867 blev Curculio opført af Medlemmer af Samfundet i et privat leiet Lokale, Østergade Nr. 15. Teksten var tilpasset efter mine Raad; Skuespiller O. Zinck havde instrueret de Spillende, og Victor Bendix havde komponeret en Ouverture og en Melodi til den forelskede Ynglings Arie. Forestillingen var særdeles fornøielig baade for Skuespillerne og for Tilskuerne. Sex Aar senere gjentoges Forsøget i større Maalestok. Den 15. Marts 1873 opførte det fil.-hist. Samfund Plautus' Menæchmi paa Hoftheatret for Medlemmer og Ikke-Medlemmer, saa mange som Theatret kunde rumme. Et Program gjengav paa Dansk Stykkets Indhold Scene for Scene, saa at Tilskuerne uden Vanskelighed kunde følge dets Gang, og det var et taknemmeligt Publikum, som aabenbart havde Glæde af Forestillingen. Paa samme Tid opførte man ogsaa i Christiania et Stykke af Plautus paa Latin ved en Fest, der blev holdt til Ære for Professor Aubert. Det var Mostellaria, hvortil Sophus Bugge havde leveret en Textrecension og Gjertsen en Oversættelse. Nogle Aar senere (23. Febr. 1878) opførte de danske Filologer det samme Stykke med lignende Held. Endelig opførtes den 13. April 1883 Miles gloriosus paa Folketheatret. Teksten havde jeg forkortet og tillempet, saaledes som det saas af det Program, cand. philol. Chr. Jørgensen forfattede til Veiledning for Tilskuerne; Instruksen udførtes ligesom ved de tidligere Leiligheder af Skuespiller Zinck. Det har vel tildels været Erindringen om Filologernes Dilettantforestilling, der nogle Aar senere bevægede Dagmartheatrets energiske Direktør til at opføre Stykket i en dansk Bearbejdelse, saa at ogsaa det ikkestuderte Publikum kunde faa Lungerne rystede ved den latinske Digtets uimodstaelige Komik.

[S. 112]

Al den Tid, der kunde undværes fra Filologien, anvendte jeg paa *Archæologien*. Det var en taknemmelig Opgave; mine Tilhørere fulgte mig med Interesse. Men det var vanskeligt at tilveiebringe det fornødne Undervisningsmateriel. De værdifulde Gipsafstøbningssamlinger i Kunstakademiet og Thorvaldsens Museum havde betydelige Huller, og Nationalmuseets lille Antiksamling havde endnu større. Heller ikke den archæologiske Litteratur var fuldstændig til Stede, og de større Værker vare kun tilgængelige paa Bibliothekerne. Det var da naturligt nok, at jeg ikke strax kunde løsrive mig fra den traditionelle Behandling af den græske Kunsthistorie, at lægge de litterære Kilder til Grund og bruge Monumenterne som Illustration til Litteraturen; men under Studiet gik det mere og mere op for mig, hvor lidet man kan stole paa de hos Plinius, Pausanias og andre opbevarede Notitser, der ikke sjælden modbevises ved de bevarede Monumenter. Litteraturen er en uundværlig Ledetraad, der dog maa benyttes med Forsigtighed, men Monumenterne ere Hovedsagen, d. v. s. de virkelig originale Monumenter, der ere knyttede til bestemte Bygninger og derfor kunne dateres^[5]. Men dette Materiale var i min Ungdom forholdsvis sparsomt tilstede, og nu er jeg for gammel til at bearbejde Kunsthistorien, saaledes som jeg ønskede, navnlig fordi jeg ikke længere er i Stand til at foretage Udenlandsreiser; thi Reiser ere for Archæologen og Kunsthistorikeren en Nødvendighed.

[S. 113]

I mine første Professoraar var det ikke saa let en Sag at komme til at reise udenlands som nu, Statsunderstøttelserne vare sparsomme, og Carlsbergfondet eksisterede ikke. Dog lykkedes det mig i Slutningen af Aaret 1857 at opnaa nogen offentlig Understøttelse til en *Reise til Italien*, og min Hustru forstod at indskrænke Hjemmets Udgifter, saaledes at jeg kunde tilbringe Vinteren og det paafølgende Foraar dør. Denne Reise var ikke blot en ret nødvendig Hvile efter anstrengende Arbejde, men den var først og fremmest en Studiereise, der skjænkede mig blivende Udbytte. Jeg mindes ikke blot det fornøielige Samliv med danske Kunstnere og Videnskabsmænd, men ogsaa den Forbindelse, hvori jeg kom til italienske Videnskabsmænd, til Bestyreren af Museum Kircherianum, Pater *Marchi*, en elskværdig gammel Mand, der i sit Væsen og Ansigtstryk mindede mig om J. F. Schouw, og især til den fortræffelige, høit fortjente *G. B. de Rossi*, hvem jeg første Gang saa, da han viste en indbuden Kreds af Udlændinge, hvoriblandt ogsaa Fredrika Bremer, omkring i de af ham opdagede Calixtus' Katakomber. I Pompeii var jeg Vidne til nye, særdeles vigtige Udgravninger. Det store Badeanlæg i Stabiægaden var nylig

[S. 114]

blevet fremdraget. Efter min Hjemkomst meddelte jeg mine Landsmænd en flygtig Beskrivelse af dem i Filologisk Tidsskrift 1860. I Ostia saa jeg med Forundring, hvorledes det ikke blot er vulkanske Udbrud, der kaste et skjærmende Dække over tusindaarige Ruiner, men selv den moderlige Naturs regelmæssige Arbeide, naar det ikke forstyrres, udretter det Samme, og endnu større Udbytte havde jeg af at besøge de etruskiske Stæder, hvis gamle Beboere i de vel bevarede Gravkamre have vist os, hvorledes de boede, levede og færdedes, saa tydeligt og fuldstændigt, at vi ere nær ved at trøste os over, at deres gaadefulde Tungemaal er os uforstaaeligt. I Ravenna tilbragte jeg herlige og lærerige Dage imellem den romerske Oldtids sidste prægtige Levninger; efter min Hjemkomst søgte jeg at give en Skildring af dem i Steenstrups Dansk Maanedsskrift 1859. Hjemreisen gik fra Venedig igjennem Norditalien og Sydfrankrigs Stæder og over Paris, hvor jeg nu blev i Stand til at foretage et, rigtignok lidet indgaaende Studium af Louvres Museum, som i 1848 havde været lukket for mig.

Af mine følgende Reiser havde to nærmest filologisk Øiemed. En Reise til *England* i 1865 var foranlediget ved, at jeg ønskede at konferere et Haandskrift af Plautus i British Museum, og i Foraaret 1874 reiste jeg i en lignende Anledning til *Rom*. Mine andre Reiser vare væsentlig archæologiske Studiereiser, og her havde jeg for det meste den Glæde at ledsages af min Hustru.

I Oktober 1871 begav vi os paa Veien til *Italien*. Min Hustru befandt sig ilde; jeg haabede, at Reisen skulde helbrede hende, men strax efter vor Ankomst til Rom fik hun en alvorlig Nervefeber. Denne blev dog heldig overstaaet, og hun kunde allerede deltage i det skandinaviske Juleaftensgilde. Der var ualmindelig mange Skandinaver i Rom den Vinter, og jeg tror, jeg kunde give dem alle Prædikater "elskværdige". Af Danske var der foruden Kunstnerne, hvoriblandt Jerichau og hans Familie, Conferentsraad Hauch med Familie, min kjære, tidlig afdøde Ven, Dr. Richard Christensen og hans Hustru, den bekjendte Blomstermalerinde Anthonora f. Tscherning, endvidere Telegrafbestyrer P. Faber, Fru Busck (Pastor Gunni Buscks Enke) med sine Døttre, Enkefru Stemann og hendes Broder cand. theol. Orlík o. m. a. Af Nordmænd var der Jonas Lie og Billedhuggeren Borch med deres Familier; af Svenske de to unge Venner Grev Trolle Wachtmeister, senere Diplomat, og Docent, nu Professor, Esaias Tegnér samt Alexandersson, nu Professor i Lund, og den finske Billedhugger Runeberg med Familie. Julegildet var overordentlig livligt; en Beretning derom findes i "Dagbladet" 2. Januar 1872. Faber gav sit Bidrag dertil ved sit satiriske Lune, og Hauch havde skrevet en smuk Sang for de nordiske Kunstnere. Den begynder saaledes:

[S. 115]

Her voxe grønne Myrter bag Laurbær i Skjul;
— Her er godt at bo —
Her holde vi den deiligste, fagreste Jul;
— Men Veien til Hjemmet er lang. —

Og efter at have dvælet ved Kunstnernes Arbeide i den evige Stad, slutter han:

Dog naar Jert Blik har klaret sig ved Oldtidens Bryst
— Her er godt at bo —
Og naar I staa med Seir paa Fædrelandets Kyst,
— Men Veien til Hjemmet er lang. —

Gud give da, I finde maa bag Nordens gamle Træer
— Der er godt at bo —
Enhver som I har elsket, Enhver som har Jer kjær.
— Men Veien til Hjemmet er lang. —

[S. 116]

Da skal I atter sidde bag Laurbær i Skjul
— Der er godt at bo —
Og feire i Norden igjen en fager Jul.
— Men Veien til Hjemmet er lang. —

Det var den gamle Digtets sidste Sang. Da han et Par Maaneder før forlod sit Fædreland, følte han sig svag; men han vilde gjerne endnu engang se Rom — det var 45 Aar siden han havde været der — og han havde Intet imod at lægge sine Ben under Laurbærtræernes Skygge. Trods hans Svaghed arbeidede hans Aand utrættelig, og hyppig besøgte han Vatikanet og andre Samlinger. Engang da jeg besøgte ham, og vi havde talt om vor fælles Gjerning i Hjemmet, udbrød han: "De kan tro, det er mig en Sorg at tænke paa, at jeg nu efter al Sandsynlighed faar en Efterfølger, som vil nedbryde Alt, hvad jeg har stræbt at bygge op." Han ventede, at G. Brandes vilde blive Professor efter ham, men, som man ser, ikke med Glæde, og da man efter hans Død offentlig sagde, at han havde ønsket det, fandt jeg, det var min Pligt at gjøre Offentligheden bekjendt med, hvad han havde sagt til mig. Hvad mig selv angaar, da har jeg hverken ved den omtalte Erklæring eller paa nogen anden Maade havt Indflydelse paa Spørgsmaalet om Brandes' Ansættelse^[6].

Hauch døde den 4. Marts og blev begravet paa den protestantiske Kirkegaard i Rom. En Uges Tid tidligere, da jeg selv skulde forlade Rom, stod jeg ved hans Sygeleie og sagde ham et hjerteligt Farvel; jeg anede jo nok, at det var det sidste.

Under mit Ophold i Neapel havde jeg den Glæde at være til Stede ved den særlige Udgravning i Pompeii, der blev foranstaltet i Anledning af vor Konges og Dronnings Nærværelse d. 9. Marts. En Beretning derom har jeg givet i et Brev til "Fædrelandet" 19. Marts. Fra Neapel gik Reisen til Athen, og jeg havde stor Glæde af at vise min Hustru min Videnskabs Fædreland. Efter min

[S. 117]

Tilbagekomst til Italien tilbragte jeg nogle Uger i Milano med Forsøg paa at dechiffre den Ambrosianske Palimpsest af Plautus, men gjentagne Sygdomsanfald nødte mig til at afbryde Arbeidet. Den 1. Juni var jeg igjen i Kjøbenhavn. Iagttagelser paa denne Reise har jeg samlet i en lille Bog "Fra en Reise" 1873.

Ti Aar senere (1881—82) fik jeg atter Leilighed til at gjøre en lignende Reise. Jeg ledsagedes denne Gang ikke blot af min Hustru, men ogsaa af min yngste Søn, som lige var bleven Student, og i Rom stødte vore to andre Sønner ogsaa til os. Reisens Hovedformaal var imidlertid *Grækenland*; jeg vilde se de Egne af Peloponnes, jeg ikke kjendte, og først og fremmest vilde jeg se de epokegjørende Udgravninger i Olympia og Pergamos. Til Olympia og Athen ledsagedes jeg af Skolebestyrer Pio, Billedhugger Aarsleff og Architect Nyrop; i *Lilleasien* havde jeg Følgeskab af min ældste Søn. Medens jeg selv har nedlagt Udbyttet af denne Reise i min Bog "Fra Hellas og Lilleasien" 1883, har min Søn i Tidsskriftet "Fra alle Lande" 1882 og 1883 fortalt om Reisen fra Smyrna til Sardes, som vi foretog i Selskab med den bekjendte Historiker Ferdinand Gregorovius.

I Begyndelsen af 1888 reiste jeg paany til Syden med min Hustru. Vi tilbragte Februar og Marts Maaned i *Ægypten* hos min ældste Søn, der var Dommer i Mansurah. Fra dette Ophold stammer min Bog "Fra Nedre-Ægypten" 1889. Det var min Hensigt at lægge Hjemveien over Athen for at se det epokegjørende Fund af archaiske Kvindestatuer, man havde gjort ved Oprydningen af Akropolis; men private Forhold nødte mig til at tage lige til Italien. Jeg haabede om et Aars Tid eller to at kunne oprette det Forsømte; men Haabet slog feil; mit Helbred har ikke senere tilladt mig at foretage nogen længere Reise.

[S. 118]

VI. FORFATTERSKAB.

[S. 119]

En Universitetsprofessors første Pligt er at være Lærer for de Studerende; fra Embedets Standpunkt er videnskabelig Skribentvirksomhed det Sekundære. Hvad mig angaar, havde jeg ogsaa nok at gjøre med min Embedsgjerning og med at dygtiggjøre mig til den ved nye Studier, og jeg smigrede mig ikke med at kunne spille nogen Rolle i Videnskabens Verden, men under ethvert grundigt og selvstændigt Studium aabner der sig af sig selv nye Syner. Misforstaaelser og Uklarheder hos Forgængerne trænge til at rettes og oplyses, og de nye Anskuelsers Berettigelse maa bevises; Læreren bliver saaledes med Nødvendighed ogsaa Skribent. En stor Del af, hvad jeg har udgivet, staar i umiddelbar Forbindelse med mine Forelæsninger enten for at benyttes ved dem eller som videre Udførelser af det der Behandlede, saasom mine smaa Textudgaver af Ciceros agrariske Taler (1850) og af Plautus' *Captivi* (1869), min Fortolkning af *Madvigs Carmina selecta* (1854, anden Udgave 1879), min Udgave af Theophrasts *Charakterer* med latinsk Kommentar (1868). Ligesaa mine to Universitetsprogrammer "Prøve paa en Fremstilling af Grækernes og Romernes huslige og private Liv" (1863) og "Undervisningen hos Grækerne og Romerne" (1865), der blev oversat paa Tysk af Friedrichsen som "Darstellung des Erziehungs- und Unterrichts wesens" (1870) og i en forbedret, af mig selv gennemset Udgave 1884, samt derefter oversat paa Nygræsk af Chadzi Konstas i Odessa 1887 (senere i anden Udgave). Endelig ogsaa Universitetsprogrammerne 1876 "Om Grækernes og Romernes Huse med særligt Hensyn til de antike Benævnelser for de enkelte Rum", og 1886 "Tiryns og de dør fundne Ruiners Betydning for Forstaaelsen af Homer".

[S. 120]

Min Udgave af *Plautus' Captivi* var en lille Forløber for det større Arbeide, som i en Række af Aar optog al den Tid og Kraft, jeg kunde afse fra mine Embedsforretninger, min kritiske og exegetiske Udgave af *Plautus* i 5 Bind. Jeg haabede ved denne ikke blot at give mine Elever et nyttigt Hjælpemiddel, men ogsaa at afhjælpe et Savn i den filologiske Litteratur. *Madvig* havde dels i *Forelæsninger*, dels i *Skrifter* behandlet de fleste latinske Forfattere af Betydning, men *Plautus* havde han ladet ligge. Den alvorlige Videnskabsmand følte sig maaske ikke ret tiltalt af den kaade Komiker og fandt ham ikke egnet til Undervisningsstof, men især *Textens* Beskaffenhed frastødte ham. Det haandskriftlige Grundlag forekom ham altfor usikkert til at opføre en paalidelig Bygning paa, og han var ikke vant til at nøies hverken med Ruiner eller med Kaarthuse. Og dog var her en Opgave, som maatte tages op. Det dreiede sig jo om en af Oldtidens allervigtigste Forfattere, det ældste og i visse Henseender betydeligste Minde om Romernes Sprog og Kultur, den moderne Komedies Fader, en Digter, hvis *Lune* og *Komik* endnu i dette Øjeblik henriver Læseren og Tilskueren^[7].

Nylig havde ogsaa den tyske Videnskab paa ny taget fat paa denne Forfatter, som havde været forsømt i et Par hundrede Aar. *F. Ritschl* havde begyndt en stor kritisk Udgave, der blev hilset som et epokegjørende Arbeide, hvorved man endelig engang kunde faa *Plautus* at se i sin ægte Skikkelse. Han havde givet en klar Fremstilling af *Textens* Historie og en omhyggelig Kollation af de Haandskrifter, hvorpaa dens Fastsættelse maatte bygges, men i selve Recensionen var han gaaet frem med stor Vilkaarlighed, og i de foretagne Rettelser sporede man ikke *Plautus' Aand*. Aldeles uforsvarlige vare de Omflytninger af enkelte Vers eller af hele Stykker, han havde foretaget. *Ritschls* Udgave fjernede sig i Virkeligheden meget mere fra den virkelige *Plautus* end de ældre Udgaver; men det forekom mig, at man ved en ædruelig Benyttelse af det foreliggende, for en stor Del af *Ritschl* tilvejebragte Materiale vilde kunne naa en saa korrekt Text, som der kunde naaes, og denne Text burde da ledsages af en fuldstændig, til Nutidens Standpunkt

[S. 121]

svarende Fortolkning. Idet jeg paatog mig en saadan Opgave, skjulte jeg ikke for mig selv, at jeg kastede Handsken til den tyske Filologi, og at den paafølgende Kamp kunde blive bitter nok; men det syntes mig nødvendigt i Videnskabens Navn at nedlægge Protest imod Ritschls Fremgangsmaade, siden Ingen af hans Landsmænd, der vare nærmest dertil, vilde gjøre det. Senere, da jeg allerede havde udgivet to Bind af Værket, talte jeg derom med Professor Studemund i Strassburg, den Mand, der har indlagt sig større Fortjeneste af Plautus' Textkritik end nogen Anden ved sin overordentlig omhyggelige Kollation og Udgave af den Ambrosianske Palimpsest og ved sine slaaende og smagfulde Textrettelser. Jeg spurgte ham, hvor det kunde være, at Ingen af de tyske Filologer kunde se, at Ritschls Methode var en Afvei. Han svarede: "Naar en Mand her i Tyskland har naaet en saadan Anseelse, kan det ikke hjælpe at træde op imod ham." I Principet var han ganske enig med mig.

Jeg vovede altsaa Forsøget. Første Bind af min Plautus, indeholdende Prolegomena samt Amphitruo og Asinaria, udkom 1875. Det blev naturligvis strax angrebet paa det Heftigste. Jeg besvarede Angrebene i Fortalen til 2. Bind og fortsatte uforstyrret mit Arbejde indtil dets Slutning (1886). De Ritschlske Principer fik ogsaa snart udspillet deres Rolle; han selv har i den sidste Udgave af Trinummus i flere Henseender forladt dem, og saavel de, der efter hans Død have fortsat hans ufuldendte Plautusudgave, som den dygtige Plautiner Leo ere langt fra at følge dem. Min Plautusudgave vandt ogsaa, trods sine Mangler, efterhaanden en vis Anerkjendelse ikke blot i England, men ogsaa i Tyskland. Af 4. Binds 1. Afdeling, Miles gloriosus og Mercator, udkom 2. Udg. 1892.

[S. 122]

I December 1851 blev jeg Medlem af *Videnskabernes Selskab*. Fra 1867 til 1878 var jeg Redaktør af Selskabets Skrifter. Efter mit Forslag vedtog Selskabet, at dets Publikationer, der efter Fundatsen skulle skrives paa Dansk, maatte ledsages af et fransk Udtog, hvis Forfatteren ønskede det. Fra 1887 har jeg været Formand for den historiske Klasse.

Mit første Bidrag til Selskabets Skrifter var en historisk Fremstilling af "Italienernes Delagtiggjørelse i den romerske Borgerret ved Bellum sociale" 1852. Af de andre Afhandlinger, jeg i Aarenes Løb har offentliggjort i Selskabets "Skrifter" og "Oversigter", ere de fleste af ringe Omfang, og mange have kun havt ephemer Betydning. Skulde jeg fremhæve nogen enkelt, vilde jeg nævne "Attiske Studier" 1856, hvori jeg nærmere udførte, hvad jeg først havde fremsat i mit Universitetsprogram 1849 (De Parthenone eiusque partibus), at det af Indskrifterne var klart, at Phidias' chryselephantine Statue havde staaet i den Del af Templet, som kaldtes Hekatompedos, medens Parthenon var den særlige Benævnelse for den bagved liggende Sal, hvori der opbevaredes forskellige, Gudinden tilhørende Gjenstande, en Anskuelse som i Begyndelsen blev haanet af de tyske Lærde, men en Menneskealder senere, da Dörpfeld havde overbevist sig om, at der ikke i Oldtiden havde været nogen Forbindelse imellem de to nævnte Dele af Bygningen, blev tiltraadt af ham og derefter af Alle. Denne Afhandling blev i 1857 udgivet paa Tysk tilligemed min Reise i Thessalien som "Griechische Reisen und Studien".

[S. 123]

Af epigrafiske Bidrag skal jeg nævne "Græske og latinske Indskrifter i Kjøbenhavn" (1854), hvori jeg som et Tillæg til Antiksamlingens lidet betydelige Monumenter meddelte en Del hidtil ukjendte Indskrifter fra Brøndsteds Dagbøger. I Oversigten 1866 udgav jeg "Om nogle af Fr. Rostgaard efterladte Papirsaftryk af græske og latinske Indskrifter". Det var nemlig ikke, som man i Almindelighed antog, en ny Opfindelse at tage Papirsaftryk af Indskrifter, men Fr. Rostgaard havde gjort det henved 200 Aar tidligere, og ved et af disse Aftryk blev det bevist, at en bekjendt archaisk Indskrift (Corp. Inscr. Græc. I n. 34) var et Falsum. I 1878 oplyste jeg den besynderlige Feiltagelse af Th. Mommsen at tillægge Grækenlands Erobrer Mummus en raa Votivindskrift af en vis Munius. I en Afhandling om de interessante Lovtavler fra Malaca og Salpensa (1862) gjorde jeg bl. a. opmærksom paa, at den nu til Dags saa yndede Forholdstalsvalgmaade allerede havde været anvendt af Romerne, og i en Afhandling om den tredie spanske Lov, lex Ursonitana (1879), paaviste jeg, at den sidst offentliggjorte Tavle af denne Lov var et Bedrageri.

I forskellige mindre Afhandlinger meddelte jeg Iagttagelser fra mine Reiser eller beskrev uudgivne Monumenter fra vor Antiksamling. Andre vare kritiske Behandlinger af bekjendte antike Kunstværker, saasom en lille Afhandling om "Firbendræberen" (1863), som jeg mener med Urette er bleven kaldet Apollo, og en Afhandling om den Belvederiske Apollo, som jeg efter de dengang (1869) foreliggende Data i Overensstemmelse med Wieseler forklarede som Seirherren over Marsyas, en Mening jeg nu ikke vover at fastholde, da jeg er tilbøielig til at tro, at Furtwängler har Ret i, at den Stroganoffske Apollo ikke er ægte. — Større Betydning tillægger jeg de archæologiske Afhandlinger fra mine senere Aar, der ville blive omtalte nedenfor. — Til den egentlige Filologi henhører Afhandlingen "Om de Keiser Trajan tillagte Breve til Plinius" (1860), hvori jeg søgte at vise, at medens man med Urette har anfægtet Plinius' Breve til Trajan, kunne de Svar paa en Del af disse, som Keiseren skulde have givet, næppe antages for ægte.

[S. 124]

Blandt alle mine Skrifter har intet været mig kjærere end *N. L. Høyens Levned*. Efter at min høit elskede Lærer og Ven var død 29. April 1870, opfordrede hans Familie og Venner, særlig Ploug, mig til at forfatte hans Levnedsbetænelser. Det var mig et kjært Arbejde at dvæle ved Minderne, og hans efterladte Breve satte mig i Stand til at forfølge hans Livsbane ogsaa igjennem de Aar, hvori jeg ikke havde kjendt ham; men det syntes mig ogsaa en ligefrem Pligt at klare Forestillingerne om denne Mand, som skjøndt han maatte regnes iblandt Danmarks Store, dog var saa lidet kjendt og havde været Gjenstand for saa stor Miskjendelse. Mængden havde ondt

ved at tilegne sig hans ideale Syn paa Kunsten, og naar han opfordrede til ihærdigt og selvstændigt Arbeide og revsede Udskeielser, kaldte man det Ensidighed og Partiskhed. De Kunstnere, der med Rette eller Urette mente, at Bebreidelserne gjaldt dem, kaldte ham en ildesindet Kritiker og dømte ham som den, der tog Brødet ud af Munden paa dem; man skulde jo dog leve af sin Kunst.

Min Levnedbeskrivelse af Høyen udkom 1872, udgivet af Samfundet for den danske Litteratur Fremme. Ikke mindre kjærte var det mig, at den af Høyen stiftede og for en stor Del ved hans personlige Arbeide opretholdt Forening for nordisk Kunst overdrog mig at samle og udgive hans Skrifter, der fandtes spredte paa forskjellige Steder, og hans uudgivne Forelæsninger, der almindelig omtaltes som Mesterværker af Veltalenhed. Høyens Samlede Skrifter udkom i 3 Bind 1871—76.

[S. 125]

I Anledning af Kronprinsens Sølvbryllup (1894) besluttede Universitetet at udgive et Festskrift, og det blev overdraget mig at forfatte et saadant. Jeg skrev da en æsthetisk-archæologisk Afhandling om *den græske Søilebygnings Udvikling*, hvori jeg blandt andet søgte at rekonstruere den ældste ioniske Søileform efter de nyeste Fund paa Samos, i Neandrea, Naukratis og Lokri. Conze opfordrede mig til at lade den oversætte paa Tysk, og det havde jeg ogsaa gjort, hvis jeg ikke med det Samme havde faaet et Brev fra Dörpfeld, hvori han forsikrede, at de Kapitæler fra Neandrea, som Koldewey havde udgivet, og som jeg havde benyttet, aldrig havde eksisteret; det var en vilkaarlig Sammensætning af to Kapitæler, der ikke hørte sammen, hvilket han vilde paavise i et Skrift, der vilde udkomme med det Første. Jeg besluttede da at afvente dette, en Beslutning jeg nu fortryder; thi Dörpfelds Skrift kom aldrig. Var min Bog udkommet paa Tysk, havde det maaske været en Spore for ham til at udføre sit Forsæt, og man havde kunnet faa at vide, om Koldewey virkelig havde havt Uret. Indtil det modsatte bevises, maa man antage, at han har Ret, og Durm har ogsaa uden Betænkning optaget disse Kapitæler fra Neandrea i 2. Udgave af sin *Geschichte der Baukunst bei den Griechen*.

VII.

SKOLEVIRKSOMHED. — PÆDAGOGIK. — RETSKRIVNING.

[S. 126]

Mit Virkefelt var blevet Universitetet, og ikke, som jeg i min Ungdom havde tænkt, Skolerne; men derfor tabte jeg ikke min Kjærlighed til *Skolen*. Da jeg i 1856 fandt, at min Embedslønning ikke var fuldt tilstrækkelig til min Families Underhold, søgte jeg at faa Timer i en Skole. Skjøndt jeg fra min tidligere Virksomhed som privat Dimissor havde Ord for at være en dygtig Lærer, faldt det mig dog vanskeligt at faa saadanne, ikke fordi jeg forlangte højere Betaling, end andre Lærere fik, men fordi man ikke syntes, man kunde byde en Professor 2 Mark, d. e. 67 Øre, for Timen. Tilsidst opnaaede jeg dog for den nævnte Betaling at faa Undervisningen i Græsk i øverste Klasse i Borgerdydskolen hos Professor Roving. Men efter et Aars Forløb blev denne Virksomhed afbrudt ved en Udenlandsreise og ikke senere gjenoptaget. Derimod fik jeg nogle Aar senere Leilighed til at gjøre mig bekendt med Landets Skoler i større Omfang, idet Madvig, naar han som *Undervisningsinspektør* reiste omkring for at kontrollere Skolernes Afgangsexamen, af og til tog mig med som Medhjælper ved Censuren; og da han i 1874 fratraadte det nævnte Embede, og der i hans Sted blev indsat en Kommission af 3 Medlemmer, blev jeg den ene af disse, hvilken Stilling jeg beholdt i 3 Aar, indtil jeg blev udnævnt til Regentsprovst, og de nye Krav, der derved stilledes til mig, nødte mig til at opgive en Stilling, jeg havde sat Pris paa. Det havde været mig kjærte ved denne Virksomhed at fornye gamle Bekjendtskaber og stifte nye, især da jeg fandt, at der næsten allevegne blev arbeidet godt og samvittighedsfuldt. Men jeg dulgte hverken for mig selv eller for Andre, at den hele Organisation ikke behagede mig. Den blotte Examenscensur var efter min Mening en utilfredsstillende Kontrol, og det vilde være langt nyttigere, hvis Undervisningsinspektøren fra Tid til anden overværede den daglige Undervisning. Han vilde derved faa et langt paalideligere Billede af Skolens Arbeide og bedre kunne give Lærerne veiledende Vink.

[S. 127]

Den lærde Skole havde undergaaet stor Forandring siden mine Drengaar. Den daværende *Skoleplan* fandtes allerede i Trediverne utilfredsstillende. Man krævede en fyldigere Undervisning i de levende Sprog, men fremfor Alt i Naturvidenskaberne. Hvad der i det første Universitetsaar til Anden Examen foredroges af Fysik, Astronomi og højere Mathematik, blev saa flygtig lært, at det strax igjen blev glemt; det burde læres i Skolerne for tilbørlig at fordøies. H. C. Ørsted, Schouw og Madvig vare de fornemste Talsmænd for en Reform af Skolen i denne Retning, og efter Forhandlinger med dem og med tre ansete Skolemænd fastsattes en ny Skoleplan. Universitetets præliminære Undervisningskursus (Anden Examen) skulde ophæves og med Undtagelse af Filosofien henlægges til Skolen. Denne blev derved forlænget med et Aar, og Lavalderen for Adgang til Universitetet blev 18 Aar i Stedet for 17. Paa den anden Side skulde Skolens to nederste Klasser nedlægges; Undervisningen i de gamle Sprog skulde skydes to Aar længere frem, og Børnenes Sprogundervisning begynde med de levende Sprog. De tidligere toaarige Klasser skulde forandres til etaarige, og Modenhedsprøven for Adgangen til Universitetet, Examen artium, der tidligere holdtes ved Universitetet, skulde henlægges til

[S. 128]

Skolerne. Denne Plan blev i 1845 provisorisk indført i 3 Skoler, og i 1850 udvidet til alle.

At dette var et betydeligt Fremskridt, derom kunde der ingen Tvivl være. I alle Fag blev Undervisningen forbedret, og særlig skete der de tidligere forsømte Realfag og de nyere Sprog tilbørlig Fyldest. Lærerne tog ogsaa med Iver fat paa de nye Opgaver, og der arbejdedes alvorligt i Skolerne, i Førstningen maaske flere Steder for stærkt. De mindre begavede og mindre energiske Disciple havde ondt ved at følge med, og der klagedes over, at Skoleungdommen blev overanstrengt. Dertil kom Misfornøielsen med, at de Studerende nu skulde holdes et Aar længere i Skolen, hvilket undertiden havde pekuniær Betydning for Forældrene, især da der ikke var synderlig Udsigt til, at Studietiden ved Universitetet kunde forkortes; thi skjøndt Anden Examen var ophævet, begyndte Studenterne dog yderst sjældent paa deres Examensstudium strax ved Indtrædelsen i Universitetet, hvilket havde været tilsigtet, men det første Aar anvendtes alene til Filosofien, hvori Fordringerne vare betydelig forøgede. Det syntes endnu at være et Rusaar og at lide af de Mangler, man havde anket over ved dette.

Disse Klager kunde ikke kaldes ganske ubeføiede, og Ministeriet nedsatte en Kommission for at prøve deres Berettigelse. Den nedsatte Kommission foreslog ogsaa nogle Lempelser i Skoleplanens Fordringer; men disse vare altfor smaa til at tilfredsstille de Misfornøiede, og i 1860 begyndte der et sandt Stormløb imod den nye Skoleplan. En anonym Forfatter, E—e, skrev en Piece: "Har Indførelsen af den nye Undervisningsplan for de lærde Skoler været en Fremgang eller Tilbagegang?" hvori han søgte at vise, at det Sidste var Tilfældet. Han fik en vis Støtte af en yngre Skolemand, H—h ("Om Undervisningsplanen og Afgangsexamen ved de lærde Skoler"), der rigtignok i Hovedsagen var aldeles uenig med ham, men havde andre Ønsker og andre Forslag, samt af en tredje Anonym R ("Om det lærde Skolevæsen"), der søgte Hjælpen i den størst mulige Frihed. Madvig imødegik disse Angreb i et fortrinligt lille Skrift "I Anledning af de Angreb, der nylig ere gjorte paa de lærde Skolers Undervisningsplan". Ogsaa jeg tog Del i Debatten ved nogle Artikler i "Fædrelandet" 22., 24. og 25. Septbr. Jeg var overbevist om, at Planen i det Hele var fortræffelig, men jeg havde Intet imod Indførelse af rimelige Lempelser og Indrømmelse af en vis Frihed i Udførelsen. Hvad jeg nærmest krævede, var dog Ophævelse af de Inkonsekventser i Examensordningen, der virkede forstyrrende paa Skolens Arbejde. Den Sidste af alle de Forfattere, der i dette Aar skrev "Indlæg i Skolesagen", var Overlærer Fogh. Ogsaa med ham havde jeg et lille Ordskifte i "Fædrel." 29. Nov., medens hans Skrift fik en fortræffelig Gjendrivelse af E. Holm i "Fædrel." 28. og 29. Decbr.

[S. 129]

I den Madvigske Skoleplan begyndte Latinundervisningen 2 Aar senere end i den gamle Skole; før det 13. Aar skulde Disciplene kun lære levende Sprog, først Tysk, siden Fransk. Man havde forsvaret dette ved, at man burde begynde med det Letteste, Simpleste og nærmest Liggende. Jeg havde altid fundet og oftere udtalt, at efter dette Raisonnement burde Engelsk og ikke Tysk blive Begyndelsessproget, saasom det baade ligger Dansken nærmere, er simpleere i sin Bygning og langt lettere at lære for Børn. Efter min Mening havde ogsaa den engelske Litteratur nok saa meget at betyde som den tyske, ligesom Engelsk jo ogsaa i langt høiere Grad var Verdenssprog end Tysk; Engelsk burde derfor indtage Tyskens Plads i Skolen. Denne Tanke fremsatte jeg i en Piece med Titel "De lærde Skolers Undervisningsplan og de levende Sprogs Stilling i samme". Den er skreven i 1864 umiddelbart efter Slesvigs Tab. Harmen og Sorgen har sin Del i dens Form, men ikke i dens Indhold. Min Ven E. Lembcke, der paa selv samme Tid udtalte det Samme i "Fædrel." 27. Sept., ender sin Artikel med disse Ord:

[S. 130]

"Den fremherskende Plads, det tyske Sprog har faaet i den danske Skole, har det ikke faaet ved et Feilgreb af Skolen eller dens Bestyrelse, men som en naturlig Følge af den Plads, det engang har indtaget i Folkets Liv og siden altfor længe bevaret i dets Forestilling; den er et Udtryk af den Betragtningssmaade, at Danmark i Grunden dog er et Annex til Tyskland; men paa denne Maade kan et Skolefags altfor fremtrædende Plads paa Timetabellen blive til et haanende Trældomsmerke, hvis Udslettelse er en national Æressag."

Der var mange Flere, der delte mine Anskuelse og Ønsker; men det kunde ikke sættes igjennem. Tysken syntes af mange Grunde lige saa uundværlig nu som tidligere; men det varede en rum Tid, inden vi kunde forsone os dermed. Ikke at vi vilde undvære, hvad den tyske Videnskab og Kultur kunde byde os, men vi vilde ikke have Udseende af at være Tyskere. Vi vilde, at de skulde se, at vi vare et dybt krænket Folk, der ikke kunde betragte dem som Brødre, før de havde gjort i det Mindste en Del af den gjorte Uret god igjen.

Det var min Regel, naar tyske Videnskabsmænd besøgte mig, da at tale Fransk med dem. Tankeudvexlingen led ikke derved, men de Fleste følte sig ubehagelig berørt deraf. Dog var der ogsaa dem, der fandt det ganske naturligt. Jeg skal anføre et Par Exempler. I 1872 ankom min Hustru og jeg en Aftenstund til Pompeii. Hotellets Pensionærer sad netop ved Aftensbordet. Selskabet bestod af Russere og Tyskere, og Samtalen førtes paa Tysk; men saa snart vi traadte ind og det blev sagt, at vi vare Danske, blev Sproget efter Forslag af Professor Gädechens fra Jena øieblikkelig forandret til Fransk. To Aar senere besøgte jeg Professor Studemund i Strassburg, med hvem jeg ønskede at drøfte et Par Spørgsmaal vedrørende Plautus. Hans første Ord til mig var: "Sprechen Sie Deutsch oder Französisch?" Jeg svarede, at naar jeg besøgte en Tysker i hans Hjem, talte jeg Tysk, men besøgte han mig i Danmark, vilde jeg bede ham at tale et andet Sprog. I flere Aar fastholdt jeg dette Princip, men i Længden lod det sig ikke gjøre, i alt Fald ikke lige over for Videnskabsmænd, med hvem jeg kom i nærmere Berørelse, og som jeg betragtede som virkelige Venner.

[S. 131]

Klagerne over Skoleplanen fortsattes, snart fra den ene, snart fra den anden Side; kun Eet var

der, hvorom alle Klagerne kunde samles, det populære Slagord Overanstrengelse. Det ene Parti ankede over, at Matematikens Fordringer vare altfor overdrevne, det andet over, at de gamle Sprog krævede for meget. Tilsidst mente Kultusminister Hall, væsentlig paavirket af sin Ven M. Hammerich, at finde et Universal middel i en Deling af Undervisningen i Skolens to øverste Klasser, saaledes at Disciplene der henholdsvis fritoges for de Fag, som de havde mindst Interesse og Anlæg for og antoges at faa mindst Brug for i deres fremtidige Livsstilling. Der nedsattes en Kommission, bestaaende af Madvig som Undervisningsinspektør, Professor Steen og Rektorerne Birch og Forchhammer, for at udarbejde et Forslag til en saadan Ordning, og dette Forslag blev forelagt Rigsdagen for at ophøies til Lov. Dette havde ikke været nødvendigt, Ændringen kunde være foretaget ved kongelig Anordning. Det var et Misgreb at give et saadant uprøvet Forsøg en Lovs Uforanderlighed, og besynderligt var det at se en saa usagkyndig Autoritet som Rigsdagen drøfte Skolelovforslagets enkelte Bestemmelser og slaa dem fast, saa at mulige Feil ikke kunde rettes uden ved en ny Lov.

Loven af 1. April 1871 indførte efter fransk Mønster en Tvedeling (bifurcation) af Skolen. Tidligere havde man forlangt, at alle Studenter skulde være i Besiddelse af den samme almindelige Dannelse, nu ophørte Fællesskabet med det 16. Aar, medens man først blev Student 2 Aar senere. I de sidste 2 Aar var Skolen delt i en sproglig-historisk og en matematisk-naturvidenskabelig Afdeling, af hvilke den første ikke lærte Matematik, den anden ikke de gamle Sprog. Madvig gik kun modstræbende ind paa Tvedelingen, og dog bærer han for en stor Del Ansvar for denne Lov, thi den blev kun vedtaget i Landstinget med 1 Stemmes Majoritet. Havde han stemt imod den, var den bleven forkastet, hvad den vel havde fortjent, saa ufuldstændig forberedt som den var. Han havde troet at burde give efter for en, som han antog, almindelig Stemning og Ministrenes Ønske i den Forventning, at der kunde bødes paa Manglerne i Principet ved de enkelte Bestemmelser, og han tænkte ikke paa, at naar man giver en vis Mand en Finger, tager han den hele Haand. Han havde saaledes bestandig forlangt, at der skulde skrives latinsk Stil ved Afgangsexamen i den sproglig-historiske Retning; men da dette ikke kunde sættes igjennem, erklærede han i det sidste Øjeblik at ville nøies med, at der krævedes en fransk Stil i Stedet, og da dette var Betingelsen for hans Stemme, blev det vedtaget. Det var en uheldig Bestemmelse; thi i Stedet for en Fordring, som Skolen uden Vanskelighed kunde opfylde ("en let latinsk Stil uden grove Feil") sattes en, som den aldeles ikke kunde magte, idet Fordringerne til det levende Sprog selvfølgelig gik langt videre. Den franske Stil blev ogsaa senere delvis afskaffet, men naturligvis uden at den latinske Stil blev gjenindført.

[S. 132]

Loven blev modtaget med blandede Følelser. Overanstrengelse vovede man ikke mere at klage over; men det var dog kun Matematikerne, som syntes virkelig tilfredse. De havde naaet Alt, hvad de forlangte, en fyldig Matematikundervisning, saa at Afgangsexamen i den matematisk-naturvidenskabelige Retning gav Adgang til den polytechniske Lærestanstalt. Det Tab i humanistisk Henseende, der var lidt ved, at Undervisningen i de gamle Sprog ophørte saa tidlig, at det, der var lært deraf, ufeilbarlig maatte blive helt glemt, lagde man i Begyndelsen ikke videre Mærke til. Men desto større var Misfornøielsen paa den anden Side, hvor man ikke blot kunde beklage sig over den tilsvarende Ulempe, at Disciplene af den sproglig-historiske Retning paa Grund af Matematikundervisningens altfor tidlige Ophør vare utiladelig uvidende i dette Fag, men ogsaa over, at selve de klassiske Sprog havde lidt Uret, og det tidligere Kundskabsmaal nu ikke længere kunde naaes.

[S. 133]

En af de første, der alvorlig angreb den nye Skoleplan, var Dr. *Pingel* i den Berlingske Tidende 28. Februar og 1. Marts 1877. Han blev imødegaaet af Madvig i samme Blad 13. Marts, men fortsatte sin Polemik i de to følgende Aar i et Par Piecer: "Om Hovedmanglerne ved den lærde Skole" og "Fortsatte Betragtninger over den lærde Skole". Hans varme og veltalende Indlæg vare dog i flere Henseender for uklare til at kunne udøve Indflydelse, og hans Polemik forblev resultatløs. I de Angreb, der i sin Tid gjordes paa Skoleplanen af 1850, havde det været almindeligt at kaste Skylden for den saakaldte Overanstrengelse paa Madvigs Grammatik. Dette var ubeføiet; men endnu besynderligere var det, naar Pingel rettede sine Vaaben imod "Madvigianismen", idet han under dette af ham dannede Ord sammenfattede Alt, hvad han mente at kunne bebrejde Skolen, medens i Virkeligheden Madvig altid havde revset og modsat sig de paaankede Feil. Jeg fik mange Opfordringer til at svare Dr. Pingel, og jeg tog ogsaa fat paa Arbejdet, men det blev overflødigt ved andre, fuldtud fyldestgjørende Gjendrivelser ("Dagbladet" 1.—3. Okt. 1879, og M. Rosing "Dr. Pingel og den lærde Skole").

[S. 134]

Misfornøielsen blev imidlertid mere og mere almindelig og gav sig Luft baade i Piecer og Bladartikler (se J. L. Heiberg i det Letterstedtske Tidsskrift 1884.) Imidlertid var der ogsaa paa et andet nærliggende og beslægtet Omraade indført en indgribende Forandring, idet den siden 2. Febr. 1849 bestaaende filologisk-historiske Embedsexamen ved Anordningen af 25. Oktbr. 1883 var bleven afløst af en *ny Skoleembedsexamen*. Tidligere prøvedes Kandidaten i Latin, Græsk, Historie og Dansk (med Oldnordisk); nu indførtes der forskellige Faggrupper bestaaende af 1 Hovedfag og 2 Bifag, og ved Valget af disse bleve de nyere Sprog stillede lige med de gamle. Dette var et Skridt i samme Retning som Skoleloven af 1871; den encyklopædiske Dannelse veg tilbage for den specielle. Det var en Lettelse for de Studerende, at de kunde kaste sig udelukkende over det Fag, som særlig interesserede dem, og de kunde uddanne sig til videnskabelige Specialister. Men Skoleembedsexamen burde dog ikke være en Prøve for Videnskabsmænd, men for Skolemænd. Skolen er ikke tjent med en Faglærer, som faar Lyst til at lære Disciplene specielle Enkeltheder paa det Vigtigeres Bekostning; den er bedst tjent med en Lærer, der er hjemme paa mere end eet Omraade og ikke er tilbøielig til at overse sine Medlæreres Fag.

Til Gjengjæld indførtes der en Prøve i *Pædagogik*. Kandidaten skulde, inden han blev ansat, have øvet sig i praktisk Lærergjerning og have gennemgaaet et theoretisk Kursus i Pædagogik. Dette Sidste havde Skolelærerne ofte forlangt, snart paa Tryk og snart i Tale. Naar jeg blev opfordret til at yttre mig herom, havde jeg altid gjort opmærksom paa, at Pædagogiken som Videnskab var et Kapitel af Psychologien og havde sin Plads der, medens Børneopdragelsen og Ungdommens Undervisning var en Kunst; at ingen Kunst læres igjennem Theorien, men kun ved praktisk Udøvelse; og at særlig det Stof, som Undervisningskunsten behandler, Ungdommens Sjæle, var saa mangfoldigt og saa zart, at man burde være meget varsom med at indsnævre det i Theoriens Schema. Saa uimodsigeligt som dette var, fandt det dog liden Indgang hos Størstedelen af Skolens Lærere; de vilde nu engang hellere være Videnskabsmænd end Kunstnere. Det faldt naturligvis hverken mig eller nogen Anden ind at nægte, at en dygtig Pædagog ogsaa igjennem Forelæsninger kunde give de vordende Lærere mangen nyttig Anvisning; men havde man en saadan Mand? Derom havde man ikke spurgt, da man anordnede, at der skulde holdes pædagogiske Forelæsninger. Man mente, at dette Fag maatte kunne overtages af en af de filosofiske Professorer, og da Professor Høffding ikke vilde indlade sig derpaa, blev det overdraget *Kroman*. Denne talentfulde unge Mand var desværre uden praktisk Skoleerfaring, hvad der viste sig ved det første Skrift, han udgav efter sin Ansættelse som Docent i Pædagogik: "Om Maal og Midler for den høiere Skoleundervisning" (1886), en Bog, der er skreven med ualmindelig Friskhed og Veltalenhed, og som derfor gjorde stor Lykke hos alle dem, der ikke havde Sagkundskab eller Kritik nok til at gennemskue de regnbuefarvede Taager. Bogen er stærkt polemisk. Forfatteren fordømmer Tvedelingen i de stærkeste Udtryk; det Principmæssige var en fælles Uddannelse for Alle. Han vilde anse det for forfeilet, om en 13 Aars Dreng, der opdagede, at han havde mest Lyst og Anlæg for de sproglig-historiske Fag, nu ogsaa valgte denne Linie; thi en saadan Dreng havde tværtimod særlig Brug for et Kursus i Matematik og Naturfag. Efter hans Mening var Skoleplanen af 1850 ypperlig, og der fandt ingen Overanstrengelse Sted efter den. Man burde ikke udelukke noget af Skolefagene, men tværtimod optage en Del flere; Disciplene burde gjøres bekjendt med Alt, hvad de havde Brug for i Livet, og dette kunde gjøres, naar man blot ikke forlangte for meget i hvert enkelt Fag; mange Fag kunde nøies med 1 Time om Ugen. Om dette sidste Forslag maatte rigtignok enhver Skolemand sige, at 1 ugentlig Time var saa godt som ingen. Der var meget andet, der var lige saa upraktisk; men Bogen havde vakt saa stor Opsigt, at jeg fandt det nødvendigt at imødegaa den. Jeg skrev derfor en Anmeldelse af den i Berl. Tid. 20. og 22. Febr. 1886. Ogsaa Tuxen skrev en Belysning af Professor Kromans Forslag til en Skolereform og mange Flere. Der gik derfor heller ikke lang Tid, inden den Virkning, som Bogen ved sin første Fremkomst havde gjort, tabte sig; man beholdt kun det almindelige Indtryk, at Skoleplanen var uheldig og burde ændres.

[S. 135]

[S. 136]

Der var næppe Nogen, der følte sig mere overbevist derom end selve Kultusministeren, *Scavenius*. Allerede i 1885 havde han forelagt Landstinget et Forslag til Ændringer i Loven, men det kom ikke til Behandling. I 1889 gjorde han et nyt Forsøg. Matematisk-naturvidenskabelige Faglærere og Videnskabsmænd havde i Juni s. A. holdt et Møde i Kjøbenhavn, og dør saa godt som enstemmig vedtaget en Udtalelse om, at Matematikken og Naturvidenskaberne for de sproglig-historiske Studerendes Vedkommende var utilbørlig forsømt. Der lærtes for Lidt, og dette Lidet forspildtes derved, at Undervisningen ikke fortsattes i Skolens to øverste Klasser. Dette maatte nødvendig forlanges; den fornødne Tid dertil vilde vindes, naar *Oldnordisk* og *Græsk* blev udelukket af Skolen. Man vidste, at Ministeren delte disse Anskuelser, skjøndt der endnu ikke forelaa noget Offentligt derom. Jeg ansaa det derfor for rigtigt at imødegaa dem, medens det endnu var Tid, og skrev da i Berl. Tid. 23.—24. Juli en Artikel betitlet "Et Skolespørgsmaal". Jeg var enig med Matematikerne i, at det var en Forurettelse imod de sproglig-historiske Disciple, at Matematikundervisningen ophørte saa tidlig. Jeg fandt det ogsaa rimeligt, at man afskaffede *Oldnordisk* og anvendte de to ugentlige Timer, der derved vandtes, til Matematik for de sproglig-historiske og til Latin for de matematisk-naturvidenskabelige Disciple. Men naar man ogsaa vilde udelukke Græsk, maatte jeg nedlægge en bestemt Protest. Græsk maatte betragtes som et nødvendigt Led af den klassiske Dannelse. Grækenland var jo i Virkeligheden vor Dannelses Vugge; dør fandt man de rene Kilder, hvorfra den endnu bestandig kunde forynges. Men dertil kom, at for Theologen var Græsk uundværlig. Naar man tænkte sig, at Theologerne kunde lære Græsk i et særskilt Kursus ved Universitetet, saa vilde derved ikke blot Studietiden forlænges betydelig, men det vilde heller ikke være muligt at opnaa en nogenlunde sikker Kundskab i dette vanskelige Sprog, naar man ikke begyndte derpaa i Skolen og fik det indøvet paa skolemæssig Maade. Resultatet vilde blive, at den danske Kirke maatte nøies med Lægprædikanter i Stedet for theologisk dannede Præster.

[S. 137]

Min Artikel blev ikke upaaagtet; man paaberaabte sig den oftere i den følgende Diskussion. Ministeren havde nemlig allerede i Slutningen af Juni og Begyndelsen af Juli meddelt Undervisningsinspektionen og Skolerne sine Tanker og efter at have modtaget deres Erklæringer udarbejdet et Forslag, som den 13. November blev sendt til Universitetets Betænkning. Efter dette skulde der beholdes en vis Tvedeling af Skolen. Konsistorium indhentede Fakulteternes Erklæringer over dette Forslag, men disse vare saa indbyrdes afvigende, at det kun kunde raade Ministeren til at lade Sagen hvile, indtil der kunde opnaas større Enighed.

Ogsaa iblandt de private Skolebestyrere og Lærere var der Uenighed. Medens en stor Del af disse i Overensstemmelse med Ministeren ønskede Græsk afskaffet, kæmpede Andre, navnlig Heiberg og Tuxen, for dens Bevarelse. *Heiberg* erklærede, at dens Afskaffelse vilde være at skjære Roden af den klassiske Skoleundervisning, thi saa sandt som det maatte være dennes Maal gjennem Læsning af de klassiske Forfattere at give Disciplene et levende Førstehaandsbillede af den Kultur, hvorfra vor egen var fremgaaet, maatte Græsk være det Væsentlige, Latin det mindre Vigtige. En Udtalelse i denne Retning blev tilstillet Ministeriet. For

[S. 138]

mig var der ikke synderlig Anledning til at deltage mere i Debatten. Jeg havde udtalt min Mening saa klart, som jeg formaaede, og kunde efter min Alder og Stilling ikke vente, at mine Ord skulde veie synderligt. Dog holdt jeg efter Opfordring i Konservativ akademisk Forening i 1891 et Foredrag om radikal og konservativ Pædagogik, og endnu adskillige Aar senere fandt jeg mig foranlediget til en offentlig Udtalelse. I 1898 tilfaldt det Professor *Gertz* at holde Talen ved Universitetets Reformationstest. Han gav deri et kort Overblik over, hvorledes det var gaaet med Studiet af Oldtidsprogene og Oldtidslitteraturen ved Universitetet og i Skolen indtil vor Tid, og sluttede med den Udtalelse, at for Fremtiden var det nødvendigt, at Græsken helt rømmede Skolen og Latinundervisningen indskrænkedes. Tilhørerne studsede; man havde ikke ventet en saadan Udtalelse ved denne Leilighed. Prof. *Gertz* bad mig om at anmelde hans Indbydelsesskrift "Stat og Statsforfatning i Oldtidens Hellas", som jeg havde sagt ham, at jeg syntes meget godt om. Jeg svarede ham nu, at jeg i saa Fald ogsaa maatte tage Talen med. *Gertz's* Tale er trykt i Tilskueren 1898 (S. 987 ff.), min Anmeldelse i Nationaltidende d. 29. Decemb. s. A.

Medens Spørgsmaalet om en Reform af den lærde Skole i fulde tre Fjerdedele af et Aarhundrede havde staaet paa Dagsordenen, og efter forskellige tildels modsatte Forsøg, under hæftige Partikampe, endnu er langt fra sin Løsning, er der en anden, mindre vigtig Reform, som har havt en lignende Skjæbne, og hvis Historie heller ikke kan kaldes lystelig, den danske Retskrivnings Reform.

[S. 139]

"For fyrretyve eller halvtredsindstyve Aar siden eksisterede der en dansk Retskrivning," siger C. St. A. Bille i 1888, og deri har han Ret. Alle nogenlunde betydelige Forfattere skrev omtrent ens, og denne Retskrivning lærtes i Skolerne med største Lethed. Det var i sin Helhed en god Retskrivning, hvorefter Sproget lærtes og skreves med Lethed og Sikkerhed, og den var saa konsekvent, som man med Billighed kunde forlange. Et og Andet kunde ændres og simplificeres, uden at Helheden blev røkket, og det skete ogsaa efterhaanden. Det var at ønske, at man var bleven saaledes ved. Men allerede 1826 havde Rask fremsat sit Forslag til en fuldstændig Omdannelse af den danske Retskrivning, bygget paa Lydlæren og Etymologien. Det var et videnskabeligt Arbejde, men — Retskrivning er "en praktisk Sag". Den modtager som enhver Praxis gjerne Videnskabens Haandsrækning; men Hovedsagen er Hensigtsmæssigheden. Retskrivningen har kun sin Betydning ved, at man er enig om den. At nu den store Sproggranskers Disciple optog hans Retskrivning i deres Skrifter, kan man forstaa, men at de ogsaa indførte den i deres Skolebøger, var utilbørligt. Skolen er ikke Stedet for Experimentering; den skal gjøre Ungdommen bekjendt med Nutidens Viden og Tankegang og dens Forudsætninger; Fremtiden raader den ikke over. Den daværende "Direction for Universitetet og de lærde Skoler" synes ikke at være bleven opmærksom paa dette Overgreb i rette Tid, og i Tredserne befandt den danske Retskrivning sig i en lidet heldig Opløsningstilstand. Det var et almindeligt Ønske, at den daværende Ubestemthed maatte afløses af bestemte Regler; man misundte Svenskerne, der vare heldigere i den Henseende. Dertil kom, at det stadig voxende Ønske om en næriere Tilslutning til Brødrerigerne krævede Fjernelsen af den, ganske vist ikke betydelige, Hindring for Læsningen af svensk Litteratur, som den forskellige Retskrivning lagde i Veien. Ønsket om en Tilnærmelse i denne Henseende var lige saa levende i Norge og Sverige som i Danmark, og L. K. Daas Forslag, at Udvalgte fra alle tre Riger skulde træde sammen for at forhandle om en fælles Retskrivning, fandt almindelig Tilslutning. I Kjøbenhavn valgtes 20. Marts 1869 af en anselig Kreds af litterært interesserede Mænd^[8] 5 Repræsentanter til et saadant Udvalg, Professorerne S. Grundtvig og Lyngby, Pastor J. Kok, Rektor Thrige og Konrektor Lembcke, der dog blev forhindret i at give Møde. De fik den Opgave "ved Samarbejdet med de Norske at tilvejebringe hensigtsmæssige Forslag til en fælles dansk-norsk Retskrivning, der kunde ventes at trænge igjennem og afløse den nu herskende Mangfoldighed, og som tillige, i Forbindelse med tilsvarende Forbedringer i den svenske Retskrivning, væsentlig vilde lette den gjensidige Benyttelse af den dansk-norske og den svenske Litteratur."

[S. 140]

Mødet holdtes i Stockholm 25.—30. Juli, og Resultatet foreligger i de af de tre Folks Sekretærer udarbejdede Beretninger. For Danmarks Vedkommende er Beretningen forfattet af Lyngby (1870), og i Overensstemmelse dermed udgav Sv. Grundtvig en "Dansk Retskrivningsordbog" (Oktbr. 1870). Men allerede inden denne var udkommen, offentliggjorde de oprindelige Indbydere 21. Juni 1870 en Erklæring, hvori de vel ikke tiltraadte alle de af Stockholmermødet foreslaaede Ændringer, men anbefalede dem, som de mente vilde finde "almindelig Imødekommen". Erklæringen er trykt i Grundtvigs "Dansk Haandordbog" (1872) S. VII f. Videre troede man i det Øieblik ikke at turde gaa; men der var ikke Faa af Underskriverne, der vare misfornøiede med denne halve Forholdsregel.

[S. 141]

Indførelsen af latinske Bogstaver i Stedet for gothiske mødte ingen Vanskelighed; men beklageligt er det, at man forsømte denne Leilighed til at indføre Tegnet å i Stedet for aa, saa at vi endnu idag beholde saadanne Monstra som "paaagte", "Paaanding". Ønskeligt havde det ogsaa været, om man havde afskaffet Navneordenes Fremhævelse ved store Begyndelsesbogstaver; men disse store Bogstaver ere nu Folkets Kjæleborn, og de fik senere en veltalende Forsvarer i E. v. d. Recke (Store og smaa Bogstaver 1889). — Sandheden er dog alligevel, at de ere unødvendige og upraktiske, og det er meget uheldigt, naar man efter de nu gjældende Regler beholder dem i Navneord, men ikke i Tillægsord, der staa som Navneord, hvor en saadan Fremhævelse, hvis man vil anvende dette Middel, er langt mere nødvendig. Paa den anden Side fulgte man Stockholmermødet i Afskaffelse af Vokalfordobling og understøttende e som Tegn for Vokallængde, uden dog at optage det nødvendige, i den svenske Retskrivning

anvendte Komplement, at fordoble Endekonsonanten, hvor Vokalen er kort. Man indsaar nok, at i mange Tilfælde er Betegnelsen af Forskjellen nødvendig for at forebygge Misforstaaelse, men i saadanne Tilfælde, mente man, kunde Vokallængden betegnes med en Akcent, et Nødmiddel, som Publikum dog har fundet altfor fremmed og været meget uvilligt til at benytte.

Naar jeg trods disse og flere Betæneligheder dog satte mit Navn under den nævnte Erklæring, var det, fordi jeg fandt, at der var ikke Andet at gjøre. Vi maatte ud af det Uføre, hvori vi befandt os, og det kom mindre an paa, at Retskrivningen tilfredsstillende den enkelte Forfatter, end paa at den blev almindelig antaget. Der var Udsigt til at dette kunde ske med de her fremsatte Regler. D. 9. August 1871 anbefalede Kultusministeren dem for de lærde Skoler og d. 21. Febr. 1872 for alle Landets Skoler. At Underskriverne og mange Flere fulgte dem, saa længe de kunde betragtes som raadende, er en Selvfølge. Men vort Haab, at der derved skulde være gjort Ende paa de orthografiske Experimenter, gik ikke i Opfyldelse. Den ny Bygning var altfor skrøbelig til at kunne holde sig i Længden og blev efterhaanden Gjenstand for flere og flere Angreb. Kultusminister Scavenius fandt, at her burde Regjeringen træde ordnende til, og efter at have raadført sig med nogle faa tilkaldte Forfattere og Sprogmand, der saa vidt vides, næsten alle fraraadede ham at foretage nogen Forandring, forordnede han i 1888 "nye Retskrivningsregler", og Saaby fik den Opgave at udarbejde en ny Retskrivningsordbog. Der havde været Grund til et saadant Skridt, hvis man enten vilde gaa tilbage til Retskrivningen fra Trediveerne, eller omvendt havde villet tage Skridtet helt ud og gennemføre den Opgave, der oprindeligt var bleven sat Stockholmermødet; men de nye Regler vare ikke kvalitativt forskellige fra de ældre. Var der Regler, man vilde foretrække for de tidligere, var der andre, som det modsatte var Tilfældet med. Det er muligt, at Ministeren fra først af havde paatænkt større Ændringer, men den almindelige Stemning nødte ham til at nøies med dette Compromis. De nye Regler bleve ved ministerielt Magtbud indførte i Skolerne, men havde ikke Autoritet nok til at gjøre sig gjældende udenfor dem.

[S. 142]

Det gik Flere som mig, at medens vi siden 1870 samvittighedsfuldt havde overholdt den "Grundtvigske" Retskrivning, fordi den syntes at være en Fællesretskrivning, mente vi nu, efter at denne var ophævet og Ingen kunde vide, hvor længe den "Saabyske" (saaledes kaldet efter den Mand, hvem Ministeren overdrog at forfatte Retskrivningsordbogen) kunde holde sig, at vi snarere burde vende tilbage til den, vi havde fulgt i vor Ungdom. Ministerens Regler bleve heftigt angrebne af C. St. A. Bille (Retskrivningsspørgsmaalet 1889) og E. Jensen (Kultusministeriel Orthografi s. A.); navnlig Billes veltalende Indlæg udøvede stor Virkning paa Publikum. Professor P. Hansen foreslog, at en mindre Kreds af danske Forfattere og Sprogmand, der ønskede at bevare, hvad der kunde bevares af den traditionelle Retskrivning, skulde træde sammen for at arbejde i denne Retning. Efter dette Forslag samledes Amtmand Bille, Prof. P. Hansen, Prof. H. Scharling, Dr. E. Jessen, Redaktør Borchsenius og jeg til et saadant privat Arbejde i al Stilhed. Det var efter vor Opfordring, at Dr. E. Jessen udarbejdede sin "Dansk etymologisk Ordbog", (1893), et Arbejde, som maaske ikke har haft synderlig praktisk Betydning, men har beriget den danske Sprogvidenskab med et smukt og nyttigt Værk. Scavenius' Retskrivningsregler have under hans Eftermand Goos (27. Febr. 1892) modtaget enkelte Ændringer. Gid de maa blive staaende, indtil man engang kan enes om en mere konsekvent og hensigtsmæssig Retskrivning, der kan bidrage Sit til at bygge Bro imellem Brødrerigerne!

[S. 143]

VIII. KOLLEGER OG VENNER.

[S. 144]

Min Ansættelse ved Universitetet bragte mig i Forbindelse med en Kreds af Mænd, som jeg ærede og høiagtede, og som næsten alle vare mange Aar ældre end jeg; men den forekommende Venlighed, hvormed de modtog den unge Kollega, tillod mig ikke at føle mig fremmed iblandt dem. Samlivet med mine Medlærere ved Universitetet er Noget af det Skjønneste, som Livet har skjænket mig. I disse Optegnelser om mit Levned burde de indtage den fornemste Plads; men jeg har ikke Evne til at skildre, hvad de have været for mig. De fleste af dem ere jo ogsaa tilstrækkelig kjendte igjennem deres Skrifter og Andres Omtale. Jeg kan dog ikke nægte mig den Glæde at dvæle ved Erindringen om dem og i det mindste nævne Navnene paa dem, der have staaet mig nærmest og havt mest Indflydelse paa mit Livs Udvikling.

Først og fremmest maa jeg nævne *Madvig*, hvem jeg skyldte min første Indvielse i Videnskabens Helligdom, mit stadige Forbillede, der, ligesom han havde veiledet mig i Studereaarene, nu ogsaa som Kollega skulde gjøre det i min Embedsgjerning. Han blev rigtignok Minister (November 1848), og Statens Anliggender optog ham, men derfor glemte han mig ikke, og efter to Aars Forløb blev han igjen min Kollega. Det er bleven yttret af en god Ven, at jeg maatte have følt mig trykket af Madvigs Overlegenhed. Dette er ikke Tilfældet. Det er aldrig faldet mig ind at sammenligne mig med ham, men jeg har været glad ved at staa ved hans Side, og jeg tænkte mig, at mit Arbejde kunde betragtes som et Supplement til hans. Jeg har liggende for mig et Brev, som jeg skrev strax, efter at han paa Grund af sit svækkede Syn havde set sig nødsaget til at tage sin Afsked fra Universitetet. Jeg udtaler deri min oprigtige Sorg over, at jeg havde mistet min bedste Støtte. Jeg havde aldrig kunnet sætte noget igjennem i Fakultetet, naar ikke Madvig var med mig, og helst maatte det da være ham, der gjorde Forslaget; hans Autoritet bøiede Alle

[S. 145]

sig for. Vi havde ganske den samme Livsanskuelse; jeg kan ikke nævne noget Principsspørgsmaal, hvori vi vare uenige. Jeg var yngre og heftigere end han, men jeg havde Intet imod, at hans Besindighed lagde Baand paa min Ilterhed. Paa den anden Side roser jeg mig af, at mine Opfordringer af og til have formaaet ham til at paatage sig en Gjerning, som ellers næppe var bleven gjort.

Da han havde udgivet sine *Emendationes Livianæ*, kunde jeg ikke finde mig i, at denne epokegjørende Bog kun skulde staa i de Lærdes Boghylder og bruges som Trappetige af dem, der senere vilde udgive Livius. Jeg vilde, at han selv skulde høste Lønningen derfor og selv gjøre Udbyttet frugtbringende, hvad dog Ingen kunde saaledes som han. Det var ikke uden Anstrengelser, at jeg fik ham til at udgive Livius, og han indvilligede kun paa den Betingelse, at jeg skulde hjælpe ham, Noget jeg naturligvis gjerne lovede. Det var mig et saare kjært og lærerigt Arbeide. Enkelte Gange kunde jeg gjøre et Forslag til en Rettelse, som fandt hans Bifald; lykkedes dette ikke, faldt mit Forslag naturligvis bort; Bogen var jo Madvigs. Ogsaa hans sidste Hovedværk, *den romerske Statsforfatning og Statsforvaltning*, havde næppe set Lyset, hvis ikke jeg, i dette Tilfælde kraftig understøttet af Siesby, havde opfordret ham dertil.

Uenige vare vi vel kun i underordnede og personlige Spørgsmaal, hvor Madvigs Godmodighed og hans Ængstelse for at gjøre Uvenner eller anderledes Tænkende Uret syntes mig at føre ham til en mindre rigtig Afgjørelse. Dette var saaledes engang Tilfældet ved Bedømmelsen af en Disputats. Madvig var i Virkeligheden enig med mig i, at det var et altfor intetsigende Arbeide til at erhverve Doktorgraden paa, men da der ikke var noget egentlig urigtigt deri, vilde han dog nok antage den; han havde Medlidenhed med Forfatteren, der var bleven afskediget fra sin Stilling ved en lærd Skole og nu ønskede at rehabiliter sig. Men da der ikke var nogen Tvivl om, at hans Afskedigelse havde været en Nødvendighed, fandt jeg det ikke forsvarligt derfor at fælde en mildere Dom, end jeg ellers vilde have gjort. Forsøget paa at finde en tredie Censor mislykkedes. Intet af Fakultetets Medlemmer var at bevæge til at være Opmand imellem os to. Madvig indrømmede saa, at Disputatsen i dette Tilfælde, hvor der stod 1 Ja imod 1 Nei, ikke kunde betragtes som antaget.

[S. 146]

Et andet Tilfælde indtraf ved cand. philologiæ August Lorenz. Han havde gjort en god Examen; han var ikke udmærket begavet, men var overordentlig flittig og arbejdsom og nøiagtig i sine Studier. Han søgte om et Reiestipendium for at studere i Berlin og ved andre tyske Universiteter, og Madvig anbefalede ham. Jeg havde oftere talt med Madvig om, at jeg ikke kunde finde, at Filologerne havde nogen særlig Nytte af at besøge tyske Universiteter, da disse næppe vilde give dem Andet end, hvad de kunde finde i de trykte Bøger; jeg vilde have, de skulde reise til Italien og Grækenland. Dog vilde jeg ikke have havt noget imod at stemme for denne Ansøgning, hvis det ikke havde været i Marts 1848. At Lorenz, der paa Grund af Familieforhold og Opdragelse fuldstændig sympathiserede med det slesvigholstenske Oprør, ønskede at forlade Danmark, fandt jeg meget naturligt; men jeg kunde ikke fatte, at man derfor skulde give ham et Stipendium; det forekom mig en Skandale, at en dansk Student i det Øjeblik vilde studere i Berlin, medens andre Danske, der vare ansatte i Tyskland, opgav deres Stillinger dør for at vende hjem og tilbyde Fædrelandet deres Tjeneste. Efter Madvigs Ønske talte jeg med Lorenz og sagde ham, at jeg kunde ikke give ham min Stemme til at studere i Tyskland, men jeg vilde ikke modsætte mig, hvis Reisen gjaldt andre Lande. Han lovede mig da at reise til Frankrig og Italien. Han fik Stipendiet og reiste saa — til München. Han kom naturligvis aldrig tilbage til Danmark. Han søgte Ansættelse i Tyskland, tog Doktorgraden der og erhvervede sig en vis Anseelse ved en flittig og omhyggelig Ud-gave af Plautus' *Mostellaria*; han blev Gymnasiallærer i Berlin, hvor han døde. Jeg fik dog endnu et alvorligt Mellemværende med ham. I hans *Mostellaria* havde han indført et Par fortrinlige Textrettelser — det var det eneste Nye i Bogen — og han høstede naturligvis Ros for dem. De samme vare imidlertid et Par Aar tidligere fremsatte af S. Bugge i *Tidsskrift for Filologi*, og de vare saa eiendommelige, at der ikke var nogen Sandsynlighed for, at Lorenz af sig selv skulde være faldet paa de samme; han burde i alt Fald have nævnt sin Kilde; thi at han kjendte Bugges Afhandling, var hævet over al Tvivl; med andre Ord, her forelaa et Plagiat. Dette vilde jeg, navnlig for Bugges Skyld, ikke lade upaataalt. Jeg oplyste det derfor i en lille Artikel i *Tidsskr. f. Filologi VIII* (1869), S. 204 ff. under Titelen *Suum cuique*. Det er muligt, at dette Plagiat ikke var bevidst. Lorenz kan, da han læste Bugges kritiske Afhandling, have indført disse Rettelser i sin Plautustext, og saa senere glemte, hvor han havde dem fra, ja endog have troet, at det var hans egne. Sligt er hændet Andre; men utilbørligt er det jo. At Lorenz hævnede sig ved en nedrivende Kritik af min Ud-gave af Plautus, kan man nok tænke sig.

[S. 147]

Ogsaa Madvigs fortræffelige og opoffrende Hustru modtog mig med stor Venlighed, og deres Børn bleve i Aarenes Løb nogle af mine og min Families nærmeste Venner. Af lignende Art var Forholdet til min anden Lærer, *F. C. Petersen*. Jeg har tilbragt mange hyggelige Timer i Regentsprovstens Hus. Der havde jeg ogsaa den Fornøielse at træffe Digteren Heiberg, der var en Fætter til Fru Petersen, og hans Hustru, hvem jeg saa ofte havde beundret paa Skuepladsen. *H. N. Clausen* og hans Familie havde jeg gjort Bekjendtskab med i Italien, og jeg var lykkelig ved at kunne fortsætte Bekjendtskabet efter min Hjemkomst. Til Clausen var jeg ogsaa knyttet ved Overensstemmelse i politiske Anskuelser og ved varm Anerkjendelse af hans Arbeide for det danske Folks Ret i Sønderjylland. Med sønlig Ærbødighed betragtede jeg den villiestærke Mand, og jeg følte mig tiltalt af den formskønne Ro, der var udbredt over hele hans Fremtræden. *J. F. Schouw* blev jeg noget senere bekjendt med, men Bekjendtskabet blev ikke langt, thi han døde allerede i Foraaret 1852. Det var Høyen, der førte mig til ham. Han var allerede dengang svag, og naar den fine, stilfærdige Mand gik og støttede sig paa min Arm i Botanisk Have, følte jeg nok, at hans Liv nærmede sig sin Afslutning. Hvilken Forskjel imellem ham og den livlige *Forchhammer*, der engang imellem indbød mig til et Lhombreparti eller sendte Bud efter mig,

[S. 148]

naar han savnede et Foredrag til en Aften i Videnskabernes Selskab, hvis Sekretær han var. Jeg holdt inderlig af ham, og jeg glemmer ikke det overvældende Indtryk, som Budskabet om hans pludselige Død gjorde paa mig, faa Dage efter at han havde undret sig over, at jeg kunde indhente ham, som han gik paa Kjøbenhavns Gader. Hans Søn Johannes, senere Rektor paa Herlufsholm, blev en af mine ældste og kjæreste Elever, og er mig endnu en kjær Ven og Studiefælle. En lignende Livlighed udmærkede den gamle Læge *O. Bang*. I Anledning af min Indtrædelse i Konsistorium sporede han sin Yndlingsganger og sendte mig et versificeret Brev, som jeg dog ikke skal gjentage her, da det ikke var bestemt for Offentligheden. *H. C. Ørsted* elskede og beundrede jeg ligesom Alle. En smuk og tiltalende Skikkelse var Theologen *C. E. Scharling*, hvis Sønner, Theologen Henrik og Statsøkonomen William, senere bleve mine Kolleger og nære Venner, et Baand som blev endnu fastere, da ogsaa deres elskværdige Hustruer sluttede sig nøiere til min Hustru. Den gamle *N. M. Petersen* var en Type paa en stille Lærd, der levede i Videnskabens Idealer og skyede Verdens Larm. En beslægtet Natur, men mindre sygelig, var *C. F. Allen* (f. 1811). Han blev sent ansat ved Universitetet (1851), men han havde længe før den Tid hørt til mine Venner. Hans vel bekendte historiske Arbejder vidne tilstrækkeligt om hans varme Følelser for Fædrelandet, for Menigmands Ret og for Danmarkens Ret i Sønderjylland. De ville for bestandig sikre ham en fremragende Plads i det nationalliberale Partis Rækker, men han saa klarere end de Fleste, hvilke Farer der truede fra det absolute Demokrati, og han var ingen Beundrer af Juni-Grundloven. Han traadte aldrig offentlig frem; men ved Skrivepulten arbejdede han trods Brystsygens Lidelser trofast til sin Død (1871). Hans Efterfølger, *Caspar Paludan-Müller*, var ældre end han. Han var Rektor i Nykjøbing, da han blev kaldet til den Plads, som hans historiske Arbejder havde gjort ham selvskreven til. Han var maaske det kraftigste Skud af denne kraftige Slægt, som Danmark skylder saa meget, men den i Familien arvelige Tunghørhed gjorde ham det vanskeligt at deltage i Samtaler og Forhandlinger, og skjøndt baade jeg og andre med Glæde vilde tjene ham som Hørerør, trak han sig dog tilsidst mismodig tilbage fra den Verden, hvori han saa gjerne vilde leve.

[S. 149]

Westergaard var kun fem Aar ældre end jeg, og vi kunde altsaa nok betragtes som jævnaldrende. Zend og Sanskrit forstod jeg mig rigtignok ikke paa, men der var Interesser nok, som vi havde fælles. Hans Hustru døde tidlig og efterlod ham to Sønner og to Døttre, af hvilke den ældste kun var ti Aar gammel. Fra den Tid levede han kun for Børnenes Opdragelse. I det alvorlige Hjem var Kjærligheden forenet med en Nøisomhed og ethisk Strenghed, som ikke vilde være almindelig i den nulevende Slægt. Han havde af Naturen et kraftigt Legeme, men de anstrengende Studiereiser i hans Ungdom havde efterladt sig alvorlige Følger, og han blev kun 63 Aar gammel. Men selv i den sidste Svaghedsperiode bevarede han sin Villiekraft. Naar han kom hjem fra den lille Kjøretur, som Lægen havde foreskrevet ham, tillod han ikke Andre at hjælpe ham op ad de besværlige Trapper; han vilde hjælpe sig selv. Han satte sig paa det nederste Trin af Trappen og flyttede sig derfra op paa det næstnederste o. s. v., saa at han kom siddende og baglænds op til sin Bolig paa 2. Sal. Børnene have bevaret Venskabsforholdet til mig og mit Hus. Den yngste Søn er Professor i Statistik og Nationaløkonomi ved Universitetet. — *Japetus Steenstrup* (f. 1813, d. 1897) havde maaske ikke saa lidt Lighed med Westergaard i Charakteren, men Temperamentet var ganske forskjelligt. Steenstrup var livligere og interessantere. Der var i hans aandrige og gemytlige Samtaler noget eiendommeligt Bedaerende. Han var helt optaget af Samtalens Emne, men nervøs og pirrelig imod Angreb, og han havde ikke det Held som Westergaard at leve i en Videnskab, hvis faa Dyrkere kunde holde Fred med hinanden. Med sjælden Alsidighed søgte han at omfatte store Afsnit af Danmarks Natur- og Oldforskning, og begge disse Videnskaber skyldte ham meget. Han var en af de første Undersøgere af den fjerne Fortids oversete Levninger, og endnu i hans høie Alderdom var Undersøgelse af Kjøkkenmøddinger og Moser hans kjæreste Syssel. Den nærmere Forbindelse imellem os opstod, medens han var Sekretær og jeg Redaktør for Videnskabernes Selskab, men den fortsattes stadig og fik et nyt Indhold, da jeg blev hans Kollega i Carlsbergfondets Direktion. Et uheldigt Fald, hvorved Hoften blev brudt, berøvede ham Førligheden i en lang Række Aar. Han maatte gaa med to Stokke og kjøre, naar Veien var lidt længere, men hans Livlighed og Arbeidskraft var usvækket. Et større Knæk fik han, da han mistede sin elskede Hustru og i det sidste Aar af sin Levetid ogsaa sin yngste Datter. Hans Søn, Historikeren Johannes Steenstrup, har i en Række af Aar været min Kollega og Ven.

[S. 150]

[S. 151]

Mineralogen *Johnstrup* var kun 5 Aar yngre end Steenstrup. Det var en Kollega saa elskværdig og hyggelig som Nogen. Efter en langvarig og smertelig Sygdom døde han Nytaarsaften 1894. — *Holten* blev Ørsteds Eftermand. Der var ingen Medbeiler, der kunde gjøre ham Pladsen stridig; men han savnede en Betingelse, som dengang var nødvendig; han var ikke Student. Han fik da Lov til at afhjælpe denne Mangel ved at underkaste sig en ekstraordinær Examen i Latin, og det blev mig, der skulde examinere ham. Jeg var ængstelig for Udførelsen af dette Hverv. Holten var 3 Aar ældre end jeg, og det var ikke at vente, at en Mand i den Alder efter den korte Forberedelse, han havde havt, skulde kunne bestaa en ordentlig Prøve; men bestaa maatte og skulde han. Til min store Overraskelse var Udfaldet af Prøven imidlertid glimrende. Han var et godt Hoved og en særdeles dannet Mand, der var vel hjemme i de moderne Hovedsprogs Litteratur. Han holdt af at nyde Livet og befandt sig bedst i et muntret Lag af jævnaldrende eller yngre Kamerater, hvor hans overraskende, stundom noget drøie Vittighed var en udtømmelig Kilde til Morskab. — En fuldstændig Modsætning til ham var den anatomiske Professor *F. Schmidt*, med hvem jeg som Regentsprovst kom i nærmere Berørelse, da han var Medlem af Stipendiebestyrelsen. Han døde allerede 1880. Hans Eftermand i den nysnævnte Bestilling blev *C. M. Reisz*, en fortræffelig og yndet Læge, hvis glimrende og slagfærdige Vittighed var almindelig bekendt; hans varme Hjertelag kjendte hans nærmere Venner. Han døde 18. Juli 1902.

[S. 152]

Ogsaa af mine nærmeste Jævnaldrende og Venner fra Studenteraarene fandt jeg Adskillige ved Universitetet. Min kjære Rejsfælle og senere Husfælle *Julius Gram* var bleven ansat kort før jeg. *A. F. Krieger* var det flere Aar i Forveien. I de Aar, da han var Minister, saa jeg lidet eller intet til ham, men senere glemte han mig ikke. Naar jeg kom ud til ham i hans ensomme Hjem i Rosenvænget, blev jeg underkastet et skarpt Forhør om Alt muligt; thi medens han selv var uproduktiv, vilde han vide Besked med alle Ting, og det fuld Besked. I de senere Aar, da hans svækkede Syn ikke tillod ham at læse, var han jo ogsaa endnu mere henvist til at høre. Jeg havde den Glæde ogsaa at kunne yde mit Bidrag til det Festskrift, som nogle Venner overrakte ham, da han fyldte sit 70de Aar; det var en lille Afhandling om Loven fra Gortys: "Et Indblik i gammel græsk Lovgivning." Han døde 1893.

Den gamle Lyceenser *Hermansen* fandt jeg som theologisk Professor. Han var endnu ganske uforandret. Hans Morgendrik var "en Slurk udaf hans Vandkande", og Ilden i hans Kakkelovn kom sent til at brænde; men han var med al sin Tørhed lige saa hjertelig og tjenstvillig som før. Nogle Aar senere ægtede han en Kvinde, som man sagde han havde beilet til i mangfoldige Aar, men hun vilde ikke forlade sine gamle Forældre, saa længe de levede. Fra det Øieblik blev hans Liv saa hyggeligt og venligt, som vi undte ham det. Han vedblev at holde Forelæsninger, selv da Alderdommen gjorde det nødvendigt, at Pedellen maatte hjælpe ham op paa Kathedret og Tilhørernes Tal var svundet ind til 3 eller 4. Saa fandt Konsistorium, at han burde anmodes om at søge sin Afsked, og det overdrog mig at meddele ham dette. Da jeg havde udført dette lidet behagelige Hverv, svarede han ganske sagtmodig: "Naa, synes I det?" og gik saa ind og skrev Ansøgningen.

[S. 153]

Min Husfælle fra Borchs Kollegium, *J. F. Hagen*, blev Professor i Kirkehistorie, stedse en hurtig Arbejder og en livlig og morsom Omgangsfælle. Desværre blev han tidlig bortreven af en Brystsygdom (1859). En anden Borchianer, *A. Steen*, blev Professor i Mathematik 1861, og min Studenterkamerat *H. Bröchner* blev 1857 Docent og senere Professor i Filosofi. De ville blive omtalte nærmere i næste Kapitel.

Men jævnaldrende Fagkolleger, der dyrkede det samme Studium, og med hvem jeg kunde drøfte Videnskabens Problemer, havde jeg ingen af. Petersen var meget ældre. Madvig var fuldt optaget af sin videnskabelige Virksomhed, og strax efter af Statens Anliggender; Tregder var i Sorø; Thrige, Lefolii og Lund havde ogsaa forladt Byen. Jeg maatte drive mine Studier alene; men det stadige Hensyn til mine Tilhørere og Elever nødte mig til at give dem Klarhed og Afrundethed. Det varede heller ikke længe, inden der, jeg tør ikke sige iblandt mine, men blandt Madvigs Disciple uddannede sig Videnskabsmænd, der i Aarenes Løb bleve mine Kolleger. Den ældste af disse er *O. Siesbye* (f. 1832). Det var tidlig klart, at man maatte ønske ham knyttet til Universitetet; men Professor vilde han ikke være. Han var Jøde og fandt det ikke stemmende med sin Samvittighed at aflægge den Ed, der krævedes af kongelige Embedsmænd; han vilde kun modtage en ministeriel Ansættelse som Docent. Universitetet indstillede ham til at blive Doktor uden Disputats. Som Lærer for Studenterne har han gjort overordentlig Nytte. De Unge syntes ofte, at han stod dem nærmere end Professorerne, og kom lettere i et fortroligt Forhold til ham. Positiv og nøiagtig Kundskab var hans Løsen; han stræbte ikke efter at være aandrig og indlod sig ikke paa Spørgsmaal, der forekom ham uløselige, som f. Ex. de homeriske Digtes Forhistorie. Han var overhovedet ikke frugtbar som Forfatter. Hvad han skrev, var for det Meste kun Bemærkninger om enkelte sproglige Fænomener i Græsk, Latin eller Dansk, Bemærkninger, der fik Værd ved Iagttagelsens Finhed og Skarphed; men med den største Beredvillighed stillede han sin Viden og sit Arbejde til Andres Raadighed. Bad jeg ham om at skaffe Oplysning om en eller anden filosofisk Enkelthed, bad jeg aldrig forgjæves.

[S. 154]

Edv. Holm studerede først Filologi. Han tog filologisk Embedsexamen, og hans første Arbejder behandlede Emner af den klassiske Oldtids Historie. Men snart kaldte Fædrelandet paa ham med en høiere Røst, og han fandt i Danmarks Historie, særlig i det 18de Aarh., et Omraade, som efter hans udtømmende Studier og lige saa besindige som retfærdige Kritik kunde vise sig i et renere og sandere Lys end tidligere. Ingen af mine Kolleger har staaet mig saa nær som han, og jeg maa vel have Lov til at kalde ham min bedste Ven. I alle almindelige Spørgsmaal stemmede vore Anskuelser. I Fakultetet og i Konsistorium stod vi stadig ved hinandens Side, og hans Stemme havde altid meget at betyde. Da han efter en lang og frugtbar Virksomhed som Universitetslærer i sit 66de Aar opgav dette Embede, var det, fordi han fandt, at det ikke lod sig forene med Udførelsen af det store Arbejde, han betragtede som sit Livs Hovedgjerning, saa meget mere som hans Stilling som Formand for Carlsbergfondets Direktion paalagde ham et vidtløftigt administrativt Arbejde. Om den Dygtighed og Takt, hvormed han røgtede dette betydningsfulde Hverv, har der kun været een Mening, og det har været et af Lyspunkterne i mit Liv, at jeg har været Medlem af den Direktion, som han ledede.

Min særlige Fagkollega, *Gertz*, har ved sine kritiske Arbejder og Udgaver af Seneca o. A. erhvervet sig et anset Navn i Filologien, og ved sine Oversættelser af klassiske Forfattere har han skjænket den danske Læseverden en værdifuld Gave. Gid de maa finde mange Læsere, saa at de dog kunne blive et lille Surrogat for det Studium af Originalerne, som den nulevende Slægt mener at kunne undvære! — Ogsaa *Vilhelm Thomsen* og *L. Wimmer* har jeg havt den Glæde at se først som Tilhørere og senere som Kolleger; men den klassiske Filologi blev kun et Gjennemgangstrin for dem. Det var ved Granskningen af andre, fjernere liggende Sprog og de nordiske Runemindesmærker, at de skulde høste deres Laurbær. — *J. L. Heiberg* derimod vedblev at være en trofast Dyrker af de helleniske Muser. Alsidig som en ægte Hellener forbandt han matematiske og filosofiske Studier med Studiet af Poesien og Kunsten, og jeg har ham at

[S. 155]

takke for mere end eet Bidrag til mit Arbeide i de senere Aar. I det indelukkede Liv, som Alderen paalægger mig, sætter jeg dobbelt Pris paa Luftninger fra Videnskabens fjernere Egne.

I *Høyen* havde jeg, saalænge han levede, en trofast Ven og Støtte. Havde der nogensinde været Fare for, at jeg skulde lukke mig inde i Filologiens Løn-kammer, vilde hans aandrige Omgang og hans glimrende Forelæsninger have kaldt mig ud til at nyde Livet og Skjønheden; Kunsten vedblev at være min anden Verden. Hvad jeg skylder ham, og i hvilket Lys jeg ser ham, har jeg efter Evne fremstillet i den ovenfor omtalte Levnedbeskrivelse.

Hans Eftermand i Professoratet blev hans Elev, *Julius Lange*, en aandrig, ung Mand, der har udøvet stor Indflydelse ved sine talrige kunsthistoriske Skrifter, og som maa regnes iblandt Danmarks ypperste Forfattere. Hans Blik var ikke saa fint og sikkert som Mesterens, og i Bedømmelsen af hans Samtidige savnede man undertiden Selvstændighed, men hans Hovedanskuelse af Kunsten var sund, og han var en flittig og indsigtfuld Forsker, af hvem man kunde lære meget. Han havde ikke Høyens glade Freidighed; en tidlig indtrædende Tunghørhed og huslige Sorger kastede en Skygge over hans Liv. Hans Foredrag var ikke saa glimrende som Høyens, men det var interessant og undertiden vittigt. Høyen gav Resultatet af Undersøgelserne, Lange selve Undersøgelsen. Han havde derfor altid en stor Tilhørerkreds, og efter hans tidlig indtraadte Død var det en let Sag for hans Venner at samle de fornødne Midler til at opreise et Monument for ham. Da Høyen døde, havde man ikke forsøgt noget Saadant, dels fordi Monumenternes Tid endnu ikke ret var kommen, dels fordi der ved Siden af den Kreds, der havde sluttet sig om ham, stod en anden, der betragtede ham som ensidig og partisk, og ved sin høirøstede Tale havde skaffet ham mange Uvenner. Nu var Forholdet et andet. Efter en Menneskealders Forløb vovede Ingen at nægte, at han havde været en Stormand i Aandens Verden og Kunsthistoriens Skaber i Danmark. Det lod sig derfor ikke gjøre at reise Lange et Monument, uden at Høyen ogsaa fik sit. Det fornødne Beløb blev uden Vanskelighed skaffet til Veie; begges Buster opstilledes ved Indgangen til Nationalmuseet og afsløredes i December 1898. Det faldt i min Lod at holde Mindetalen over Høyen; den kan læses i den Berlingske Tidende 7. Jan. 1899; Talen over Lange holdt Kunsthistorikeren Carl Madsen.

[S. 156]

IX. UNIVERSITETET.

[S. 157]

For Aaret 1875—76 blev jeg valgt til Universitetets Rektor.

Aaret begyndte med Sorg. Jeg mistede en kjær Kollega. *Hans Brøchner* var halvanden Maaned yngre end jeg; vi bleve Studenter sammen, og jeg havde strax følt mig tiltalt af denne skjønnede og ædle Personlighed; efter hans Ansættelse ved Universitetet kom vi hinanden stedse nærmere, og i det sidste Aar, da den tærende Brystsygge allerede viste sin nedbrydende Magt, kom jeg ofte til ham. Han døde 17. Decbr. 1875. Dagen før sin Død havde han bedt mig at komme til sig. Han vilde ikke begraves fra nogen Kirke, men spurgte mig, om Begravelsen ikke kunde foregaa fra Universitetet (fra Solennitetssalen eller fra et af Auditorierne), hvor da jeg som Universitetets Rektor kunde sige et Par Ord. Det skar mig i Hjertet, at jeg maatte sige ham, at der næppe var nogen Sandsynlighed for, at Konsistorium vilde give sit Samtykke hertil. Jeg tilføjede, at han behøvede jo ikke at begraves fra nogen Kirke; det kunde jo ske fra Kapellet paa Kirkegaarden. Dette Forslag antog han; "og", tilføjede han, "skal jeg have nogen Præst, saa lad det blive Ewaldsen". Til ham henvendte Familien sig da. Man ønskede, at han ikke skulde holde nogen Ligtale; men han erklærede, at hvis han skulde forrette Jordpaakastelsen, *vilde* han ogsaa tale. Efter min Vens sidste Udtalelse ønskede ogsaa jeg at aflægge et Vidnesbyrd, og Pastor Ewaldsen og Biskop Martensen gav deres Samtykke dertil. Jeg meddeler dette saa omstændeligt, fordi Sagen har været fremstillet anderledes, bl. a. af G. Brandes i hans forøvrigt fortræffelige Artikel om Brøchner i 1. Hefte af *Norden*, Illustreret skandinavisk Revue, Kbhvn. 1887. Min Tale lød efter min samtidige Opskrift saaledes:

[S. 158]

VED BRØCHNERS BEGRAVELSE D. 23. DECBR. 1875.

Efter de Ord, vi nu have hørt, kunde en yderligere Udtalelse synes overflødig. Naar jeg ikke desmindre tager Ordet, da er det ikke blot for at tilfredsstille en personlig Trang; men det er nærmest foranlediget ved det sidste Ønske, vor bortgangne Ven udtalte til mig, at der ved hans Baare maatte lyde et Vidnesbyrd fra den Højskole, hvortil han havde viet sin bedste Kraft. Lad dette Vidnesbyrd være en Tak fra hans Medarbejdere, ældre og yngre, en Tak for trofast Samvirken, for hans redelige og alvorlige Stræben i Videnskabens Tjeneste og for hans varme og opoffrende Kjærlighed til de Unge. Lad os ikke spørge, om hans Granskning har ført ham til det Maal, vi have sat for vore Veje; det staar for os som et ærligt og alvorligt Arbeide i Sandhedens Tjeneste, og et saadant Arbeide er aldrig forgjæves. Det er et svært Arbeide, den paatager sig, der prøver paa at løse Tilværelsens første og sidste Problemer, og det gjælder om ikke at tage det letsindigt. Troligt har han arbeidet og grundig forfulgt den lange Vei igjennem Tænkernes Skrifter fra den ældste Tid indtil nu. Hans ædle Aand kunde ikke standse i Materialismens Tomhed, men i fuld Overbevisning om Aandens Evighed

har han peget hen paa en Forening af den ideale og reale Anskuelse, som han haabede Fremtidens Filosofi vilde lægge klart for Dagen. Han havde en Tro paa Filosofiens Mission, som man kunde misunde ham. Der var derfor en Ro og Besindighed i hans Arbeide, som ikke fornægtede sig selv i Stridens Dage. Thi visselig brændte der en Ild i hans Indre, og han veg ikke frygtsom tilbage for Kampen, men den haardeste kæmpede han i sit eget Indre, og først lutret og rensed igjennem denne traadte han frem for sin Modstander og for Dommernes Kreds. Den Skjønhed, som fra Fødselen af var udbredt over hans hele Væsen, fulgte ham ogsaa her. I hans Liv som i hans Tanke var Harmonien hans Løsen. Han vidste, han var et Led i den store Helhed, og Ethikens Fordring om en harmonisk Indordning deri stod for ham som en ubrødelig Lov, som det var en hellig Pligt at overholde paa hvert et Punkt. Ja lad os takke ham for den ethiske

[S. 159]

Alvor, der prægede hans Liv; den skal staa som et Mønster for os alle, Ældre og Yngre. Og naar jeg paa de Ældres Vegne takker ham for hans Samvirken, da er det netop med Blikket fæstet paa de Unge, der vare hans Livs Glæde. Han fulgte ikke blot deres Studier med aarvaagent Æie, men alle deres Livsforhold vare Gjenstand for hans varmeste Deltagelse. Den unge Slægt, der har følt hans Velvillie og lært at se op til den alvorlige Tænker, den Slægt som har set hans utrættelige Nidkjærhed i sin Lærervirksomhed, der har set ham under Udøvelsen af sit Kald trodse Sygdom og Svaghed og set Kræfterne voxe under selve Pligttopfyldelsen, hvor man troede han maatte segne, den vil ogsaa offere hans Minde en taknemmelig Taare og lægge en Laurbærkrans paa hans Grav. Og denne Krans lægges ikke alene af dem, der hylde hans Tænkningens Resultater, men ogsaa af dem, der finde Hvile i en modsat Anskuelse og forsvare den med de Vaaben, som han har lært dem at føre.

Saa Farvel da, Du skjønne alvorsfulde Skikkelse. Du har ikke ønsket, at noget Marmormonument skulde reise sig over Din Grav. Ogsaa uden det troede Du, at Du vilde leve i Dit Arbeids Frugter og Dine Venners Erindring. Du har ikke taget fejl. Et uforglemmeligt Billede af Dig bære vi i vor Sjæl, og i taknemmelig Erindring sige vi, i det vi skilles fra Dit Støv: Ære være Dit Minde!

En Uges Tid senere, den 4. Januar, indeholdt Social-Demokraten et ualmindeligt hadefuldt Angreb paa mig eller rettere paa Universitetet. Professor A. Steen havde ved den sidste Reformationsfest holdt Talen og deri rettet et skarpt Angreb paa Theologien, som han ikke vilde anerkjende som Videnskab eller som hjemmehørende ved Universitetet. At en saadan Udtalelse paa det Sted og i den Anledning var lidet passende, kunde der ikke være Tvivl om, og Konsistorium havde i den mildest mulige Form udtalt sin Misbilligelse deraf. Nu kom Brøchners Begravelse til som den sidste Draabe, og Stormen brød løs i al sin Styrke.

Denne Artikel fandt jeg ikke Grund til at tage nogen Notits af. Anderledes var det med et nyt Angreb paa Universitetet i Morgenbladet 28. Januar, særlig rettet imod en af Universitetets ypperste Lærere, Japetus Steenstrup. Ved Siden af ham var der bleven ansat en anden zoologisk Professor, Entomologen Schiødte, der antoges at repræsentere en anden Studieretning, som udelukkende tog Sigte paa den empiriske Undersøgelse. Prof. Schiødtes Elever, der betragtede denne Retning som den ene berettigede, angreb Steenstrup med en Heftighed, der endog har yttret sig efter hans Død. Det var denne Uvillie, som Morgenbladet gjorde sig til Organ for. Som Docent, hedder det, ender han der, hvor Videnskaben begynder; han virker mere hemmende end fremmende og bør sættes paa Pension. Det behreides Universitetet, at den ene af de to omtalte zoologiske Retninger har hele Magten, Hovedindflydelsen paa Examinere, Æresposter, Legater og Stipendier, medens den anden tilsidesættes og undertrykkes. Dette tog jeg til Gjenmæle imod i Morgenbladet for 4. Februar. At de imod Universitetets Bestyrelse rettede Beskyldninger vare aldeles ugrundede, var det en let Sag for mig at vise ved Kjendsgjerninger, og hvad Steenstrups Lærervirksomhed angik, hvorom det særlig var bleven sagt, at hans Forelæsninger for de medicinske Studenter vare saa ubrugelige, at Prof. Panum blev nødt til at bebyrde sine fysiologiske Forelæsninger med at gjøre hans Arbeide, erklærede Prof. Panum selv paa det Bestemteste, at dette ingenlunde var Tilfældet. Han udtalte sin varmeste Paaskjønnelse af den Maade, hvorpaa Steenstrup udførte sit Hverv, hvilken han ligefrem betegnede som mønsterværdig.

[S. 160]

Til Universitetsfesten i Anledning af Kongens Fødselsdag skrev jeg et *Indbydelsesskrift* om Grækernes og Romernes Huse. Min Tale handlede om "den klassiske Dannelses historiske Betydning". Den er trykt i det af Rolfsen udgivne norske Tidsskrift "For Nordens Ungdom".

Den 15. Juli feirede *Madvig* sit 50 Aars Doktorjubilæum. Jeg fik det fornøielige Hverv at overrække ham det Festskrift, hvorved hans Disciple ønskede at vise deres Lærer deres Taknemmelighed for, hvad de skyldte ham (Opuscula ad Madvigium a discipulis missa). Det var det første Exempel af denne Art her i Landet.

[S. 161]

Aaret var rigt paa Festligheder. Den 8. Aug. afsløredes Tyge Brahes Statue foran Observatoriet, og den 25. Sept. Hans Christian Ørsteds i det efter ham opkaldte Haveanlæg. Den 10. September blev den gjenopførte *Viborg Domkirke* høitidelig indviet, og denne herlige Bygning, som Tidens Ødelæggelser og daarlige Istandsættelser havde skæmmet og mishandlet, saaledes at dens Nedbrydelse blev en Nødvendighed, viste sig i sin ægte Skikkelse. Det var den første fuldstændige Kirkerestoration her i Landet, og den fik stor Betydning for alle de følgende Arbeider af denne Art, hvoraf vi med Rette ere stolte. Det var et stort Arbeide for vort lille Land, og det havde været vanskeligt nok at faa de fornødne Pengemidler samlede. Høyen, der var den

drivende Kraft i dette Foretagende, havde ogsaa havt en haard Kamp imod dem, der vilde holde paa de brøstholdne gamle Mure og paastod, at naar man tog dem helt ned for at reise dem paany af et varigere Stof, var det ikke mere den virkelige Viborg Kirke, som om det var det døde Stof og ikke den levende Form, det kom an paa. Jeg skrev i den Anledning en Oversigt over Kirkens Historie og Gjenopreising, som blev trykt i den af Biskop Swane udgivne Beretning om Viborg Domkirkes Indvielse.

Iblandt de Tillidshverv, hvormed Konsistorium havde bæret mig, var ogsaa Tilsynet med de Universitetet tilhørende Landsbykirker, for saa vidt angik Anvendelsen af de 1200 Kr., der pleiede at bevilges hvert Aar til disse Kirkers Forskjønnelse, et Hverv der var mig overordentlig kjært. Den interessanteste og skjønneste af dem var *Ledøie*. Den tidligere Tilsynshavende, Professor Clausen, havde ogsaa havt særlig Forkjærlighed for den og ladet Choret smagfuldt dekorere af Hilker. Dekorationen havde imidlertid lidt af Fugtighed og trængte til at fornyes. Jeg tog derud i den Anledning. Jeg glædede mig overordentlig over den nydelige lille Kirke med sine Granitsøiler og fantastiske Kapitæler, men jeg undrede mig ogsaa over dens Lidenhed og over, at Choret var et Stykke høiere end den øvrige Kirke. Gaaden blev imidlertid snart løst; thi da jeg kom ovenpaa, saa jeg under Taget en høi Kridtstensmur imellem Kirken og Choret med en stor Bueaabning ind til dette. Jeg blev i høi Grad forbavset ved at se disse Rester af en ældre Kirke, som Ingen havde fortalt mig noget om. Det var klart, her var en Dobbeltkirke, en Kirke i to Etager med et fælles Chor og en Aabning i Midten, af samme Slags som Helligaandskirken i Visby, som jeg kjendte fra Herholdts Tegninger og Høyens fortræffelige Beskrivelse. Disse to ere de eneste Kirker af denne Art, der findes i Norden, men i Nordtyskland er der flere. Det var Slotskapeller. Den øverste Etage, der stod i Forbindelse med Slottets Værelser, var forbeholdt Slotsherren og hans Familie, den underste var Tjenerskabets Plads. Slottene ere allevegne nedrevne, men Kirkerne ere for det meste omhyggelig restaurerede. I Sommeren 1878 foretog jeg en Reise for at se de vigtigste af disse, og efter min Hjemkomst skrev jeg den Afhandling om *Ledøie Kirke*, som er optaget i det filosofiske Fakultets Festskrift i Anledning af Universitetets Jubilæum 1879. Ogsaa *Ledøie Kirke* var oprindeligt et Slotskapel, men Slottet er bleven nedrevet og flyttet en halv Fjerdingvei bort, hvor et lille Krat, som endnu kaldes Slottet, hist og her har bevaret middelalderlige Mursten.

[S. 162]

Det var mit inderlige Ønske, at ogsaa *Ledøie Kirke* maatte gjengives sin oprindelige Skikkelse. Det varede heller ikke længe, inden Rigsdagen efter Kultusminister Scavenius' Forslag bevilgede Pengene dertil, og Professor Storch udførte Arbeidet med sin sædvanlige Sagkundskab og Smag. At Ministeriet lod det udføre af den Architect, det havde valgt, var i sin Orden, men det havde dog været rimeligt nok, om Universitetet som Kirkens Eier ikke var bleven holdt helt udenfor, saa meget mere som det ellers var Konsistorium overdraget at sørge for dets Kirkers Forskjønnelse. Konsistorium havde ikke nogen Lyst til selvbuden at blande sig i dette Arbeide, der var i saa gode Hænder; men da det næsten var færdigt, kunde jeg dog ikke længere styre min Lyst til at se, hvorledes det var udført. Jeg var henrykt over Synet og glædede mig over at se, hvor smukt og naturligt Aabningen i Midten satte Underkirken i Forbindelse med Overkirken; men da Slottet var borte, var der ingen anden Adgang til Overkirken end en ganske smal Vindeltrappe i Muren, der kun gav Plads til een Person ad Gangen. Den kunde altsaa ikke benyttes af de Kirkesøgende. Professor Storch havde ment, at dette heller ikke havde været Meningen og ikke behøvedes; men jeg gjorde ham opmærksom paa, at Overkirken slet ikke kunde undværes, da Kirken, der i sig selv var meget lille, ved Ombygningen havde mistet en hel Del Siddepladser. Han beklagede, at han ikke tidligere var bleven gjort opmærksom derpaa, men havde Intet imod at opføre en bred Opgangstrappe i Taarnet, naar han kunde faa de fornødne Midler dertil. Kultusminister Scavenius, hvem jeg forestillede Sagen, skaffede Pengene, og nu har baade Sognet faaet en hyggelig Kirke, og Danmark har en Perle af middelalderlig Architektur at opvise. Den 6. Nov. 1892 blev Kirken indviet. Ved det festlige Maaltid, som i den Anledning holdtes i Præstegaarden, bragte jeg Professor Storch en vel fortjent Tak.

[S. 163]

Aaret 1879 var et Høitidsaar for Universitetet; det var 400 Aar, siden det blev stiftet. Der maatte da holdes en stor Fest, saaledes som man havde gjort i Upsala for to Aar siden og i Leyden 4 Aar tidligere. Paa begge disse Steder havde man indbudt alle Europas Universiteter til at deltage i Festglæden, og det syntes naturligt, at man maatte gjøre ligesaa i Kjøbenhavn. Men her mødte en alvorlig Vanskelighed. Det langt overveiende Antal af Gjæster, der kunde antages at ville give Møde, vilde blive Tyskere, og vort Forhold til Tyskland var efter 1864 alt andet end hjerteligt. Dog vilde man neppe derfor have sat sig ud over den almindelige Skik, hvis ikke et nyt Moment var kommet til. Det var ganske kort efter, at Preussen havde sagt sig løs fra det i Pragerfredens § 5 givne Løfte, at tilbagegive Nordslesvig, naar Befolkningen stemte derfor. Nu at indbyde Tyskland var det Samme som at sige, at vi brød os ikke om Nordslesvig. Sorgen og Harmen over Traktatbruddet gjorde det umuligt. Men at indbyde de øvrige europæiske Universiteter med Forbigaaelse af de tyske, lod sig heller ikke gjøre; det vilde blive betragtet som en ligefrem Udfordring. Man bestemte sig da til at indskrænke Indbydelserne til de nordiske Universiteter, og Resultatet blev en sjælden skjøn og for alle Deltagere uforglemmelig Fest.

[S. 164]

Jeg var bleven Medlem af det Udvalg, der skulde forberede og ordne Festen. Dertil hørte bl. a. Bestillingen af Medaillen hos Medailleur Conradsen. Den har paa Forsiden Christian I.s og Christian IX.s Portræter, paa Bagsiden Athene, der kommer hen til Danmark og rækker hende Haanden, tilligemed Indskriften: Quattuor exegit, sperat nova sæcula vivax. Desværre kunde de Hverv, der ved denne Leilighed bleve mig overdragne, ikke altid løses uden Anstød og

Sammenstød med gode Venner, men den derved fremkaldte Misstemning forsvandt hurtig, hvor det var klart, at Ansvarer ikke hvilede paa mig alene, og Mindet om Festdagene 4. og 5. Juni er, som Mindet om et Jubilæum bør være. Jeg vil ikke dvæle ved de selskabelige Sammenkomster, Universitetets og Kommunalbestyrelsens Festmiddage o. s. v., der, saa fornøielige de vare, dog havde en mere ephemer Betydning; men jeg vil mindes Aabningshøitideligheden i Frue Kirke, hvor Plougs og Hartmanns herlige Kantate blev sunget, og jeg vil mindes Modtagelsen af de lykønskende Deputationer i Universitetets Solennitetssal, hvor Madvig fra Talerstolen — saaledes som han er fremstillet i C. Blochs Portræt paa Frederiksborg — takkede hver Enkelt i smukke og træffende Svar. Man kunde ikke tænke sig nogen mere værdig Repræsentant for Universitetet, og han er med Rette bleven kaldt Festens egentlige Bærer.

[S. 165]

Men Tiden nærmede sig, da han skulde skilles fra Universitetet. Han var nu 75 Aar gammel, og hans svækkede Syn gjorde det vanskeligt for ham at holde Forelæsningerne saaledes, som han ønskede. Nu havde han ogsaa været Professor i 50 Aar og søgte derfor sin Afsked. Paa hans Jubilæumsdag, den 17. Novbr., modtog han mangfoldige Lykønskninger fra alle de Institutioner, han havde staaet i Forbindelse med; men desuden var ogsaa en Kreds af Mænd, der havde staaet ham nær i hans politiske Virksomhed eller som Kolleger, traadt sammen for at indsamle en Sum Penge til Oprettelse af et Universitetslegat, der kunde bære hans Navn. Den indsamlede Sum beløb sig til 20,000 Kr. Men et af Komiteens Medlemmer, Carlsbergfondets Stifter, Brygger J. C. Jacobsen, havde ønsket, at dertil ogsaa skulde knyttes en i denne Anledning slaet Guldmedaille, dog uden at det maatte vides, at den skyldtes et særligt Bidrag fra ham. Jeg havde den Glæde at blive taget paa Raad med, og efter Jacobsens Bestilling udførte Medailleur Conradsen en Medaille, der paa den ene Side viste Madvigs Portræt, paa den anden i en Laurbærkrans følgende Indskrift: Patriæ lumen, ingenii acumine, animi sinceritate et vigore, pietate, iustitia nemini cedens. Jeg fik det ærefulde Hverv som Komiteens Ordfører at overrække Legatet og Medaillen. Den Tale, jeg ved denne Leilighed holdt, findes trykt i den Berlingske Tidende 18. Nov. 1879.

[S. 166]

Nogle Aar senere blev jeg paany anmodet om at medvirke ved en lignende Hædersbevisning for Madvig. D. 27. Dcbr. 1883 havde han været Medlem af Videnskabernes Selskab i 50 Aar, og Selskabet besluttede i den Anledning at stifte en Medaille, der kunde uddeles hvert 5. Aar som Belønning for "et Skrift af en dansk Forfatter, hvori denne paa en udmærket Maade har behandlet Emner af de sproglige eller historiske Videnskaber". Det dertil nedsatte Udvalg overdrog Julius Lange og mig at forestaa Udførelsen af Medaillen. Vi enedes om at overdrage Billedhugger Schultz Udførelsen. Den ene Side har et Athenehoved med Indskriften τοῦ δ' ἔκλυε Πάλλας Ἀθήνη, den anden Videnskaben, der slynger en Laurbærkrans ind i Madvigs Navn, hvorunder Indskriften: Ad caelum scandunt non torvorum arma gigantum, sed quos fert vigili lucis amor studio. Det første Exemplar af Guldmedaillen blev overrakt Jubilaren af Professor Steen som Selskabets Ordfører. Tre Aar efter døde Madvig. Han fik ingen Indflydelse paa Medaillens senere Bortgivelse, der har vist sig at være forbunden med ikke liden Vanskelighed. Efter det første Femaars Forløb blev den ikke uddelt. Anden Gang (1893) tildeltes den Vilh. Thomsen, tredje Gang (1898) L. Wimmer.

For Aaret 1885—86 blev jeg anden Gang valgt til Universitetets Rektor. Universitetet var da noget ganske andet end 50 Aar tidligere, da dets Bygning indviedes. Dengang var Studenternes Tal næppe 150 om Aaret, nu var det omtrent 400. Samtidig var Docenternes Antal næsten fordoblet, og Universitetets Forelæsninger besøgte ikke blot af Studenter, men for saa vidt som de havde en nogenlunde almindelig Charakter, samlede de ogsaa Ikke-Studerende, baade Mænd og Kvinder, undertiden i meget større Antal end Studenterne. En uundgaaelig Følge heraf var Mangel paa Plads, især da man oven i Kjøbet forlangte, at Universitetet skulde afgive Lokale til Præliminærexamen, Lærerindeexamen og andre Universitetet uvedkommende Prøver. Da den nu staaende Universitetsbygning indviedes i 1836, mente man at have faaet et rummeligt og hensigtsmæssigt Lokale for lange Tider; nu viste det sig, at det var mindre end tarveligt, og en Udvidelse var ikke mulig, da den gamle Universitetsgrund var fuldt ud optaget af Universitetsbibliotheket og det zoologiske Museum. Der viste sig imidlertid en Mulighed for at faa Nøden afhjulpen. Den polytechniske Læreanstalt skulde have en ny Bygning. Den gamle Professorgaard i St. Pederstræde, som Læreanstalten hidtil havde benyttet, blev altsaa ledig. Kunde Universitetet faa Raadighed over denne og faa den ombygget, vilde i alt Fald den værste Trang være afhjulpet. Konsistoriums Indstilling desangaaende blev bifaldet af Ministeren, og Rigsdagen bevilgede Pengemidlerne. At man ved Omdannelsen af en ældre Bygning ikke kan naa det samme Resultat som ved Opførelsen af en ny, forstaar sig selv; men "Annexet" var dog en meget værdifuld Udvidelse af Universitetet, navnlig ved de to store Auditorier, hvoraf det ene ved sin Størrelse og det andet ved sine Lysforhold langt overgik Hovedbygningens.

[S. 167]

Til Universitetsfesten i Anledning af Kongens Fødselsdag skrev jeg et Indbydelsesskrift om det gamle *Tiryns*, som Schliemanns og Dørpfelds epokegjørende Udgravninger nylig havde draget frem for Dagens Lys. Min Tale handlede om Historieskrivningen og den historiske Digtekunst. Den er trykt i Dagbladet for 2. Mai 1886.

Den 3. August og følgende Dage høitideligholdt Universitetet i *Heidelberg* sit *500 Aars Jubilæum* og indbød alle andre Universiteter til at tage Del i Festlighederne. Vi vare i Beraad med os selv,

[S. 168]

om vi skulde modtage Indbydelsen; vi havde ikke stor Lyst dertil, og vi havde jo ikke indbudt Tyskerne til vort Jubilæum 7 Aar tidligere. Men da det erfarede, at Frankrig vilde lade sig repræsentere, mente Konsistorium, at ogsaa vi burde give Møde, og sendte mig tilligemed Professor Julius Thomsen derhen. I de Dage Festen varede, havde jeg et hyggeligt Hjem hos Professor Osthof, og under hele Festen var der Intet, der kunde støde en Dansk. Storhertugen selv præsiderede som Universitetets Rektor, ikke magnificus, men magnificentissimus. Han gav Cour i det gamle Slot, indbød Gæsterne til en Soirée i Carlsruhe og førte selv Forsædet ved Studentersoldet i Turnhallen, hvor hans Nærværelse maaske nok lagde en lille Dæmper paa Ungdommens Lystighed, men dog ikke hindrede, at der blev "revet adskillige Salamandere". Hovedfesten holdtes i Helligaandskirken, hvor den filosofiske Professor Kuno Fischer holdt Festtalen, der varede i over tre Timer. Mange af Tilhørerne fandt, at dette var lovlig længe, og ønskede at forlade Kirken, men Dørene vare lukkede, og man fortæller, at Betjentene svarede dem, der bad om at komme ud: "Wenn wir jetzt aufmachen, dann rennen Alle weg, und Fischer ist noch lange nicht fertig." Jeg selv var Vidne til, at en af hans Kolleger gjorde ham opmærksom paa, at hans Tale havde været temmelig lang, og han saa svarede: "Man kann doch fünf Jahrhunderte nicht kürzer abmachen." Fornøieligere var det historiske Optog den følgende Dag, hvor de fem Aarhundreder hvert i sit Kostume passerede igjennem Heidelbergs Gader, samt Festens straalende Slutning, Illuminationen af Neckarfloden og Slotsruinen. Af personlige Oplevelser har jeg intet Nævneværdigt at omtale. Ved Universitetets Festmiddag gjorde jeg Bekjendtskab med Kieler-Universitetets Rektor, Professor Förster, nu Professor i Breslau, med den elskværdige Gymnasialdirektor Uhlig, en ivrig Forkæmper for den klassiske Undervisning, som senere har besøgt mig i Kjøbenhavn, og med Ribbeck, der gav mig Komplimenter for min Udgave af Theophrasts Charakterer. Jeg besøgte Fru Kuno Fischer, en dansk Dame, jeg havde set i min tidlige Ungdom. Smuk var hun endnu, skjøndt det sorte Haar var blevet hvidt. I Carlsruhe mødtes jeg, som tidligere omtalt, med to gamle Bekjendte fra Rom, Theodor Mommsen og Heinrich Bruun.

[S. 169]

Den 27. August feirede det helleniske videnskabelige Selskab i Konstantinopel sit 25 Aars Jubilæum. Ogsaa hertil havde Kjøbenhavns Universitet faaet en Indbydelse, men vi saa os ikke i Stand til at modtage den; vi indskrænkede os til at sende en Lykønskningsskrivelse.

Da jeg den 23. Nov. fratraadte Rektoratet og efter Skik og Brug skulde gjøre Rede for Aarets Begivenheder, var der et usædvanlig stort Antal Forandringer i Lærerpersonalet at omtale. To Professorer, som jeg havde staaet i nærmere Forbindelse med, vare entledigede fra 31. August, Gislason og Holten. Islænderen Gislason var en grundig Lærd, der levede stille imellem sine Bøger og helst undgik at træde offentlig frem. Da det var hans Tur at holde Talen ved Reformationsfesten (1877), bad han mig om at overtage dette i hans Sted, og jeg holdt da det Foredrag over Erasmus fra Rotterdam, som er trykt i Historisk Aarbog 1879. Holten har jeg omtalt ovenfor. Han havde i 37 Aar været en fornøielig Kollega og var ikke mindre yndet af de Studerende; det var en Selvfølge, at hans Afgang maatte feires med et lystigt Gilde.

Et betydeligt Tab led Universitetet ved den matematiske Professor *Adolph Steens* Død den 10. Sept. 1886. Ogsaa jeg mistede i ham en trofast Ven. I det akademiske Lærermøde, der blev holdt Dagen efter hans Begravelse, omtalte jeg det Tab, vi havde lidt. Jeg mindede om den Tankens Klarhed og Simpelt, der gjorde Mathematiken let at lære under hans Veiledning, og jeg mindede om den ærlige og energiske Villie, der havde sat ham i Stand til at spille saa stor en Rolle i det praktiske Liv. "Konsistorium", sagde jeg, "vil savne dette forretningsdygtige Medlem, der ofte i tvivlsomme Tilfælde fandt en Afgjørelse, som Alle tiltraadte, ikke fordi han gik paa Accord med modsatte Anskuelse, men fordi man vidste, at her var et Anker, der ikke kunde rokkes."

[S. 170]

Et langt større Tab led jeg dog i Slutningen af samme Aar. *Madvig* døde den 12. December efter et kort Sygeleie. Endnu Dagen før hans Død sad jeg ved hans Seng og talte med ham, som jeg pleiede, men ganske vist med den Tanke, at længe fik jeg ikke Lov at beholde ham. Den næste Morgen døde han pludselig. Dermed afsluttedes en Hoveddel af mit Liv. Mindet traadte nu i den personlige Paavirknings Sted. Det har jeg fastholdt saa levende, som det var mig muligt, og ogsaa det har jeg meget at takke for. Den 14. Okt. 1887 holdt jeg i Videnskabernes Selskab et Foredrag om Madvigs videnskabelige Betydning; det er, noget videre udført, trykt i Selskabets Oversigter. Saalænge Madvig levede, havde jeg stadig opfordret ham til ikke blot at udgive sine enkelte Iagttagelser eller antyde Hovedtankerne, som saa Andre kunde udføre, men selv at fuldende de videnskabelige Bygninger, der foresvævede hans Tanke. Det lykkedes ham jo ogsaa i det Hele at faa afsluttet sin Forfattervirksomhed. Et Arbeide var der dog, som kun var paabegyndt, hans Metrik. Den almindelige Del havde han udgivet; den specielle følte han ingen Lyst til at udføre. Dette fandt jeg burde gøres, og da jeg ganske delte hans Anskuelse, haabede jeg at kunne gjøre det i hans Aand. Men jeg kunde ikke indskrænke mig til blot at tilføie det Manglende; ogsaa i den almindelige Del var der Adskilligt, jeg ønskede tilføiet eller nærmere udført. Min "*Græsk og romersk Metrik*" (1893) er mit eget Arbeide, og jeg kan ikke gjøre min Lærer ansvarlig derfor; der er maaske meget, som han vilde have gjort anderledes.

[S. 171]

X.

ELERS' KOLLEGIUM OG REGENTSSEN.

[S. 172]

Som Medlem af Konsistorium modtog jeg i Tidens Løb forskellige under dette henhørende administrative Hverv, navnlig Legat-Eforier. Saaledes overtog jeg i 1874 Bestyrelsen af *Elers' Kollegium* efter H. N. Clausen, en Stilling, jeg beholdt i 21 Aar. Da jeg et Par Aar efter blev Regentsprovst, kom jeg til at bo ligeoverfor Kollegiet, og kunde lettere være ved Haanden, naar Eforens Nærvarelse krævedes, hvad enten det var paa Grund af Rivninger mellem Alumnerne indbyrdes eller i Anledning af deres Forhold til Portneren. Denne sidste blev dengang lønnet ved, at enhver af Beboerne maanedlig betalte et vist Beløb; men da disse enten slet intet Stipendium modtog fra Kollegiet, eller for saa vidt som de fik et saadant, fik det udbetalt halvaarsvis, erholdt Portneren sin Løn meget uregelmæssig, ja undertiden ufuldstændig. Det burde naturligvis være Kollegiets Sag at lønne ham; men dertil var der ikke Raad, med mindre de 15 Alumner, der hvert Halvaar fik et Stipendium af 30 Kr., gav Afkald derpaa. Skjøndt dette i Virkeligheden ikke var noget Offer, da de dog ellers betalte Portneren det Samme, vare de dog lidet villige dertil, og det lykkedes først at faa deres Samtykke, da de fik Løfte om Oprettelsen af en Læsestue, som de længe havde ønsket, men hvortil der ogsaa krævedes Tilskud fra Kollegiet. Dettets økonomiske Tilstand var, som allerede antydte, ikke heldig, og det var ikke ganske let at faa udført de nødvendige aarlige Reparationer. Først da Kollegiet skulde fejre sit 200 Aars Jubilæum (1891), lykkedes det at faa et tilbørligt Tilskud af Staten, saa at Bygningen kunde vise sig i en værdig Skikkelse, og Stifterens Minde holdes i Ære. D. 30. Novb. holdtes der i samme Anledning en smuk Fest, hvortil ogsaa mange af de ældre Alumner havde indfundet sig. En af disse, cand. polit. G. E. Wad, hædrede Dagen ved Udgivelse af et lille Mindeskrift om Stifteren, og en af Kollegiets Beboere, daværende Kateket R. R. Vestergaard, forfattede med Ministeriets Understøttelse en læseværdig Fremstilling af Kollegiets Historie.

[S. 173]

Det var mig en kjær Opgave at skulle sørge for, at Alumnerne fik det saa hyggeligt som muligt i den minderige Gaard; men med Undtagelse af Inspektør, som jeg stadig havde Forhandlinger med, var det sjældent, at jeg kom i nærmere Forbindelse med nogen af dem, skjøndt der er Mange, som jeg stadig mindes med Glæde. Ikke faa have allerede et anset Navn i Videnskaben eller i Kirken. Jeg skal ingen Navne nævne; det vilde blive enten for mange eller for faa; kun een maa jeg særlig omtale, fordi jeg kom i et nærmere Forhold til ham end til nogen af de Andre, *Holger Pedersen*.

Hans Fader, der var Skolelærer i det sydlige Jylland, døde, da Sønnen var 10 Aar gammel. Gode Venner raadede Moderen til at sætte den begavede Dreng i Ribe Skole, og den brave, stræbsomme Kvinde skyede intet Offer for at holde ham der. Ængstelig og forlegen var han, og han gik som en Eneboer mellem sine Kamerater; men paa Skolen fik han aldrig nogen anden Karakter end ug. Ogsaa Afgangsexamen bestod han med lutter ug; og det var godt, thi havde han ikke havt dette Stempel paa sig, vilde Ingen have opdaget ham i det Musehul, hvori han af lutter Forlegenhed gjemte sig. Jeg lærte ham at kjende paa mine Forelæsninger og var glad ved at faa ham ind paa *Elers' Kollegium* og ved at faa ham til at komme i mit Hus. Han tog Skoleembedsexamen med Egregie, men til Skolemand var han ikke skabt. Han var kaldet til Videnskabsmand. Han stillede sig fra først af den Opgave, som han stadig fastholdt, at undersøge Sprogens Historie og Sammenhæng. Ved Siden af de Fag, hans Examen havde krævet, Græsk, Latin og Dansk, studerede han Sanskrit, Gotisk, Slavisk og Litavisk, og da han fik Leilighed til at reise udenlands, udvidede han Kredsen endnu mere. Ved en sjælden Sparsommelighed og Nøisomhed fik han Stipendierne til at holde ud i 4 Aar, saa at han ikke blot kunde besøge tyske Universiteter og studere Armenisk i Venedig, men ogsaa studere Albanesisk i Epiros og Keltisk paa Øerne ved Irlands Vestkyst. Hans Skrifter, der ikke alene dreiede sig om Sprogene, men ogsaa om Almuens Eventyr og Sange, nød almindelig Anerkjendelse, og 33 Aar gammel (l. April 1900) blev han ansat ved Universitetet som extraordinær Docent i sammenlignende Sprogvidenskab med det særlige Hverv at holde Forelæsninger over de Slaviske Sprog, hvori Universitetet efter Professor Verners Død savnede en Lærer. Et Par Maaneder tidligere havde jeg den Glæde at være Forlover ved hans Bryllup, og snart saa jeg ham ikke blot som en lærd Gransker, men ogsaa som en lykkelig Familiefader. En ærefuld Kaldelse til Universitetet i Basel har han afslaaet. Han siger som Rask: "Sit Fædreland skylder man Alt, hvad man kan udrette."

[S. 174]

D. 1. November 1876 blev jeg *Regentsprovst*. Embedet havde staaet ubesat i 2 Aar, siden Professor iuris Nellemann blev Minister, og i den Tid været bestyret af Regentsens Viceinspektør E. Jónsson under Stipendiebestyrelsens Tilsyn. Jónsson var en stille og godmodig Mand, der i den Tid jeg var Regentsprovst, var mig en trofast Medhjælper og Ven. Det havde ikke liden Betydning, at der fandtes en Mellemand imellem Provsten og Alumnerne, hvis Tid ikke var optagen af anden Embedsgjerning, og som derfor kunde færdes ganske anderledes imellem Studenterne og gjøre nærmere Bekjendtskab med de Enkelte. Man saa ham ofte iblandt dem paa Bænken under Linden, og hans private Bolig stod aaben for Enhver, der ønskede hans Raad eller Selskab. Især var dette naturligvis Tilfældet med hans Landsmænd, Islænderne. Disse, der dengang ofte udgjorde en Fjerdedel eller mere af Gaardens Beboere, havde ikke ganske let ved at smelte sammen med de Andre. Indbyrdes talte de deres eget Sprog, som de Andre meget sjældent forstod, og mange af dem søgte hellere Samkvem med Islændere udenfor Regentsen end med deres Medalumner. At føre tilbørligt Tilsyn med dem vilde have været mig umuligt uden Viceprovstens Hjælp.

[S. 175]

Hvor er Regentsen dog en herlig Indretning! Et Hjem for 100 ubemidlede Studenter i de Aar, hvori de Spirer, der senere skulle sætte Frugt i Livet, pleies og fredes, Aar, der tidt omtales af ældre Mænd som de skønneste, de have levet, de rigeste paa aandelig Udvikling og paa Glæde i Samlivet med Andre. Det var ikke uden Bekymring, at jeg overtog det ansvarsfulde Hverv at skulle styre en saadan Stiftelse. Jeg havde ikke noget særligt Talent til at omgaas unge Mennesker, men jeg vidste med mig selv, at jeg elskede Ungdommen. Dette haabede jeg skulde

være nok, og jeg tog næppe ganske fejl; thi efter Alt, hvad jeg kan skjønne, holdt Regentsianerne af mig. Ikke Faa have henvendt sig til mig, naar de trængte til Raad og Veiledning, og det lykkedes vel ogsaa undertiden at hjælpe dem over pekuniære Vanskeligheder eller endnu værre Forlegenheder, som de vare komne i. Men der er en anden Fare, som vel er sjælden, men dog oftere end man troer, truer den Unge, der rives bort fra sit Hjem og staar ene i Verden, henvist til anstrengende Studier, som han ikke altid har let ved at magte, og grublende over Gaader, som intet Menneske kan løse. Skuffede i de Forventninger, hvormed de betraadte den Bane, som de maaske oprindeligt ikke vare kaldede til, føle de svagere Sjæle sig da saa nedtrykte og fortvivlede, at Sindssygen er nær. Da gjælder det at gribe ind i rette Tid, om den Syge skal kunne frelses. Hvis det en enkelt Gang skulde være lykkedes mig, takker jeg Gud, at han ikke har ladet mig arbejde forgjæves. Men det er saare sjælden, at man faar Underretning om Forholdet, inden det er for sildigt. De rette Læger ere jo ogsaa de jævndrende Kamerater. Det er derfor med stor Uret, at man har angrebet og klaget over Kontubernalskabet. Det er ikke blot af Sparsommelighedshensyn, at det bør anbefales, at To bo sammen, men det er ogsaa det eneste Naturlige. Den Unge kan ikke taale et Eneboerliv; han trænger til Selskab, til Fortrolighed, hvis hans Sjæl skal bevare sin Sundhed. Mangan en Regentsianer vil aflægge Vidnesbyrd om Kontubernalskabets Velsignelser, idet den Ven, som han boede sammen med i den røde Gaard, og hvem han meddelte sine Tanker og sine Glæder og Sorger, er bleven hans Ven for hele Livet. Har En faaet en Kontubernal, som han ikke kan samstemme med, kan Forholdet hæves ved den næste Omflytning, og nærmer Embedsexamen sig, saa at det gjælder om at have uforstyrret Læsning, saa gives der Eneværelser nok til at tilfredsstille dette Behov hos de ældre. Men i de første Aar af Regentstiden er det et stort Gode, at to Studenter bo sammen, og det vilde være høist beklageligt, hvis man nogensinde skulde opgive dette System.

[S. 176]

Det langt overveiende Tal af Regentsianere vare livsfriske Ynglinge, som, om de end nok saa flittig passede deres Studier, dog fik Tid til at more sig ved Samlivet med Kameraterne og ikke lukkede sig for det Liv, der bevægede sig udenfor. Mindre Uordener, som kunde fremkomme derved, bleve enten oversete eller affærdigede med en Advarsel; meget sjælden indtraf der alvorligere Tilfælde, som kunde medføre Berøvelse af Stipendiet. Men selv da burde Politiet og Publikum holdes udenfor. Regentsens Ære krævede, at Sligt ikke blev omtalt, og der var i den Henseende et ønskeligt Sammenhold imellem Alumnerne indbyrdes; Angiveri taaltes ikke. Alligevel kunde det dog ikke undgaaes, at hvad der foregik paa Regentsen, ogsaa blev bekjendt udenfor denne. Dagbladene forstaa at skaffe sig Forbindelse allevegne, og Diskretion staar for mange af dem som en uberettiget Fordring. Et eiendommeligt Exempel herpaa indtraf i Aaret 1881. En medicinsk Student X havde faaet Øgenavnet Tyrken, og nogle af hans Kamerater havde moret sig med at forære ham et tyrkisk Flag. Da saa Efterretningen kom om Keiser Alexander II's gruelige Mord, kunde den unge Laban ikke bare sig for at agere Tyrk. Han syntes, han maatte juble over Arvefjendens Mord og stak sit Flag ud af Vinduet; hans Vindue vendte ind til Gaarden. Det varede ikke mange Minutter, inden en anden Regentsianer, der var bleven opmærksom derpaa, styrtede op og rev Flaget ned; men Ulykken var allerede sket. Bladene havde faaet Nys derom, og det blev berettet i den hadefuldeste Form, som om Regentsen var en Rede af Nihilister: "en Regentsianer havde stukket den røde Fane ud og det lige over for Regentsprovstens Vinduer." Selvfølgelig undgik Studentens Raahed ikke tilbørlig Paatale og Straf. Imidlertid var det nær kommet til at gaa ud over en Anden, som var aldeles uskyldig. Engang da denne uhyggelige Historie var kommen paa Tale i et Selskab, yttrede En, som ønskede at ende Samtalen med en Spøg: "Aa, det var jo ikke andet end F., der stak sit røde Ansigt ud af Vinduet." Misforstaaet og forvansket blev dette forebragt Kongen, som om F. havde været den Skyldige, og Hans Majestæt blev meget forarget over, at en Søn af en af hans mest betroede Embedsmænd kunde opføre sig saaledes.

[S. 177]

I de Dage da Politikens Bølger gik høit her i Landet, vare naturligvis ogsaa Regentsianerne stærkt optagne af de politiske Spørgsmaal og delte i politiske Partier. Offentlige Demonstrationer tillodes ikke, men den private Diskussion kunde jo Ingen hindre, og selv almindelige Diskussionsmøder paa Læsesalen fandt jeg ingen Anledning til at forbyde, naar der blot i Ordstyrerens (Klokkerens) Personlighed var nogen Sikkerhed for, at den nødvendige Orden vilde blive overholdt. I April 1883 havde jeg givet Tilladelse til Afholdelse af et saadant Møde; da fremkom den, der skulde indlede Mødet, med en yderligere Begjæring om, at det maatte tillades hans gode Ven, Folkethingsmand Jens Busk at komme til Stede for at forklare, hvad Venstres Program egentlig gik ud paa; det var jo dog af Vigtighed, at man fik dette at vide, saa at man ikke snakkede hen i Veiret om Noget, man ikke kjendte. Denne Anmodning var mig ikke særlig behagelig, men da jeg havde sagt A, vilde jeg ogsaa sige B. Bange for Jens Busk var jeg ikke, og jeg maatte jo indrømme, at det var hensigtsmæssigt, at de vidste Besked med de Spørgsmaal, de pleiede at drøfte indbyrdes. Men, tilføiede jeg, kommer Jens Busk, saa kommer jeg ogsaa; Sagen maa ikke fremstilles fra een Side alene. Aftenen kom. J. B. holdt et længere Foredrag for at udvikle sit Partis Standpunkt. Han blev imødegaaet af en forhenværende og to daværende Regentsianere, og tilsidst ogsaa af mig. Den tre Timer lange Forhandling havde en fuldstændig rolig og lidenskabsløs Charakter, og jeg tror ikke, at den radikale Jyde vandt en eneste Tilhænger iblandt Regentsianerne udover dem, han havde i Forveien. Han selv var glad over, at "han havde været oppe at præke for Studenterne" og omtalte det den følgende Dag i Folkethingssalen. Et Par Dage senere indeholdt Høirebladet Svendborg Avis en heftig Artikel om denne "Skandale", der var foregaaet paa Regentsen. Foranlediget derved paalagde Kultusminister Scavenius Konsistorium at afæske mig en Erklæring om denne Sag, særlig om "med hvad Ret jeg havde tilladt Afholdelse af politiske Møder paa Regentsen." Jeg svarede, at denne Betegnelse forekom mig misvisende, og at jeg ikke mente at have overtraadt min Kompetence ved at tillade en almindeligere Diskussion om et Emne, som sysselsatte Alles Tanker, naar jeg ved min egen

[S. 178]

[S. 179]

Nærværelse sørgede for, at Alt forløb sømmeligt og i god Orden. Naar et Dagblad fortalte, at Ministeren havde "givet mig en Næse" for dette Svar, er dette ikke korrekt. Jeg fik intet Svar fra Ministeren; men efter hans Foranledning vedtog Stipendiebestyrelsen den Bestemmelse, at det ikke maatte tilstedes Fremmede at indfinde sig ved Regentsianernes Forsamlinger, det være sig som Foredragsholdere eller som Gjæster, uden Stipendiebestyrelsens Tilladelse. Denne Indskrænkning i min tidligere Handlefrihed, der fritog mig selv for at afslaa Ønsker, som jeg ikke sympathiserede med, var mig i Virkeligheden kjærkommen. Fra samtlige Regentsianere modtog jeg en Adresse, hvori de "takkede mig for min humane og liberale Optræden overfor Spørgsmaalet om Tilladelse af Foredrags- og Diskussionsfrihed paa Regentsen."

Jeg har omtalt disse Tilfælde, fordi de igjennem Pressen bleve bekendte for Publikum og anførtes som Vidnesbyrd om en beklagelig radikal Stemning hos Regentsianerne. En saadan Slutning er man ikke berettiget til at uddrage af dem. At der iblandt 100 unge Mennesker, udgaede fra de forskjelligste Hjem, fandtes en Del, der delte den yderliggaaende Oppositions Anskuelse, kan jo ikke undre Nogen; men der blev gjort, hvad der kunde gøres, for at denne Stemning ikke skulde forstyrre det rolige Studieliv eller yttre sig paa nogen for Stiftelsen kompromitterende Maade. At være fast Medarbejder ved et politisk Blad betragtede jeg, uden Hensyn til Bladets Farve, som uforeneligt med Nydelsen af Stipendiet, hvis Bestemmelse er at skaffe de Studerende Tid og Ro til deres Studier.

[S. 180]

Det var ogsaa meget mere litterære og æsthetiske end politiske Spørgsmaal, der vare Gjenstand for Regentsianernes daglige Samtaler. Ved de aarlige eller halvaarlige Generalforsamlinger, naar der skulde vælges en ny Klokke, hørte man ofte det Forlangende, at den Valgte burde sørge for, at der blev holdt Foredrag over saadanne almenvidenskabelige Emner; men det vedblev at være et pium desiderium. Ingen tilbød sig; Examensstudiet syntes ikke at levne dem Tid til andet videnskabeligt Arbejde. En Gang gjorde jeg selv et Forsøg paa at udfylde denne Mangel. Jeg holdt et Foredrag over Fremstillingen af Christus i ældre christelig Kunst. Valget var foranlediget ved en nylig udkommen Bog, Dietrichsons "Christusbilledet" (1880), men min Behandling af Emnet var rigtignok meget forskjellig fra hans^[9]. Regentsianerne mødte fuldtallige og hørte Foredraget med stor Interesse, men for det store Flertal var det dog en altfor fremmed Verden, det førte dem ind i.

Nei, skulde Regentsianerne samles uden Hensyn til Fagstudium og til politisk Farve, saa maatte det være til Gilder og Sold. I Samlivet med Kameraterne glemtes Studiernes Tvang, og Aandens Kræfter rørte sig frit. Gilderne vare et fremtrædende Træk i Regentsens Fysiognomi. Man kjender det fra Plougs og Hostrups Viser og Komedier. Som det var dengang, var det ogsaa nu. Man havde naturligvis ikke altid en Ploug eller en Hostrup; men der kunde ogsaa i de mindre begavede Aanders Forsøg findes det, som Muserne ikke vilde skamme sig ved. Regentsens Hovedfest var Rusgildet, som holdtes i Slutningen af Oktober Maaned til Modtagelse af de nye Alumner. Tidligere havde Studenternes egen Munterhed og Aandrighed været dem tilstrækkelig Underholdning; men nu begyndte man at ønske en mere nærende Føde, og det blev Skik at indbyde en eller anden Forfatter, Skuespiller eller Sanger, helst en forhenværende Regentsianer, som man kunde formaa til at tage Del i Festen. Det forstaaer sig, at disse Fremmedes Bidrag blev Aftenens Glanspunkt, og den Glæde, de voldte Studenterne, gjorde, at ogsaa de befandt sig vel i de Unges Selskab. Det Samme var Tilfældet med mig; thi jeg var altid til Stede ved disse Fester. Provstens Nærværelse gjorde det lettere for Klokkeren at overholde den nødvendige Orden, hvilket undertiden kunde være svært nok, da der ikke sparedes paa Drikkevarerne. En eller to Gange maatte jeg ogsaa selv gribe ind; men da var Nødvendigheden saa indlysende, at saa godt som Alle billigede det, og Regentsianerne vedbleve at være lige saa fornøiede med mig, som jeg var med dem.

[S. 181]

Naar Vinteren var skreden længere frem og allerede nærmede sig sin Slutning, fremkom der Ønsker om en ny og endnu større Fest; man vilde holde Bal. Dristigt var det vel nok og i Manges Øine lidet passende at byde unge Damer, som man satte Pris paa, til Gjæst i den gamle Kaserne og i et saa fremmed Selskab, men det kunde jo gaa, naar Provsten og hans Hustru vilde være Vært og Værtinde, og man ikke stillede for store Fordringer til Udstyr og Beværtning. Læsestuen afgav en udmærket Dansesal, Musikstuen et, rigtignok knebent, Samlingsværrelse; Bibliotheksværrelset kunde tjene som Buffet, og et større Alumnusværrelse som Garderobe. Monteringen manglede, men man fik det Fornødne til Laans fra større Magaziner og fra gode Venner. Men Penge skulde der alligevel til, og for dem, der skulde leve af deres Stipendium, var Kontingentet ingen Ubetydelighed. Det var derfor ogsaa kun et Mindretal af Regentsianerne, der deltog i Ballet; man maatte være glad, naar der meldte sig 30, det Tal, der blev fastsat som Betingelse for, at Ballet kunde holdes. Dertil kom den Forstyrrelse, det foraarsagede i alle Forhold, og den betydelige Tidsanvendelse, som alle de, der havde med Anordningen at gøre, maatte offre. Det var derfor ikke uden Betænkelighed, at Overbestyrelsen tillod Afholdelsen af Ballet, og det vedtoges, at et saadant kun maatte holdes hvert andet Aar; men smukke og fornøielige Fester blev det. Der var ingen straalende Dametoiletter og ingen skummende Champagne, men der var en ungdommelig Livlighed og en umiddelbar Glæde, der ikke altid findes paa elegante Privatballet. Studenterne var elskværdige og ridderlige Værter, og de unge, for en stor Del ganske unge Damer morede sig fortræffelig.

[S. 182]

I de lumre Sommeraftener samledes af og til større eller mindre Kredse under Linden i Gaarden, og de røde Mure gjenlød af Sang og Bifaldsklap. D. 12. Mai feiredes Lindens Fødselsdag med et saakaldet Lindegilde. I 1885, da det var 100 Aar, siden Træet blev plantet, blev Lindegildet en stor Jubilæumsfest, hvorved ogsaa mange ældre Regentsianere fra hele Landet gav Møde. Uagtet Festen var bleven udsat til 1. Juni, var Veiret dog temmelig uheldigt. Vedholdende Regnbyger

nødte os til at holde Maaltidet ude i Byen, men til det paafølgende Sold kunde den talrige Kreds samles i den festlig oplyste Gaard omkring den flagsmykkede Lind og tilbringe Aftenen i munter Stemning under Afsyngelsen af gamle og nye Sange med tilhørende Taler^[10]. Iver Iversen havde forfattet en Kantate, og Niels Møller oplæste en versificeret "Tak fra Linden". Regentsens Klokke, stud. theol. C. Bjerre, havde været særlig virksom. Han havde blandt Andet skrevet en Sang for Provsten, som jeg ikke kan lade være at meddele, da det er et af de allersmukkeste Minder, jeg har medbragt fra Regentsen^[11].

(Mel.: Vi sidde sammen o. s. v.).

[S. 183]

At kommandere en enig Hær,
Som strax paa Vinket staar paa Pinde,
Dertil kan bruges omtrent enhver;
Men hvis du derimod vil finde
En Mand, der Styr kan holde paa en Hær,
Som saadan rigtig dygtig oplagt er
Til Klammeri
Og Mytteri, —
Da søg en "Kommandør" som vores.

Man siger os, vi har ej faa
Af disse slemme, slemme Synder,
Men vil man deri se Tegnet paa
At Verdens Undergang begynder,
Jeg siger bare: kom da selv herind
Og se vor Enighed om Gaard og Lind —
Og dette til:
Spørg, om De vil,
Hvad Mening vi vel har om Provsten.

Det bliver ét kun, det Svar, De faar
Fra hver især i hele Banden;
Thi han har Kærlighed til vor Gaard
Som sikkert ikke nogen Anden.
Og det er ikke bare Hjærnespind,
Naar jeg Dem siger: var ej vores Lind
I fordums Tid
Plantet af Hviid, —
Var dette blevet gjort af Ussing.

Thi — er det Sorg, er det Munterhed,
Der fylder disse røde Rønner,
Med Raad og Daad altid godt han ved
At hjælpe sine Plejesønner.
Derfor han skal i Krans med Gaard og Lind
I kær Erindring leve i vort Sind, —
Medens vi nu
Med Tak i Hu
Vil raabe: længe leve Provsten.

Iblandt de indbudne Gæster befandt sig selvfølgelig baade Ploug og Hostrup; men Regentsianernes Syn paa disse to Mænd var høist forskjelligt. Hostrup var deres erklærede Yndling; ham hyldede de ved enhver Leilighed, og da han denne Aften havde holdt en Tale for Regentsen, var Jubelen almindelig. Ploug derimod holdt sig ganske tilbage; man mærkede ikke, at han var der. Han vidste jo ogsaa nok, at om ikke Flertallet af Regentsianerne saa i alt Fald de mest Højrøstede og Toneangivende afskyede ham som en politisk Renegat — thi med dette fuldstændig uberettigede Navn pleiede jo Venstrepresen at stemple sin fornemste Modstander — og at man lukkede Øiet for, at det var ham, der var Skaberens af Regentspoesien og den Form for Regentslivet, man var saa glad over. Henimod Midnat forlod han Selskabet, og han fik ikke den Glæde at være Vidne til, at dog en Del af Regentsianerne istemmede hans Sang: "Hvad er Regentsen?"

[S. 184]

Hostrup døde 21. Nov. 1892 og blev jordfæstet paa Frederiksberg Kirkegaard, baaren til Graven af Regentsianere. Ikke længe efter yttredes det som et almindeligt Ønske iblandt Alumnerne at faa en Buste af ham opstillet paa Regentsen. Ældre og yngre Regentsianere traadte sammen for at indsamle det fornødne Beløb, og 2. Nov. 1894 blev en Broncebuste af Hostrup, som medens han levede var modelleret af Billedhuggeren Axel Hansen, opstillet i Læsestuen og afsløret i Nærværelse af Universitetets Rektor, Stipendiebestyrelsen m. Fl. samt den nærmeste Familie. Det havde været Meningen, at Ploug skulde holde Talen ved denne Leilighed, men Døden bortrev ham faa Dage i Forveien (27. Oktbr.). Det blev da Hostrups ældste endnu levende Ven, Biskop Fog, som maatte overtage dette Hverv. Efter en paa een Gang hjærtelig og værdig Tale lod han Sløret falde og overgav Monumentet til Regentsen, paa hvis Vegne Regentsprovsten takkede og fik Leilighed til ogsaa for sit Vedkommende at vise, hvor dyrebart Mindet om hans Barndomsven var ham^[12]. Dagen efter blev Ploug begravet, Student og Digter ligesom Hostrup og i Mangt og Meget sympathiserende med ham; men Hostrup førte Hyrdestaven og Ploug Sværdet; hans hele Liv var Kamp for Folkets Frihed og nationale Selvstændighed. Ogsaa Ploug var min Ven, dog ikke

[S. 185]

fra Barndommen, men fra Ungdommens og Manddommens Dage. Jeg havde fulgt ham paa hans Bane, og mit Liv havde havt det samme Indhold som hans. Vi havde stridt og lidt sammen, altid kæmpende under det samme Banner; det bar jo det skjønne Navn "Fædrelandet".

D. 10. April 1877 flyttede jeg med min Familie ind paa Regentsen. En Deputation af Regentsianere hilste mig Velkommen. Tre Maaneder efter, da min Hustru og jeg feirede vort Sølvbryllup, oplivede Regentsianerne denne Fest ved et af de extemporerede "Fakkeltog", som dengang undertiden brugtes. I deres daglige Dragt, iførte Slaaprokker og gamle Frakker, vandrede de ud i Gaarden med Lys i Haanden og gik syngende rundt omkring Træet. Da følte min Hustru og jeg, at vi vare hjemme her, og denne Følelse af, at Regentsen var vort Hjem og Alumnerne hørte til vor Familie, forlod os aldrig. At omgaaes alle de 100 Studenter var naturligvis ikke muligt, men Enkelte af dem bad vi gjerne over til os, især om Tirsdag Aften, og det Bekjendtskab, der saaledes blev stiftet med de Enkelte, syntes at bringe os dem alle nærmere. Det var derfor ikke med let Hjerte, at vi efter 19 Aars Forløb forlod Regentsen; men Tiden gaar sin Gang og stiller sine Fordringer uden at spørge om Forlov.

[S. 186]

Jeg var bleven 75 Aar gammel. Fem Aar tidligere, da jeg fyldte det Maal, man kalder Støvets Aar, havde jeg fra "danske Filologer" modtaget en smuk Mindegave, en Bronceafstøbning af Dionysosstatuen fra Pompeii tilligemed en smuk Adresse, udstyret med Tegninger af Carl Thomsen. Det var ingen Afskedshilsen, de 154 Underskrivere bragte mig; de udtalte Ønsket om, at jeg endnu længe maatte bevare min Aands- og Legemsfriskhed, og nu, 5 Aar efter, kunde jeg takke Gud for, at dette Ønske var bleven opfyldt. Jeg mærkede endnu ingen Aftagen hverken af Kræfterne eller af Lysten til at arbeide, og saavel Tilhørere som Kolleger forsikkrede mig, at de heller ikke sporede nogen saadan. Men Videnskaben staar ikke stille. Med den tiltagende Alder blev det mig vanskeligere at følge dens Udvikling, især da den sammenlignende Sprogvidenskab, et Fag som jeg aldrig havde kunnet magte, greb mere og mere om sig. Dertil kom, at det fra først af var blevet mig paalagt at docere ikke blot Filologi, men ogsaa Archæologi, og dette Fag, der et halvt Hundrebaar tidligere endnu var i sin Barndom, havde i de sidste Aartier baade ved Stoffets enorme Forøgelse og ved Behandlingens Art faaet et saadant Omfang, at det næppe syntes muligt for en enkelt Mand at beherske det, og det maatte kaldes aldeles umuligt, hvis denne samme Mand ogsaa skulde være Lærer i Filologi. Jeg havde derfor ogsaa forsømt Archæologien, da den filologiske Undervisning ved Universitetet maatte være Hovedsagen. Nu forekom det mig uforsvarligt at fortsætte dette længere, da der fandtes en yngre Mand, hvis videnskabelige Navn og anerkjendte Lærerdygtighed gjorde ham selvskreven til at afløse mig som filologisk Professor. Jeg søgte altsaa min Afsked fra Universitetet. Men medens jeg overgav Filologien til Dr. J. L. Heiberg, ønskede jeg selv indtil videre at beholde Archæologien, og jeg skrev i min Ansøgning, at jeg gjerne vilde vedblive som Privat-Docent at holde Forelæsninger og Øvelser i dette Fag, indtil der kunde blive oprettet en særskilt Lærestol for det.

[S. 187]

Jeg havde ligeledes haabet, at jeg kunde vedblive at være Regentsprovst, uagtet jeg opgav mit Embede som Universitetsprofessor. Jeg bildte mig ind, at jeg var paa min Plads der, og det syntes rimeligt, at jeg endnu i nogle Aar kunde have de fornødne Kræfter til at varetage de dermed forbundne Forretninger. Men man fandt det tvivlsomt, om dette lod sig forene med de gjældende Lovbestemmelser, og det juridiske Fakultet erklærede, at Regentsprovsten derefter skulde være en virkelig Professor, ikke en emeritus. Ansete Jurister udenfor Universitetet havde en modsat Opfattelse og opfordrede mig til at henstille Spørgsmaalet til Ministeriets Afgjørelse; men dette afviste jeg bestemt; jeg vilde ikke udsætte mig for, at der blev gjort den mindste Rift i det venskabelige Forhold til mine Kolleger, som havde været mit Livs Lykke. Jeg søgte altsaa min Afsked som Professor fra 31. December 1895, og jeg fratraadte Regentsprovstiet ved Halvaarets Slutning 31. Marts 1896. Da dette Tidspunkt nærmede sig, modtog jeg en Indbydelse fra "Gamle og unge Studenter, Regentsianere og Filologer" til at samles med dem ved et Festmaaltid i Studenterforeningen. Universitetslærerne sluttede sig til dem tilligemed adskillige gamle Venner udenfor Universitetet. Det var en talrig Kreds, der bragte mig dette smukke Farvel ved Afslutningen af min Embedsvirksomhed, og mange Telegrammer baade fra Indlandet og fra Udlandet forskjønnede Festen. Konsistorium sendte mig en Adresse, som jeg ikke kan nægte mig den Glæde at meddele her, skjønt Beskedenheden vel egentlig burde forbyde mig det; men den Dyd har man jo engang sat sig ud over, naar man skriver sit eget Levnedsløb.

Hr. Professor, Dr. phil. et iuris J. L. Ussing.

[S. 188]

I Anledning af, at De til 1ste April d. A. fratræder det sidste Hverv, som De har beklædt i vort Universitets Tjeneste, føler Universitetet en Trang til at bringe Dem en hjertelig Tak for Deres lange og nidkære Virksomhed. Ikke blot som Lærer og Videnskabsmand, men ogsaa ved ivrig Deltagelse i Universitetets Administration og ved varm og levende Interesse for de Unge, til hvem De var stillet i saa nært et Forhold, har De i en sjælden Grad usvækket og utrættet virket med den fulde Hengivelse af al Deres Kraft, og vi bevare Dem i erkendtlig Erindring som en Embedsbroder, der forenede Arbejdsevne og Arbejdslyst med en elskværdig Personlighed. Vi vide, at om De end ikke længere ved ydre Baand er knyttet til Universitetet, vil De dog altid føle Dem i nærmeste Forbindelse med dette, og vi se med Glæde og Taknemmelighed, at De vedblivende frivilligt ofrer Deres Tid og Kræfter til Gavn for Universitetet og Videnskaben. Vi haabe og ønske, at De endnu længe maa kunne færdes iblandt os i aandelig og legemlig Styrke.

H. G. Zeuthen.

H. Scharling. P. Madsen. Will. Scharling. H. Matzen. Deuntzer.
Saxtorph. C. Reisz. Christian Bohr. A. F. Mehren. E. Holm. V.
Fausbøll. Wimmer. Joh. Steenstrup. Julius Thomsen. Thiele.

XI. SKANDINAVISME.

[S. 189]

Mit Liv i Studenterdagene havde været indskrænket til Studerekammeret og til Omgang med den Kreds af aandsbeslægtede Venner, jeg havde sluttet mig til. Naar jeg besøgte Studenterforeningen eller Akademikum, var det nærmest for at følge med Litteraturen, men ellers havde jeg holdt mig temmelig tilbage; jeg havde saaledes hverken været med ved Studentermøderne i Anledning af Christian VIII.s Thronbestigelse, eller ved det paafølgende Forsøg paa at stifte et "Studentersamfund". Anderledes var det, da der i 1843 blev Tale om at foretage et almindeligt Studentertog til Upsala; der var jeg med af mit ganske Hjerte. Pintsedagene 1843 blev jo ogsaa for alle Deltagerne et uforglemmeligt Minde, og for Mange af dem, som Ploug udtalte det, et afgjørende Moment i deres Liv. Det var, som Upsalensernes Ordfører udtrykte sig, "en Fest, som Norden aldrig før havde set", indholdsrig som ingen anden, fuld af Jubel og Glæde, men paa samme Tid af dyb Alvor, af alvorlige Forsætter om at arbeide for Opfyldelsen af det Maal, der straaledede i det Fjerne. Dette første skandinaviske Studentermøde er saa ofte omtalt og beskrevet, særlig i den af den danske Bestyrelse udgivne "Beretning om Studentertoget til Upsala i Juni Maaned 1843", at jeg ikke skal opholde mig videre ved det. Jeg er ogsaa mindre i Stand til at fortælle Noget derom end mange Andre, da mine svage Kræfter, især efter en heftig Søsyege i Begyndelsen af Turen, undertiden gjorde det vanskeligt for mig at udholde de Anstrængelser, der ere forbundne med en saadan Fest. Et og Andet staar dog endnu, efter næsten 60 Aars Forløb, tydeligt for mig, saasom Plougs Tale ved Gammel Upsalas Høie og den Hyldest, vi bragte Professor Geijer.

[S. 190]

Allerede før min Afreise fra Kjøbenhavn havde jeg besluttet, naar Festen var forbi, at blive tilbage i Stockholm for at gjøre Bekjendtskab med denne Stad og dens Museer, der nu, da jeg havde begyndt at studere Archæologi, havde dobbelt Betydning for mig. I Danmark havde vi dengang saa godt som ingen antike Marmorstatuer, medens Stockholm fra Dronning Christinas Tid dog besad adskillige, navnlig den ikke med Urette roste Endymion. Malerisamlingen var ophængt i et snævert og daarligt Lokale; jeg husker ikke andet deraf end et Par prægtige Billeder af Jan Steen. Den aarlige Udstilling af de nulevende Kunstneres Billeder interesserede mig heller ikke synderlig. Jeg skrev en Anmeldelse af den til "Fædrelandet"; det var mit første famlende Forsøg i Kunstkritik. Conferentsraad Thomsen havde givet mig Anbefalinger til et Par Kunstnere og Kunstvenner i Stockholm. Jeg gjorde derved Bekjendtskab med Billedhugger Quarnström og med den fortræffelige Portrætmaler, Oberstlieutenant Södermark, og jeg erhvervede mig en "Farbror" i den gamle Major Gers; det var en hyggelig Fortsættelse af Studenterfesten.

Men jeg havde ogsaa et andet Besøg at gjøre i Stockholm. Den danske Minister, Grev Johan Ludvig Moltke var en Søn af min Faders gamle Velynder W. J. A. Moltke, og han kaldte sig min Gudfader, skjøndt det i Virkeligheden ikke var ham, jeg var opkaldt efter, men min Faders Moder. Jeg blev naturligvis venlig modtaget af ham; men jeg havde dog været mere velkommen, hvis jeg var kommen alene, end nu, da jeg kom i dette store Selskab, som Regjeringerne betragtede som en Hob Oprørere, og som man havde instrueret ham til at have et vaagent Øie med. Det var en kjølig Luftning; men den udøvede naturligvis ingen Virkning paa mit Hjertes Varme, lige saa lidt som den Efterretning, jeg modtog ved min Ankomst til Kjøbenhavn, at der var anlagt Sag imod Ploug paa Grund af hans Tale i Kalmar. I Slutningen af Juni Maaned samledes Deltagerne i Studentertoget paa Borchs Kollegium og vedtog efter Bestyrelsens Forslag at stifte et "Skandinavisk Samfund" med det Formaal "at fremme det sociale og litterære Samkvem imellem de skandinaviske Folk". Jeg var en af de Faa, der fraraadede dette Skridt, ikke fordi mit Hjerte slog mindre varmt end de Andres for den skandinaviske Tanke, men fordi man vidste, at en Del af Fædrelandets mest ansete Mænd agtede at stille sig i Spidsen for en Forening med det selvsamme Formaal, som da paa Grund af Indbydernes Autoritet vilde faa en langt større Betydning, og jeg frygtede for, at Studenterne ved at foregribe Sagen skulde lægge Hindringer i Veien for det Større og Vigtigere. Studenterne mente nu imidlertid, at det var deres Sag at tage Initiativet. Men — det skandinaviske Samfund blev forbudt af Cancelliet, og Studenternes Appel til Kongen var naturligvis uden Virkning. Der var unægtelig hverken i det udtalte Formaal eller i de vedtagne Love noget som helst, der ikke var fuldt ud loyalt, men man beraabte sig paa "de øvrige foreliggende Omstændigheder", med andre Ord: det kunde ikke tillades Studenterne og deres Førere at stifte et saadant Selskab. Men da i Begyndelsen af September en Kreds af Universitetsprofessorer og ansete Borgere i Kjøbenhavn udstedte Indbydelse til at stifte et "Skandinavisk Selskab" med det selvsamme Formaal og ganske lignende Love, vovede Regjeringen ikke at nægte sin Autorisation. Det skandinaviske Selskab, hvis første Bestyrelse var Professorerne H. N. Clausen, S. A. Stein og A. G. Sommer, Raadmand H. P. Hansen og D. G. Monrad, opnaaede strax et betydeligt Medlemsantal (ca. 900) og udfoldede i de nærmest

[S. 191]

[S. 192]

følgende Aar en frugtbar Virksomhed i det angivne Formaals Tjeneste^[13].

Det næste skandinaviske Studentermøde blev holdt i Kjøbenhavn 1845. Jeg var dengang i Rom og mærkede kun lidet til den Begeistringens Rus, der betog Kjøbenhavn. Jeg var ikke Vidne til, at Lehmann i Ridehuset tog det Løfte af de Tilstedeværende, at de vilde staa Last og Brast sammen i Medgang og i Modgang. Som bekjendt blev der lagt Sag an imod ham for denne Tale, men Høiesteret frikjendte ham. Talens Virkning var overordentlig, og da 3 Aar efter Krigen med Tyskland udbrød, meldte et stort Antal Nordmænd og Svenske sig som Frivillige til den danske Hær og Flaade, og Adskillige af dem lode deres Liv for Danmarks Velfærdssag. Var end Kong Oskars velvillige Demonstrationer og hans Mægling ikke saa kraftig, som man havde haabet, Danmark glemte dog aldrig Fostbrødrene fra Broderrigerne, der beseglede deres Løfte med Døden.

Da Krigen var endt, indbød Nordmændene til et nyt Studentermøde, som blev holdt i Christiania 1851. Det var for saa vidt forskjelligt fra Upsalamødet, som her ikke var Spor af nogen nervøs Spænding, men kun rolig Glæde over Samlivet med Frænderne. Nordens Konger viste sig jo ogsaa nu i høi Grad imødekommende. Upsalenserne vare desværre ved den samtidig indtræffende Magisterpromotion forhindrede fra at give Møde, men desto livligere var Deltagelsen fra Kjøbenhavn. Mange ældre Studenter og Kunstnere havde sluttet sig til Studenterne, Gamle Grundtvig og Hartmann, Bissen, Constantin Hansen og Sonne, Skuespiller Nielsen, og af Universitetsprofessorer Abrahams, Buntzen, Hauch, Høyen, Kayser, Schiern og jeg. Næsten Alt, hvad Danmark og Norge eiede af Digtere, havde givet Møde ved dette Stævne og bredte Poesiens Gyldenskjær over Festen.

[S. 193]

I det 4. Studentermøde i Upsala 1856 kunde jeg ikke tage Del, men da de nordiske Studenter næste Gang samledes i Kjøbenhavn 1862, havde jeg den Glæde som Vært at kunne modtage Frænderne, hos hvem jeg før havde været Gjæst, og bidrage mit til, at denne Fest ikke kom til at staa tilbage for nogen af de tidligere. Det var et Havblik før Stormen; men under Festens Glæde bød Gjæstfriheden os at lukke Øinene for det truende Uveir; vi anede jo heller ikke, at det var saa nær eller saa forfærdeligt. To Aar efter hine Festdage laa Danmark slagen og lemlæstet, og Glædens Sol syntes aldrig mere at skulle gaa op for det. Skuffelsen over, at Brødrerigerne ikke havde kunnet hjælpe os, fremkaldte i store Kredse Haan over disse ufrugtbare Studentermøder; men Ulykken kan ikke berøve dem deres historiske Betydning. Hvem kan nægte, at de vakte den skandinaviske Tanke til et Liv, som ganske vist ikke kunde "Verden beherske", men vel kunde styrke Nordens Folk til i Fællesskab at arbejde paa den Opgave, der er givet dem? Tanken skulde kun have Ro til at udfolde sig; Spirerne skulde have Tid til at gro. Studentermøderne ophørte derfor heller ikke. Der holdtes endnu saadanne i Christiania 1869 og i Upsala 1875, men de havde tildels en anden Charakter. Vækkelse var ikke længere fornøden; nu gjaldt det mere om at give Sammenkomsterne et reelt Indhold ved Foredrag og Diskussioner, der sigtede paa bestemte Formaals; det gjaldt om at gjøre Skandinavismen praktisk. Men dette kunde bedre naaes igjennem engere Møder af Fagmænd, der dyrkede det samme Studium eller arbeidede for den samme Sag. I de sidste 30 Aar ere saadanne Møder ogsaa stadig blevne talrigere, Møder af Jurister og Statsøkonomer, af Naturforskere og Læger, af Filologer og Skolemænd, Lærere og Lærerinder, Theologer og christelige Studenter o. s. v.

[S. 194]

I Filologmøderne var jeg selvfølgelig en ivrig Deltager, for saa vidt som det var mig muligt at indfinde mig der. Det første nordiske Filologmøde holdtes i Kjøbenhavn 1876, det 2. i Christiania 1881, det 3. i Stockholm 1886, det 4. i Kjøbenhavn 1892, det 5. i Christiania 1898, det 6. i Upsala 1902. I det første af disse indledte jeg en Diskussion om Udtalen af Latin og Græsk med særligt Hensyn til Brugen ved de nordiske Universiteter og i Skolerne; i det 2. holdt jeg et Foredrag over Udgravningerne i Olympia og i Pergamos, og i det 4. et Foredrag om Theaterbygningen hos Grækerne, som de nyeste Undersøgelser havde kastet et saa uventet Lys over. Det var en stor Overraskelse for de Fleste, thi Dörpfelds Bog om Theatret var endnu ikke udkommet. Over de to første Filologmøder kastede Madvigs Nærværelse en eiendommelig Glans; men om dem alle maa det siges, at de vare baade indholdsrige og i høi Grad fornøielige.

Udgangspunktet for Skandinavismen var som bekjendt Samfærdnelsen imellem Lunds og Kjøbenhavns Universiteter. Saasomt der var Fred og god Forstaaelse imellem Naborigerne, kunde det ikke være andet, end at de to saa nær ved hinanden liggende Universiteter ogsaa kom i nærmere Berørelse med hinanden, og Professorer og Studenter gjensidig besøgte hinanden. Fra det Øieblik, da det berømte Møde imellem Oehlsenschläger og Tegnér fandt Sted, bleve disse Besøg hyppigere og hyppigere, indtil de affødte de ovenfor omtalte store Studentertog. I 1851 var jeg Gjæst i Lund i Anledning af Indvielsen af den akademiske Foreningsbygning, og i 1853 ved Doktorpromotionen, da Tegnér's Statue blev afsløret. Begge Gange havde jeg den Glæde at bo hos den latinske Professor Ek, en grundig og smagfuld Lærd, hvis Væsen var den personificerede Ærlighed. Han havde en elskværdig Hustru og 7 nydelige Døtre, der endnu alle vare i Barnealderen. Han døde i en ung Alder, formodentlig af Brystsyrge. Senere kom jeg i endnu nærmere Forbindelse med et Par andre lundensiske Professorer, *G. Ljunggren* og *C. Cavallin*. Den Første var Professor i Æsthetik, en fint dannet og interessant Mand, hvis Smag og Veltalenhed igjennem hans Skrifter ere Eftertiden bekjendte. I vore Velmagtsdage besøgte vi hinanden af og til; nu er ingen af os i Stand til at foretage Reisen. *Cavallin* var Professor i Græsk, grundig Filolog og smagfuld Oversætter, en stille og tilbageholdende Mand, der kun levede for sin Videnskab. Han mistede tidlig sin Hustru, og hans Helbred var svagt. Efter Konkurrencen i Christiania 1887, hvor jeg havde stor Glæde af at arbejde sammen med ham, aftog Kræfterne

[S. 195]

stadig. Jeg mindes, at jeg spadserede med ham i Solskinnet Fod for Fod lidt udenfor hans Bolig. Min yngre Ven støttede sig til min Arm, ligesom næsten 40 Aar tidligere min gamle Ven, Professor J. F. Schouw havde gjort i Botanisk Have. Han døde den 10. Okt. 1890. Et Par Vers, jeg skrev i den Anledning, vare hans Landsmænd kjærkomne. Lad dem staa her som et Minde om min Ven.

Der var saa tyst, der var saa stille
I Stuen, hvor den Lærde sad
Og tolkede med sindrigt Snille
Hvad Oldtids store Aander kvad.
Med Hælvten af sit Hjerte-Blod
Fra Hades maned han dem frem.
Og Blomster af hellenisk Rod
I Norden fik et andet Hjem.

I Sprogets underfulde Gaade
Fordybed sig hans Forskeraand;
Den skjulte Tankes fine Traade,
Udredtes af hans Mesterhaand.
Saa gennem Oldtids dunkle Rester
Den Unge fandt en banet Sti
Og takked tidt den gamle Mester
For Skattene, han fandt deri.

Nu er der dobbelt tyst og stille
I Stuen, hvor den Lærde skrev,
Thi ved hans Baare Taarer trille
Og Mindet kun tilbage blev.
Men tørres Taaren, standser Sukket,
Paa Mindets Sten den Skrift skal staa:
En ædel Sjæl har Øjet lukket,
En Arbeidsmand trofast som faa.

14. Okt. 90.

L. U.

I de sidste 20 Aar have Lunds og Københavns Universitetslærere pleiet i større Samling skiftevis at aflægge hinanden Besøg. Iblandt dem, der gjøre Fordring paa at have undfanget Ideen til disse Fællesmøder og sat dem i Værk, tør ogsaa jeg regne mig. Det var efter min indtrængende Opfordring, at Madvig sluttede sig til Planen, og dermed var dens Udførelse sikket. Det første Møde blev holdt i København 12. Sept. 1880; de senere ere med et Mellemrum af 2 eller 3 Aar fulgte efter hinanden i regelmæssig Skiften. Det var fornøielige Festdage, hvis Betydning igjennem de dør stiftede og udvidede Bekjendtskaber ikke bør agtes ringe. Saalænge mit Helbred tillod det, var jeg en ivrig Deltager deri; fra de sidste Møder har jeg maattet holde mig tilbage.

I September 1887 blev jeg indbudet til *Christiania* for at være Meddommer ved en Konkurrence om et Professorat i Latinsk Filologi. Striden stod imellem Nordmanden Stenersen, der i længere Tid havde virket som medhjælpende Lærer ved Universitetet, og Danskeren A. B. Drachmann. Dommerkomiteen bestod af tre norske Professorer, Monrad, Bugge og Schjøtt, Professor Cavallin i Lund og mig. *Monrad* var, som den ældste, Komiteens Formand. Han var ikke filologisk Fagmand, men han var en ivrig Dyrker af de klassiske Studier. Hans filosofiske Arbejder, hvori han viser sig som Hegelianer, ere vel bekjendte; men i sin Fritid dyrkede han Musikken — han behandlede Violinen med Virtuositet — og skrev latinske eller norske Epigrammer. Baade han og *Sophus Bugge*, hvem jeg kjendte fra hans Ophold i København, og med hvem jeg havde Plautus-Studiet fælles, hørte til mine kjæreste Venner, og det Samme var Tilfældet med Cavallin. Vort Møde var derfor særdeles behageligt; men Dommen bleve vi ikke enige om. Alle tiltraadte den af foreslaaede Indledningssætning, at begge Ansøgere kunde ansees for skikkede til at beklæde Posten; men dermed ophørte Enigheden. De to Medlemmer, Monrad og Schjøtt foretrak Stenersen, de tre, Bugge, Cavallin og jeg, stemte paa Drachmann. Man maatte derefter antage, at den Sidste vilde blive udnævnt til Professor; men de ledende Mænd i Norge vare af en anden Mening. Da Fakultetet anbefalede en Konkurrence, havde det tænkt sig, at der vilde melde sig endnu en tredie Medbeiler, som man helst ønskede valgt, men han blev ved Sygdom hindret deri. Denne Skuffelse blev efterfulgt af en ny, da Komiteens Flertal stemte for Danskeren, og man kunde ikke bekvemme sig til at underkaste sig Konsekvensen af det Skridt, man havde gjort, og acquiescere ved den fældede Dom. Efter længere Tids Betænkning blev Stenersen udnævnt til Professor. Det var uden Tvivl formelt berettiget, naar den norske Regjering mente, at Dommerkomiteen kun havde været raadgivende, men den almindelige Mening tillagde Dommen en større Betydning. En Del danske Videnskabsmænd udstedte derfor en Protesterklæring, et Skridt jeg for mit Vedkommende ikke kunde billige, og som jeg vilde have fraraadet, hvis jeg havde vidst noget derom; men jeg var paa den Tid fraværende paa en længere Udenlandsreise. Jeg vilde have fraraadet det, først fordi jeg ikke fandt det helt retfærdigt, dernæst fordi jeg som ivrig Skandinav maatte være bange for, at man efter et saadant Skridt i Fremtiden vilde være mindre tilbøielig til ved Besættelser af Universitetspladser i et af de nordiske Riger at søge Raad og Bistand hos Fagfæller i de andre, en Frygt som heldigvis ikke har stadfæstet sig. I den nyeste Tid har Ønsket om nøiere Forbindelse imellem Universiteterne faaet et nyt Udtryk i akademiske Møder, hvor udvalgte Professorer og Studenter komme sammen for at drøfte, hvad der kan fremme Samlivet mellem Nordens Universiteter, særlig ved at de Studerende faa fuldstændig

[S. 196]

[S. 197]

[S. 198]

Frihed til at studere, ved hvilket Universitet de ville; og at Lærerposterne besættes uden alt Hensyn til, hvilket af de tre Folk den Valgte maatte tilhøre. Jeg hilser dette Skridt med Glæde, og haaber, at man ikke vil trættes, før man har naaet et Resultat.

XII. POLITIK.

[S. 199]

I det politiske Liv havde jeg aldrig taget synderlig Del. Jeg havde tænkt, at Andre vare mere kaldede dertil, skjøndt jeg ikke vilde holde mig tilbage, naar jeg fik nogen Opfordring.

Efter Afslutningen af den første slesvigske Krig gjaldt det om at ordne Sønderjyllands Administration og Forfatningsforhold. Havde Danmark været en Storstat, vilde Alverden have paaskjønnet den Retfærdighed, hvormed man gik frem, men Oprørspartiet var det store Tysklands Kjælebarn, og blev der begaaet et ubetydeligt Feilgreb fra dansk Side — hvad der jo nok kunde hænde, — blev det udraabt som en forfærdelig Forbrydelse og Tyranni. Den danske Regjerings Opgave var meget vanskelig for ikke at sige uløselig, siden man ikke havde villet gaa ind paa den eneste mulige definitive Løsning, Slesvigs Deling. Nu skulde hele Staten holdes sammen; men Tyskerne vilde ikke gaa ind paa nogen Ordning, hvori de ikke beholdt Herredømmet over Sønderjylland, hvilket det danske Folk selvfølgelig ikke kunde tillade, lige saa lidt som det vilde finde sig i, at den Frihed og Uafhængighed, der var tilsikkert det ved Grundloven, blev indskrænket til Fordel for en Helstat. Helstaten var saaledes en Umulighed, og Helstatsministeriet (Bluhme—Ørsted, 27. Januar 1852 til 12. Decbr. 54) maatte efter 3 Aars haabløse Anstrengelser vige Pladsen. Under de følgende Forhandlinger med Tyskland blev Spændingen bestandig større; det var klart, at ingen Enighed kunde opnaaes. Da besluttede *Hall*, der havde været Minister siden Febr. 1860, sig til det absolut nødvendige Skridt, at udsondre det tyske Forbundsland Holsten fra sin Forbindelse med Danmark; 30. Marts 1863 udkom den kongelige Kundgjørelse om Hertugdømmet Holstens Forfatningsforhold. Den blev hilset med Glæde af det danske Folk, der altid havde forlangt dette, blandt andet i den store Adresse 1861. Nu var endelig Situationen klar. Tyskland protesterede og truede med Exekution; men Loddet var kastet, Skridtet maatte gøres fuldtud, og en fælles Grundlov for Kongeriget og Sønderjylland blev vedtaget af Rigsraadet den 13. November. Saa truende Udsigterne vare, havde det dog vel endnu været muligt at opnaa en Løsning af Knuden, hvis ikke Kong Frederik VII var død to Dage efter. Hermed var Signalet givet til at slaa løs, og Bismarck tøvede ikke med at styrte sig over det Bytte, han stadig havde luret paa.

[S. 200]

Budskabet om Frederik VII.s Død var et Tordenslag for Danmark. Man kjendte saa godt som Intet til den nye Konge og hans Anskuelser, og man var ikke rolig for, hvilken Vei han vilde slaa ind paa. Han underskrev vel den af Rigsraadet vedtagne Fællesforfatning, men han gjorde det ikke med let Hjerte, og han havde ikke tilstrækkelig Tillid til Hall. Han gav efter for Udlandets Pression og afskedigede Ministeriet 24. Decbr., men det viste sig umuligt at finde nogen Minister, der vilde give sit Navn til Ophævelsen af Fællesforfatningen, hvilket man havde krævet, og de Mænd, med hvem Kongen raadførte sig, raadede ham til at beholde Hall. Saa meldte *Monrad* sig. Jeg glemmer aldrig min Fortvivlelse, da jeg Nytaarsaften læste i den Berl. Tidende, at *Monrad* var bleven Minister; saa anede jeg Danmarks Ulykke. Hall vidste, hvorhen han vilde styre, og jeg har ingen Tvivl om, at hvis han havde staaet til Rors, vilde Danmark have bevaret det halve Sønderjylland; *Monrad* havde kun Tilliden til sig selv og sin Kulsvietro paa, at der tilsidst vilde findes en Udvei. De Fleste saa dog Sagen i et bedre Lys; *Monrad* var jo dog en dansk Mand og en af Førerne fra 1848; man havde frygtet noget Værre.

[S. 201]

Den 1. Februar gik Fjenden over Eideren. I Dannevirkestillingen skulde han modtages; men efter et Par hæderlige Forpostfægtninger blev Dannevirke forladt 5. Februar. Hæren led meget ved det besværlige Tilbagetog i Vinterkulden, og vilde have lidt mere endnu, hvis ikke Max Müller havde standset Forfølgerne ved Sankelmark. Sorgen var almindelig; men større endnu var maaske Harmen over, at man uden Sværds slag havde opgivet Danmarks gamle Grændsevold. Nu veed Enhver, at det var nødvendigt; dengang var der Faa, der troede det. Ogsaa jeg delte den almindelige Mening, og hvor kunde det være andet? Ingen havde oplyst os om, at Befæstningen kun var halv færdig, og selv efter Ulykken blev der Intet gjort for at veilede Folkets Tanker. Der kom ingen Udtalelse fra *Monrad*, som dog ellers var Ordets Mand. I dets Sted snakkedes der i Krogene om Uoverensstemmelse imellem ham og Kongen og Generalerne. Da lagdes Spiren til den Misstemning imellem Hæren og Folket, som danner en saa paafaldende Forskjel imellem den første og den anden slesvigske Krig. Officererne gjorde uden Vægning deres Pligt, men ikke altid med Lyst. De havde ingen Tillid til Statens Styrelse, og de klagede over, at Folket gjorde dem Uret og forlangte Umuligheder af dem. Et afgjort Misgreb var det, at man af Eftergivenhed imod Folkestemningen afskedigede Overgeneralen. Den villiestærke Mand, som havde haft Mod til at opgive Dannevirke, blev erstattet af en Mand, som ikke turde paatage sig Ansvar for at rømme Dybbøl, da det forlangtes af Hærens andre Befalingsmænd og var øiensynligt, at Hærens Forbliven i de sønderskudte Skandser kun vilde medføre et forfærdeligt og unyttigt Blodbad (18. April).

[S. 202]

En Freds-Konference skulde være traadt sammen i London den 12. April, men Preussen og Østerrig trak Tiden ud til d. 20.; de vilde først være Herrer over den sidste Fodsbred af

Sønderjyllands Jord. Paa Konferencen dreiede Forhandlingerne sig væsentlig om en Deling af Slesvig. Danmark vilde gaa ind paa at afstaa Landet S. for en Linie fra Eckernförde til Frederiksstad; Preussen og Østerrig forlangte hele Landet indtil Aabenraa—Tønder. De neutrale Stormagter foreslog Afgjørelsen henvist til en Voldgiftsmand, der skulde fastsætte Grænsen indenfor de nævnte Delingslinier; det var paatænkt, at Kongen af Belgien skulde overtage dette Hverv. At Erobrerne ikke vilde antage dette Forslag, kan man forstaa; men at ogsaa Danmark forkastede det, er ubegribeligt. Efter Danmarks Afslag opløstes Konferencen (25. Juni), og dermed svandt vort sidste Haab. Man skulde have troet, at Danmark nu vilde anvende den yderste Anstrengelse og Aarvaagenhed under Krigens Fortsættelse; men det var, som om ogsaa den aandelige Kraft var brudt efter Dybbølslaget, og ikke engang den ærefulde Seir ved Helgoland (9. Mai) kunde hæve den igjen. Fredericia blev allerede rømmet 28. April, og 4 Dage efter Londoner-Konferencens Slutning ramtes vi af den største og forsmædeligste af alle Ydmygelser, idet Preusserne overrumplede og bemægtigede sig Als. Nu laa Danmark knust for sin Modstanders Fødder. Den 11. Juli blev Monrad afskediget, og et Ministerium med Bluhme i Spidsen fik det Hverv at slutte Freden. Ædelmodighed var ikke at vente af Seirherren. Ved Freden i Wien 30. Oktober maatte Danmark afstaa hele Sønderjylland tilligemed Als, og Jyllands Grænse blev trukket saa uheldigt for Danmark som muligt. Større Sorg har aldrig ramt det danske Folk, og det gaar vel de Fleste, der have oplevet det Ulykkens Aar 1864, som det er gaaet mig, at Hjertesaaet aldrig har lukket sig.

[S. 203]

En af de sørgelige Følger af slige Ulykker er, at man kaster sig over det lidet nyttige Spørgsmaal: hvem har Skylden? Den Enighed, der havde samlet det danske Folk i 1848, var ikke længere til Stede. Det ene politiske Parti kastede Skylden paa det andet, og særlig maatte det national-liberale Parti være Syndebuk, skjøndt Sandheden var den, at man havde vraget dettes Fører, og medens han i ængstelig Spænding havde Øiet fæstet paa den sidste Redningsplanke, ganske rolig havde ladet Londonerkonferencen gaa fra hinanden. Der fandtes endnu dem, der mente, at man ved at ophæve Novemberforfatningen kunde have holdt Monarchiet sammen, og som ikke kunde se, at en Personalunion imellem Danmark og Slesvigholsten var en Dødsdom for det danske Folk; at ikke engang dette havde kunnet opnaaes, have de senere Begivenheder og Bismarcks uforbeholdne Udtalelser tilstrækkelig vist. Disse "Helstatsmænd" mente altsaa, at Skylden fandtes hos det national-liberale Parti eller rettere hos det danske Folk. De stiftede da 23. Aug. 1864 den saakaldte *Augustforening*, der opstillede som sit Formaal "at styrke og befæste Baandet imellem Kongen og Folket og hævde og indskærpe Kongedømmets Betydning". Der havde rigtignok ikke vist sig nogen som helst republikanske Tilbøieligheder hos det danske Folk, og ligesom Kongen trofast havde delt de onde Dage med sit Folk, havde dette vist ham al skyldig Hengivenhed. Augustforeningen havde en ren og bar reaktionær Tendents og hidrog Sit til at forbitte Spliden imellem de forskjellige Elementer i Folket. Som Modsætning til denne udstedte derfor en større Kreds af Mænd af alle Stænder — ogsaa mit Navn findes iblandt dem — 25. Januar 1865 en Indbydelse til Stiftelse af en *Dansk Folkeforening* med det Formaal "at styrke og udvikle den nationale Aand og Bevidsthed, at bevare den i fælles Nationalitet og Fortidsminder begrundede Forbindelse med de danske Slesvigere og at værne om den folkelige Friheds grundlovmæssige Bevarelse og Udvikling." Foreningen, hvis Formand var Orla Lehmann, fandt stærk Tilslutning; en Maaned efter dens Stiftelse talte den 1300 Medlemmer i Hovedstaden og 600 i Filialerne. Den 6. April 1865 holdt jeg der et Foredrag, som blev trykt: "Et Par Ord om Forholdet imellem Konge og Folk". Det var foranlediget ved den Misbrug, man havde gjort af Kongens Ord den 27. Febr. 1864, da han i sit Svar paa Rigsdagens Adresse udtalte: "Jeg vil være en fri Konge over et frit Folk". Hvad der dengang var ment om Kongens, og dermed Statens Frihed og Uafhængighed udadtil, var senere bleven anvendt paa Kongens Forhold til hans eget Folk. Det var særlig blevet benyttet af Finantsminister David, der havde bedet Folkerepræsentationen betænke, at "Folkfriheden overalt, hvor Monarchier bestaa, hviler paa Thronens Frihed", og at "ligesom Folket ikke blot er til for Kongens Skyld, saaledes er Kongen heller ikke til blot for Folkets Skyld", Ord som under den smukke Indklædning kunde skjule mangen uklar og brøstholden Tanke. Jeg fandt, at man burde sige, at Kongen som Konge netop var til for Folkets Skyld, og anførte af Historien afskrækkende Exempler paa den modsatte Opfattelse. Særlig dvælede jeg ved de i England under Henrik VIII og Dronning Elisabeth og under Stuarterne fremsatte absolutistiske Theorier, og ved Fontanes' mere end latterlige Forgudelse af Keiser Napoleon I.

[S. 204]

Folkeforeningens Liv var ikke langt. Da Forfatningsspørgsmaalet var afgjort, var den ene af de Opgaver, den havde stillet sig, løst. Den anden, Danskhedens Bevarelse i Slesvig, blev overtaget af Andre; men den Kapital, som Foreningen, medens den bestod, havde samlet, blev ved dens Ophør stillet til Bestyrelsens Raadighed for at anvendes i dette Øiemed. Dette Hverv blev betroet Bille, Klein og mig.

[S. 205]

Efter 18. Nov. 1863 bestod der en dobbelt Folkerepræsentation. Den da indførte Forfatning angik Danmark og Slesvig i Forening og oprettede et Rigsraad som Fælles-Organ. Danmarks særlige Anliggender behandledes af den ved Grundloven 5. Juni 1849 indførte Rigsdag, saaledes som det var bestemt ved den under 29. Aug. 1855 vedtagne Indskrænkning. Efter Slesvigs Tab maatte denne dobbelte Repræsentation bortfalde. Menigmandspartiet forlangte nu, at Junigrundloven uden al Indskrænkning skulde indtræde i sin gamle Plads; men Regjeringen hævdede, at Novemberforfatningen lige saa vel var en Grundlov, og kun kunde hæves paa grundlovmæssig Maade, d. e. med dens Samtykke. Det var imidlertid klart, at dette Samtykke ikke kunde opnaaes, med mindre der foretoges nogle Ændringer i den gamle Grundlov, navnlig med Hensyn til Landstingets Sæmmensætning. Over to Aar hengik, inden Enighed tilveiebragtes; først 28. Juli 1866 kunde Kongen underskrive "Danmarks Riges gennemsete Grundlov". Det var ikke hyggeligt, at det danske Folk ikke kunde enes om dette Spørgsmaal, hvis Afgjørelse var

paatrængende nødvendig, og da man opfordrede mig til at bidrage mit til at fremme Afgjørelsen, vovede jeg ikke at afslaa det. Rigsdagsmanden for Københavns 2. Valgkreds, C. Brix, var valgt ind i Rigsraadet. Hans Plads var altsaa ledig; den fik jeg. Jeg blev saaledes Medlem af Rigsdagen i dens 16. og 17. Samling (6. August 1864 og 2. Okt. 65). Jeg spillede ingen fremtrædende Rolle under Rigsdagens Forhandlinger, skjøndt jeg ikke holdt mig tilbage, hvor jeg mente at have et Ord at sige, saaledes i Skole- og Universitetsspørgsmaal. En meget betydelig Lov blev forelagt Rigsdagen i denne Samling, den almindelige borgerlige Straffelov (stadfæstet af Kongen 10. Februar 1866). Forslaget, der var udarbejdet af en særlig nedsat Kommission, var først blevet forelagt Landstinget og havde dør modtaget en saa omfattende og samvittighedsfuld Behandling, at Folkethinget viselig besluttede ikke at nedsætte noget nyt Udvalg, uagtet der ved den første Forhandling var fremkommet mangfoldige Ønsker om Ændringer, men at lade disse Ændringsforslag uden videre blive fremsatte til Lovens anden Behandling. Der arbejdedes derfor ufortrødent i Mellemtiden for at samle Meningsfæller og redigere Ændringsforslagene, og mit Navn findes under mange af disse. En eneste Bestemmelse tør jeg vel sige, at jeg har nogen Fortjeneste af. Det er § 208, hvorefter "Duel straffes med simpelt Fængsel". Lovforslaget havde ikke fundet Duel strafbar, naar den ikke medførte enten Død eller Legemsbeskadigelse. Jeg og Flere med mig (blandt Andre J. A. Hansen) kunde ikke finde os i, at denne barbariske og meningsløse Selvtægt skulde godkjendes af en civiliseret Stat.

[S. 206]

Efter Rigsraadets Ophør indtog Brix atter sin gamle Plads i Rigsdagen. Hans Tilbud om at lade mig beholde den afslog jeg naturligvis, og jeg søgte heller ikke nogen ny Plads, skjøndt Rigsdagsvirksomheden i mange Henseender havde tiltalt mig og jeg heller ikke fandt, at den hindrede mig i fuldt ud at varetage min Embedsgjerning. Efter den Tid har jeg ikke taget aktiv Del i det politiske Liv, med mindre man vil regne det dertil, at jeg efter Madvigs Død nogle Gange er optraadt som Stiller i Københavns 3. Kreds. Først anbefalede jeg General Tvermoes overfor Overretssagfører A. Christensen, dernæst Raadmand Wassard imod Pastor Hostrup. Det var med en egen Følelse, at jeg bekæmpede min kjære Barndomsven, som Tiden og Forholdene havde fjernet fra mig, og som jeg i en Række af Aar havde set meget sjælden; nu stod jeg som hans politiske Modstander. Da jeg et Par Aar senere kom ud til ham for at lykønske ham til hans 70 Aars Fødselsdag, blev jeg modtaget med en vis Forundring; dog varede det ikke længe, inden denne gav Plads for det kjærlige Smil, som jeg kjendte fra vore Ungdomsdage.

[S. 207]

XIII. BIBELREVISION.

[S. 208]

Paa mine gamle Dage blev det mig givet at arbejde alvorligt paa Udførelsen af en Opgave, som i min tidlige Ungdom havde staaet for mig som et skjønt Fremtids-Perspektiv, men som jeg senere, efter at jeg var bleven Filolog, havde opgivet enhver Tanke om, Oversættelsen af det Nye Testamente. Det havde længe været anerkjendt, at den i 1819 autoriserede Bibeloversættelse ingenlunde var tilfredsstillende. Sproget fandtes paa mange Steder knudret og udansk; man maatte uden at krænke den høitidelige Bibelstil kunne gjøre det naturligere og nærmere det mere til det virkelig talte Sprog. Der var flere Steder, navnlig i det Nye Testaments Breve, hvor Meningen eller Sammenhængen var vanskelig at forstaa, ligesom der ogsaa fandtes virkelige Feil i Oversættelsen. Allerstørst var maaske Trangen til en forbedret Oversættelse af det Gamle Testaments poetiske og profetiske Skrifter. En Komité bestaaende af Professor theologiae Hermansen, Dr. theol. Kalkar og Stiftsprovst Dr. C. Rothe arbejdede i en Række af Aar paa en ny Oversættelse af det Gamle Testamente. I 1871 blev denne autoriseret, og den indtager nu sin Plads i den gængse danske Bibeloversættelse. Derefter henvendte man Blikket paa det Nye Testamente. Jeg modtog en Forespørgsel, om jeg vilde være Medlem af den Kommission, man tænkte sig nedsat for at revidere Oversættelsen af dette, og jeg svarede med største Beredvillighed Ja; men der viste sig Vanskeligheder ved Sæmmensætningen af Kommissionen, og Sagen blev stillet i Bero. Først efter Biskop Martensens Død 4. Februar 1884 blev den optaget paa ny. Det kirkelige Raad, der interesserede sig levende for dette Arbejde, tænkte sig Kommissionen sammensat af Stiftsprovst C. Rothe, Provst Skat Rørdam, de to theologiske Professorer P. Madsen og Styhr, og mig; men Rørdam, som nogle Aar tidligere gjerne havde deltaget i dette Arbejde, havde netop nu begyndt paa en selvstændig Oversættelse af det Nye Testamente ledsaget af Forklaring, og erklærede derfor efter nogen Betænkning, at han ikke kunde tiltræde en Revisions-Kommission. Skjøndt man nødig vilde undvære denne ansete og dygtige Mands Medvirken, mente man dog, at Arbejdet vel kunde udføres ved de fire andre Medlemmer, og under 2. Mai 1885 erhvervede Kultusminister Scavenius kongelig Resolution for at overdrage dem under Tilsyn af Sjællands Biskop at revidere den autoriserede Oversættelse af det Nye Testamente i Overensstemmelse med de af det kirkelige Raad fastsatte Regler, nemlig at der skulde tages et saadant Hensyn til den ældre Gjengivelse af Guds Ord paa Modersmaalet, at Menigheden ikke kom til at føle sig fremmed for den nye Udgave, at Rettelser kun foretoges, hvor der fandtes virkelige Feil, men ikke hvor Fortolkningen endnu var tvivlsom, og at textus receptus (1633) skulde lægges til Grund for Arbejdet, og nye kritiske Udgaver kun benyttes, hvor de indeholdt utvivlsomme Forbedringer i Læsemaaden. I en senere Skrivelse tilføiede Ministeren endnu, at man "særlig burde have Opmærksomheden henvendt paa saa vidt muligt at frie Oversættelsen for fremmede tyske og halvtyske Ord og Vendinger, der i kun altfor høi Grad mispryde den nu autoriserede Text."

[S. 209]

I flere Aar arbejdede Kommissionen troelig. En Eftermiddag og Aften i hver Uge holdtes der et Fællesmøde; mere Tid kunde vi ikke afse til saadanne, da vi alle hver for sig havde vor Embedsgjærning at besørge, Noget som ogsaa af og til kunde medføre længere Afbrydelser i Arbeidet. Det skred derfor langsomt frem. De opstillede Principer havde vi i deres Helhed godkjendt, men Anvendelsen i det Enkelte gav Anledning til megen Usikkerhed, og en saa talrig Komité havde vanskeligt ved at blive enig, skjønt det for det Meste ikke var Opfattelsen af Meningen, men kun det sproglige og stilistiske Udtryk, hvorom Uenigheden dreiede sig. Tilslidst mistvivlede Kommissionen om at kunne tilendebringe Arbeidet i rimelig Tid. Ligegyldighed eller Forsømmelighed kunde paa ingen Maade bebreides Kommissionen, og dog vare de Stykker, den havde faaet færdig reviderede, kun Matthæus' Evangelium, Galaterbrevet, Pastoralbrevene, og Johannes' Aabenbaring. Da nu ogsaa Professor Styhr, der var kaldet til Biskop i Laaland-Falsters Stift, maatte forlade Hovedstaden, besluttede Kommissionen efter 3½ Aars Arbeide, November 1888, at bede Ministeriet om at fritage den for det den overdragne Hverv.

[S. 210]

Efter at forskellige Forsøg paa at rekonstruere Komiteen vare strandede, og man endelig var kommen til den Erkjendelse, at det var heldigst kun at være to eller høist tre om Arbeidet, foreslog Biskop Fog, at Professor theologiæ F. Buhl og jeg skulde overtage det, og Prof. Buhl erklærede sig villig dertil, hvis Slotspræst, Licent. A. Poulsen kunde blive ansat som hans Medhjælper, da hans Tid ellers ikke vilde tillade ham det. Da imidlertid Prof. Buhl umiddelbart herefter fik Tilbud om et Professorat i gammeltestamentlig Theologi i Leipzig, og dette Tilbud, hvor betænkeligt det end i mange Henseender forekom ham, dog ikke syntes uden videre at kunne afslaaes, fandt Ministeren, at der ikke længere kunde være Tale om ham; han burde erstattes af Professor Schat Petersen, hvis særlige Fag i Fakultetet jo ogsaa var det Nye Testamentes Exegese; men Petersen frabad sig det, og Buhl modtog Kaldelsen til Leipzig. Da det kirkelige Raad nu paa ny overveiede Sagen, mente det at burde fastholde det sidst stillede Forslag, men Prof. Petersen vægrede sig paa ny. Endelig traf Kultusminister Goos 8. Januar 1892 den Afgjørelse, at Revisionsarbeidet skulde overdrages Licentiat Poulsen og mig under Tilsyn af Sjællands Biskop, Fog. Det skulde tilendebringes i 3 Aar, og i den Anledning blev der tillagt Slotspræst Poulsen et Honorar af 1200 Kr. aarlig, for at han kunde anvende al den Tid, som hans Embedsvirksomhed levnede ham, til Bedste for dette Arbeide.

[S. 211]

Det var vort Ønske at træde i den forrige Kommissions Fodspor, og vi optog saa godt som uden Forandring de Stykker, der allerede vare udarbejdede af denne. Biskop Fogs Tilsyn og Medvirkning gav os ikke fuldt det Udbytte, vi havde ønsket. Han havde ubetinget Tillid til os. Efter at vi havde drøftet Principerne i sin Almindelighed og prøvet dem paa et Par enkelte Tilfælde, bad han os at fremme Arbeidet uforstyrret og kun forelægge ham et eller andet Stykke, naar vi havde gjort det færdigt. Efter et halvt Aars Arbeide fremlagde vi da Oversættelsen af 1. og 2. Korinthierbrev. I det første Øieblik fandt han, at vore Ændringer og Rettelser havde strakt sig videre end tilbørligt, men ved nærmere Overveielse kom han til det Resultat, at Sagen ikke godt kunde gøres anderledes, og efter at vi havde optaget et Par enkelte Rettelser, som han foreslog, bad han os at fortsætte vort Arbeide og gjøre det Hele færdigt. Han vilde helst have det liggende trykt for sig, inden han underkastede det den sidste Gjennemarbejdelse. Men Tiden lod ikke vente paa sig. Aarens Vægt gjorde sig gjældende, først næppe mærkelig, men efterhaanden stærkere og stærkere; han fandt det nødvendigt at søge sin Afsked, og han fik den fra den 8. Marts 1895. Imidlertid havde vi stadig arbejdet videre, og efter hans Ønske havde vi allerede i Februar 1894 erholdt Ministeriets Tilladelse til at begynde Trykningen og lade vort Arbeide udkomme som Prøve. Aaret efter kunde vi tilmelde Ministeriet, at Arbeidet var udført i den os foreskrevne Tid, og at Bogen var i Færd med at udkomme. Inden dette endnu var sket, gav Slotspræst Poulsen 11. Marts 1895 i Kjøbenhavns Convent en Meddelelse om og Redegjørelse for den af os foretagne Revision, og Biskop Fog, der stadig havde faaet Arkene tilsendte, efter som de bleve trykte, og som nu havde det Hele liggende for sig, tilskrev os 1. April 1895 saaledes:

[S. 212]

Bispegaarden 1. April 1895.

Min kjære Professor Dr. L. Ussing og Slotspræst Lic. Poulsen!

Rundtom har jeg læst forskellige Stykker af Deres Oversættelse af det Nye Testamente, og glædet mig derover af Hjertet. Jeg har vistnok kun læst Brudstykker, men hver Gang en fortrolig Ven er kommen til mig her, hvor jeg ligger for Anker, har jeg bedt ham læse et Capitel for mig nu her nu der, imedens jeg selv fulgte med i den gamle Oversættelse, og jeg har glædet mig over, hvormeget Eders staaer over den i Form og Tone som i Correcthed. Modtager min oprigtige og hjertelige Lykønskning og Taksigelse for Arbejdet. Siden jeg har faaet den af mig søgte Afsked, har jeg ikke følt Savnet af det mig saa dyrebare Embede saa alvorligt og dybt som nu ved Tanken om, at jeg ikke længer har nogen Magt og Indflydelse til at skaffe Deres Arbejde den Autorisation, hvorved den kan blive vor Kirkes og vort Folks rette Ejendom. Men Arbejdet selv er saa betydeligt og i det Hele saa vellykket, at det ikke kan tabe sin Betydning, men selv vil gjøre sin Indflydelse gjældende, hvilken Gang denne Sag end fremdeles vil tage. Derfor beder jeg Dem endnu engang modtage min hjertelige Lykønskning og Tak. Tiderne vexe og skifte og med dem Tidernes Mænd, men Herren bliver den samme. Og vi skulle jo ikke tjene Tiderne, men Herren. Arbejdet i Herren kan ikke være forgjæves, og der er en Velsignelse i at vide, at man har arbejdet for det ubevægelige Rige.

I sandt Venskab og Hengivenhed som i Paaskjønnelse af Eders dygtige, betydningsfulde Arbejde

Elleve Maaneder senere, den 23. Febr. 1896, døde vor høitærede og høitelskede Ven.

Saasart vor reviderede Oversættelse var udkommet, blev den anmeldt i alle kirkelige og theologiske Organer og i de Blade, der overhovedet havde nogen Interesse for kirkelige Spørgsmaal, og den blev gjennemgaaende fordelagtig bedømt, selv af dem, der hørte til den Grundtvigske Retning, og som vel i Grunden foretrak Rørdams Oversættelse. Den ene Kritiker foreslog en, den anden en anden Rettelse, men paa en eneste Undtagelse nær hilsede de alle Revisionen som en glædelig Fremtoning. Om en Autorisation kunde der imidlertid endnu ikke være Tale. Vi henvendte os til Kultusminister Bardenfleth med det Ønske, at han, siden Biskop Fog var død, vilde formaa Biskop Rørdam eller, hvis denne ikke vilde paatage sig det, en anden anset Theolog til i Forening med os at foretage den Efterrevision, som havde været forudsat, og som vi selv fandt nødvendig; thi der var Steder i vor Oversættelse, vi kun foreløbig havde afgjort, idet vi ventede en yderligere Drøftelse; vi kunde ikke betragte den udgivne Prøve som vort sidste Ord. Ministeren, for hvem jeg personlig udviklede Sagen, fandt dog, at det var for tidligt at tage nogen saadan Bestemmelse; han syntes, at Bogen ikke havde foreligget for Offentligheden længe nok; der kunde jo endnu komme mange Kritiker frem. Der kom imidlertid ingen. Efterat der nu atter var gaaet en rum Tid, og jeg efter min Samtale med Ministeren ikke tænkte mig, at han vilde foretage noget Skridt i den angivne Retning, foreslog jeg min Medarbejder, at vi selv, med tilbørligt Hensyn til de offentlig eller privat gjorte Bemærkninger, skulde foretage en Efterrevision og udgive Bogen paa ny i mindre Format og til en billigere Pris, saaledes som flere af Kritikerne havde ønsket. Bibelselskabet og det kgl. Vaisenhus, der havde ladet Oversættelsen trykke, gik ogsaa beredvillig ind paa at trykke og udgive denne nye Udgave. Et halvt Aars Tid senere, da Arbeidet allerede var næsten fuldendt, overraskedes vi ved at høre, at Ministeren, efter Nøgles Mening foranlediget ved en unøiagtig Notits i "Kristeligt Dagblad", havde sendt vor Revision til det theologiske Fakultet med Forespørgsel, om det vilde anbefale den til Autorisation for den danske Folkekirke. Dette var os alt andet end behageligt; vi havde jo selv erklæret, at vi ikke ansaa den for egnet dertil i sin daværende Skikkelse. Vi bad derfor Fakultetet om at opsætte sin Udtalelse nogle faa Uger, indtil vor nye Udgave kunde foreligge: et Skridt som Ministeren tog os meget unaadigt op, medens han dog tilstod Fakultetet den ønskede Frist. Efter langvarige, ved Examinere og Ferier afbrudte Forhandlinger enedes Fakultetet om at foreslaa Ministeren, at to af dets Medlemmer, Professorerne Schat Petersen og Jacobsen, skulde foretage den endelige Revision af vort Arbejde, og dette Forslag antoges.

[S. 213]

[S. 214]

De tre Aar, hvori jeg arbejdede paa Bibelrevisionen, vare lykkelige Aar. Hver Time jeg kunde afse fra min Universitetsvirksomhed, anvendtes til Bibelstudier. Det kunde behøves, thi det var et nyt og fremmed Omraade, hvorpaa jeg bevægede mig. Det var mig en sand Glæde at arbejde sammen med Licentiat Poulsen, for hvis theologiske Indsigt jeg villig bøjede mig, ligesom han ogsaa gjerne hørte paa de sproglige Bemærkninger, Filologen kunde gjøre. Vi samstemmede i Reglen ganske baade med Hensyn til Sprogtonen og med Hensyn til Forstaaelsen af Skriftens Ord, og hvor dette ikke var Tilfældet, lykkedes det saa godt som altid under Udvexlingen af vore Tanker at komme til Enighed.

En eneste Gang fandt jeg mig foranlediget til offentlig at deltage i Drøftelsen af et theologisk Spørgsmaal. Paulus' 1ste Brev til Korinthierne Kap. 7 v. 20 f. lyder i den autoriserede danske Oversættelse saaledes: "Hver blive i den Stand, som han er kaldet udi. Er du kaldet som Træl, det bekymre dig ikke; men kan du blive fri, da vælg hellere dette." Saaledes gjengav Luther Stedet; ligesaa Calvin, Erasmus og alle deres Samtidige. Dette var overhovedet den gængse Oversættelse i hele den protestantiske Christenhed indtil Midten af det forrige Aarhundrede, da Professor Baur i Tübingen i Tilslutning til Johannes Chrysostomos (c. 400 Aar efter Chr. F.) gjorde en modsat Opfattelse gjældende. Paulus skulde have sagt: "Selv om du kan blive fri, saa bliv hellere ved at være Slave." Denne Oversættelse har siden faaet mange Tilhængere trods de grundige Gjendrivelser, der fremkom fra dem, der stod paa Reformatorerens Standpunkt; selv Biskop Rørdam oversatte Stedet paa samme Maade som Baur. Her til Lands havde allerede Professor C. E. Scharling gjort opmærksom paa den nye Fortolkning og anbefalet den (i Videnskabernes Selskabs Oversigt 1856 S. 218 ff.), men han var bleven imødegaaet af H. N. Clausen i en fortrinlig Afhandling i Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark 1857 S. 233 ff. Striden havde været bitter nok; thi det exegetiske Spørgsmaal blev, underligt nok, gjort til et politisk. Man sammenblandede de to grundforskjellige Ting, Forholdet imellem Herrer og Slaver i Oldtiden, og Forskjellen imellem de forskjellige Stænder eller Samfundsklasser i Nutiden. Man var bange for at, hvis Paulus havde sagt, at Frihed var bedre end Trældom, skulde deri ligge en Billigelse af de ringere Stilledes Fordringer paa borgerlig Lighed med de bedre Stillede. Paulus skulde tværtimod have misbilliget en saadan Stræben; han havde jo udtrykkelig sagt, at Enhver skulde blive i den Stand, hvori han var. Jeg husker endnu, at jeg som ung Professor havde en heftig Ordstrid med en lidt ældre theologisk Professor, et ivrigt Medlem af Augustforeningen, der paastod, at det var af politiske Grunde, at Clausen forsvarede den hidtil gængse Opfattelse. Oh! at Paulus ogsaa skulde benyttes i den politiske Agitations Tjeneste! Ja visselig prædiker han ikke Oprør; det falder ham ikke ind at kæmpe imod det Uovervindelige. Slaveriet kan han ikke omstyrte; men han trøster den Slave, som er nødt til at blive i Trællestaden, med at han i Guds Øine er lige saa god som den Frie, idet han dog med det Samme værger sig imod den forargelige Paradox, at Slaven ikke skulde ønske Friheden, og ikke modtage den, hvis den blev ham budt; Trældommen var jo ikke blot et materielt, men ogsaa et moralsk Onde. — Efter 40 Aars Forløb blev nu det samme Spørgsmaal atter brændende for mig, dog heldigvis uden Indblanding af Politik. Jeg skrev da i det af Biskop Styhr udgivne "Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke" 11. B. 3. H. en lille Afhandling, hvori jeg ikke blot gjorde gjældende, at det var

[S. 215]

[S. 216]

umuligt, at Paulus under Datidens Samfundsforhold og dens Opfattelse af disse Forhold kunde give Trællestanden en, om end nok saa betinget, Anbefaling; Sligt kunde først komme frem i Tider, da man havde skruet sig op til at betragte den strengeste Askese som den høieste Dyd og Martyrdøden som den høieste Lykke; men jeg hævdede ogsaa, at den græske Text slet ikke lod sig oversætte paa den angivne Maade. Hverken Luther eller Baur har givet en egentlig Oversættelse af Paulus' Ord; de omskrive dem hver paa sin Maade i Overensstemmelse med den Mening, de fandt i Stedet; men de lade sig oversætte ganske ordret: "Er Du kaldet til Træl, det bekymre Dig ikke; *men hvis Du ogsaa* (d. e. lige saa godt) *kan blive fri, saa gjør helst Brug deraf*" (nemlig af den angivne Mulighed, af Tilbudet om at blive fri). Oversættes Stedet saaledes, og det er den korrekte Oversættelse, er der ikke nogen Tvivl om Meningen. Naar Poulsen og jeg alligevel ikke have optaget dette i vor Revision, men have beholdt den autoriserede Oversættelses Ord, da kommer det af, at vi i Henhold til vor Instrux ikke vilde indføre Noget, der kunde forekomme Menigheden fremmed, ja maaske hos En eller anden kunde vække en Mistanke, som om vi selv ikke havde været i fuld Overensstemmelse med den gængse Opfattelse. Det Vigtigste var jo dog, at den rette Mening blev fastholdt.

Min Afhandling blev imødegaaet af Biskop Rørdam i samme Tidsskrift, 11. Bd. S. 519 ff., og i det følgende Bind paafulgte endnu et kort Replikskifte mellem os. Det gik naturligvis her, som det pleier at gaa, at Enhver beholdt sin Mening. Jeg kunde derfor ikke undlade at gjøre endnu et Forsøg paa at stille Sagen i sit rette Lys ved at vise den i Sammenhæng med hele den Paulinske Tids Kultur og Tankesæt, da jeg i Oktober 1899 blev opfordret til for en Kreds af Præster at holde et Par Forelæsninger om "den græsk-romerske Verdens Aandsliv i det 1ste Aarhundrede af vor Tidsregning." Forelæsningerne ere trykte i "Dansk Tidsskrift" 1900, Mai—Juni.

[S. 217]

XIV. SLUTNING.

[S. 218]

Da jeg indgav min Ansøgning om Afsked i Efteraaret 1895, følte jeg mig fuldstændig rask og arbejdsdygtig, og allevegne fra hørte jeg, at der var ingen Grund for mig til at trække mig tilbage; men i November 1895 blev jeg angrebet af en hæftig Underlivssygdom, og Døden syntes nær. Jeg kom dog atter paa Benene og kunde i det paafølgende Halvaar baade holde en lille Række Forelæsninger og sysle med et begyndt videnskabeligt Arbejde; men i Forsommeren 1896 kom Sygdommen igjen i en anden og ikke mindre betænkelig Form. Ogsaa dette Anfald blev dog overstaaet, og efterhaanden kom Kræfterne tilbage, saa at jeg, som jeg havde lovet, kunde holde archæologiske og kunsthistoriske Forelæsninger paa Universitetet. Da det ikke var Examensforelæsninger, var det kun et ringe Antal Studenter, der hørte dem, men desto større var Tallet af Udenforstaaende, baade Herrer og Damer, der havde Lyst til at følge den gamle Professor paa hans Vandringer mellem den klassiske Oldtids Monumenter. Efter særlig Opfordring holdt jeg et Par Gange Forelæsninger ved det Kursus, der i hvert Aars September Maaned pleiede at foranstaltes for Høiskolelærerne, den ene Gang over Pompeii, den anden over Athen; og i Oktober 1899 holdt jeg efter Indbydelse af den danske Præsteforening de ovenfor (S. 217) nævnte Forelæsninger om den græsk-romerske Verdens Aandsliv i det første Aarhundrede af vor Tidsregning.

[S. 219]

Strax efter min Entledigelse modtog jeg fra Carlsbergfondets Direktion, af hvilken jeg efter Madvigs Død (12. Dec. 1886) var bleven Medlem, følgende Skrivelse:

*Carlsbergfondets Direktion,
d. 25/10 1895.*

Højtærede og kjære Kollega!

Vi have set, at Hs. Majt. Kongen efter Deres derom indgivne Ansøgning har bevilget Dem Afsked fra Deres Stilling som Professor ved Københavns Universitet, fra 31. December d. A. at regne. Deres Beslutning at tage Deres Afsked staar, som alle vide, der have den Glæde at kjende Dem, ikke i ringeste Grad i Forbindelse med, at De har tabt Lysten til at fortsætte Deres i saa mange Aar drevne lærde og betydningsfulde Studier, og vi haabe, at den videnskabelige Verden i rum Tid endnu maa kunne nyde godt af Udbyttet af Deres fortsatte Arbejde. Men idet vi nære dette Haab, er det naturligt for os tillige at ønske, at De maa blive sat i Stand til helt og uden nogen Bekymring eller noget Savn at kunne bruge det Otium, De vil faa ved Deres Bortgang fra Universitetet. Vi tro, at vi i saa Henseende ere i fuld Overensstemmelse med alle, der kjende Deres videnskabelige Virksomhed, og i Kraft af den Ret, Carlsbergfondets Statuter giver Direktionen, bede vi Dem herved om af Fondet at modtage den Understøttelse, De behøver, f. Eks. til Rejser eller til Anskaffelse af videnskabelige Hjælpemidler — vi tænke os 2000 Kr. aarlig —, for at De som fri Videnskabsmand kan fremme og eventuelt afslutte de Arbejder over den klassiske Oldtids Kunsthistorie, som De i en lang Række Aar har syslet med, og som det vilde være meget beklageligt at se Dem afbryde. Vi skjønne ikke rettere, end at en Understøttelse i denne Form ikke i mindste Maade vil kollidere med Deres Stilling som Medlem af Direktionen.

Dette smigrende Tilbud turde jeg ikke afslaa, skjøndt jeg ikke var blind for, at det paalagde mig endnu større Forpligtelser, end jeg allerede havde paataget mig; thi der stilles jo meget større Fordringer til videnskabeligt Forfatterskab end til Forelæsninger, der ikke skulle udgives i Trykken. Men jeg havde dog ogsaa, i alt Fald for det Første, Noget, jeg maatte have sagt, et gammelt Løfte, jeg skulde indfri.

[S. 220]

Jeg havde i lang Tid været overbevist om, at den berømte Forfatter over Oldtidens Bygningskunst, Vitruv, der har gjort Videnskaben saa stor Nytte, men ogsaa har gjort adskillig Skade, ikke, som han udgiver sig for, havde levet paa Keiser Augusts Tid. Jeg havde udtalt dette bestemt i mit Universitetsprogram 1876. Man havde forlangt, at jeg skulde bevise det; men jeg havde ikke havt Tid dertil. Nu da min Embedsvirksomhed ophørte, turde jeg ikke opsætte det længere. Jeg vilde paavise, hvorledes ikke blot Forfatterens barbariske Sprog, som man havde søgt at undskylde med, at han var en udannet Mand — han roser sig rigtignok selv af sin Dannelse — men ogsaa hans Omtale af Ting og Personer vidnede imod ham og henviste ham til en meget senere Tid. Men under Arbeidets Gang fremkom der desuden endnu et Bevis, som var aldeles afgjørende. Det var ikke undgaaet Fortolkerne, at en bestemt Del af Vitruvs Værk var oversat fra en græsk Forfatter Athenæos (Mathematicus kaldte man ham for at adskille ham fra den bekjendte Grammatiker af samme Navn); men deri var jo intet Paafaldende, da denne Forfatter antoges at have levet under Ptolemæerne i Alexandria. Nu havde imidlertid Professor Diels leilighedsvis udtalt, at dette ikke kunde være rigtigt; han maatte have levet i det 2. eller 3. Aarh. efter Chr. For Vitruvs Vedkommende uddrog man deraf den Slutning, at han ikke havde oversat Athenæos, men at begge Forfattere havde benyttet en og samme ældre Kilde^[14]. En fornyet Undersøgelse af Forholdet viste dog klart, navnlig ved de Udeladelser og Misforstaaelser, Vitruv havde gjort sig skyldig i, at det var selve Athenæos og ikke nogen Anden, han havde oversat, ligesom jeg paa samme Tid kunde tilføje nye og uimodsigelige Beviser for, at denne Athenæos havde levet i det 3. Aarh. efter Chr. Der kunde altsaa ikke længere være Tvivl om, at den saakaldte Vitruv med Urette havde tiltaget sig dette Navn, som en ikke ubekjendt Architect paa Augusts Tid havde baaret. Han selv var slet ikke Architect, og hvad han meddelte om græsk og romersk Bygningskunst, var ikke hans egne Erfaringer, men taget fra et Skrift af en ældre Forfatter, formodentlig Varro. I Oktober 1896 udkom mine "Betragtninger over Vitruvii de architectura libri X med særligt Hensyn til den Tid, paa hvilken dette Skrift kan være forfattet" i Videnskabernes Selskabs Skrifter 5. Række IV. Afhandlingen gjorde en vis Opsigt; thi at den samme Mening over 40 Aar tidligere var udtalt fra en anden Side og godtgjort ved tekniske Beviser, det havde man glemt; nu kom den atter frem, støttet paa filologiske og historiske Beviser. Præsidenten for det engelske Architectselskab (Royal Institute of British Architects) Professor Aitchison blev opmærksom paa mit Skrift og indledte en Brevvexling med mig derom, som endte med, at han bad mig lade Afhandlingen oversætte paa Engelsk til Udgivelse i Institutets Tidsskrift. Jeg greb med Glæde denne Lejlighed til at omarbejde min Afhandling, der var bleven til i en Sygdoms og Svagheds Periode, hvoraf den bar kjendelige Spor. Naar Nogen i Fremtiden ønsker at gjøre sig bekjendt med mine Undersøgelser om Vitruv, beder jeg dem derfor at benytte den engelske Bearbejdelse, *Observations on Vitruvii de architectura libri X, with special regard to the time at which this work was written*, by J. L. Ussing 1898.

[S. 221]

I Forbindelse med mine Studier over Vitruv stod ogsaa Behandlingen af et andet Emne, der delte den lærde Verden i to Leire, Spørgsmaalet om det græske Theaters Indretning. Vitruv havde jo været betragtet som et ufeilbart Orakel, og hans Beskrivelse af Theaterbygningen var Udgangspunktet for den Forestilling, man dannede sig derom. Efter ham bestod Theatret foruden Tilskuerpladsen af det cirkelrunde Orchester, hvis bageste Del blev afskaaret til en særskilt Skueplads, Logeon, med sin faste Bagvæg, Skene. Orchestret var Chorets, Logeet Skuespillernes Plads, lidt ophøiet over Orchestret, i de romerske Theatre høist 5 Fod, i de græske 10—12 Fod. Dette sidste Maal maatte forbause Enhver, der gjorde sig nærmere Rede derfor; det Sammenspil og den umiddelbare Berørelse, der i de klassiske Dramer fra 5. Aarh. f. Chr. finder Sted imellem Choret og Skuespillerne, blev jo derved umuligt. Saa udgravede man i 1881 og følgende Aar det vel bevarede Theater ved Epidauros. Der laa Orchestrets Kreds ubeskaaren, og lige bagved den Bagvæggen med sin Søilegang, Proskenion, foran. Men der var intet Logeon; man maa have spillet paa Orchestra. Det Samme viste sig kort efter i Oropos og flere Steder; men for det Meste havde man ved senere Ombygning tilveiebragt et Logeon i den bageste Del af Orchestra. Vitruvs Beskrivelse gjaldt altsaa ikke det oprindelige græske Theater, men det senere; den tilhørte den Tid, da Choret enten helt var afskaffet eller dog ikke længere havde noget umiddelbart Sammenspil med Skuespillerne. Det var dette Resultat, som Dörpfeld var kommen til ved sin Undersøgelse af Theaterruiner i Grækenland, og som han fremstillede med overbevisende Klarhed i sit Værk "Das griechische Theater." Denne Bog udkom først i 1896, men Dörpfelds Anskuelse havde været kjendt i flere Aar, og da jeg i 1891 havde den Ære at aabne det nordiske Filologmøde i Kjøbenhavn, fremsatte jeg den under almindelig Tilslutning. Men det er jo ikke Alle, der læse Bibelen paa samme Maade; Vitruvs Beundrere kom til et andet Resultat. I Epidauros var Proskeniet eller Søilestillingen foran Bagvæggen 11 Fod høj; efter Vitruv var Logeet 10—12 Fod høit. Det var to forskjellige Ting, der taltes om; men det brød man sig ikke om; Maalet passede, altsaa maatte det være det Samme. Skuespillerne maatte have ageret ovenpaa Søilegangen, skjøndt de dèr kun fik en smal Plads at bevæge sig paa og havde en 6 Alen dyb Afgrund foran sig; ja paa Grund af Pladsens Høide kunde de ikke engang sees fuldstændig fra de forreste Bænke i Theatret. Denne Anskuelse blev forfægtet med stor Iver af forskjellige Lærde, særlig af Prof. Bethe. I en Afhandling betitlet *Scenica* i Videnskabernes Selskabs Oversigt 1897 havde jeg gjort Rede for Dörpfelds Anskuelse og dertil knyttet en filologisk Forklaring af de

[S. 222]

[S. 223]

overleverede græske Benævnelser paa Theatrets Dele. Hertil føiede jeg i samme Tidsskrift 1899 en ny, væsentlig imod Bethe rettet Afhandling: "Afsluttende Bemærkninger om det græske Theater og Vitruvs Forhold dertil." Men jeg tog fejl, da jeg troede, at jeg hermed kunde slutte denne Polemik. Endnu 1901 er O. Puchstein traadt i Skranken imod Dörpfeld med en anselig Bog: "Die griechische Bühne, eine architektonische Untersuchung." Jeg fandt mig da nødsaget til i en Anmeldelse i Tidsskrift for Filologi at vise, at de antagne architektoniske Beviser ikke eksisterede. Der kunde næppe findes noget bedre Forsvar for Dörpfelds Theori end dette mislykkede Forsøg paa at gjendrive den.

Afhandlingerne om Vitruv og om Theatret tilhøre nok saa meget Filologien som Archæologien, og det Samme gjælder ogsaa om min Afhandling om Achilles' Skjold i Nordisk Tidsskrift for Filologi 1900. Jeg havde saaledes ikke helt taget Afsked med det Studium, der lige fra Studenteraarene havde været min væsentligste Syssel; men nu skulde denne jo afløses af den Søster-Videnskab, jeg havde elsket i lige saa høj Grad, men ikke faaet tilstrækkelig Tid til at dyrke. Nu kom Tiden, men i det Mindste i een Henseende for sildig. Min Helbredstilstand tillod mig ikke mere at gjøre længere Reiser; jeg kunde ikke med egne Øine se og undersøge de Vidundere, der allevegne kom frem fra Jordens Skjød, men maatte nøies med at læse og høre derom og med at studere Afbildningerne. Der var dog ogsaa nok at gjøre selv indenfor denne Begrænsning, skjøndt jeg aldrig kunde glemme Jernstængerne. Hvilken Forskjel imellem Archæologien nu og for 50 Aar siden! Dengang var Videnskaben endnu i sin Vorden; nu var den lille Bæk bleven til en stor Flod. Olympia, Pergamos, Delos, Athen, Epidauros, Delphi og mange andre Steder vare lige saa mange Guldminer, der kun ventede paa at udnyttes tilfulde. Og saa kom Naturvidenskaben til Hjælp, idet Fotografiens tro Speilbilleder søgte at bøde paa den manglende Autopsi. Endelig var selv den videnskabelige Behandling forandret. Hvor man dengang dilettantmæssig prøvede sig frem, følte man sig nu sikker; der havde dannet sig en Skole med faste Regler, Beskrivelserne affattedes efter en bestemt Methode og med en bestemt Terminologi; det umiddelbare Skjøn var afløst af Maal og System. Undertiden mærkede man vel mindre Kjærlighed til Kunsten end Videnskabens Tørhed. Skjønnere var det vel at glæde sig over Kunstværket end at analysere dets Enkeltheder og diskutere dets Stil; men hvem skulde ikke ære Videnskaben og bøie sig for den? Beklageligt kun, at den ikke sjældent tiltroede sig mere, end den kunde magte, og i ungdommeligt Overmod stillede sig Opgaver, som umulig kunde løses. Tidt saa man da paa et ganske upaalideligt Grundlag Hypothese stillet ovenpaa Hypothese, indtil der fremkom en imponerende Pragtbygning, som dog nærmere set viste sig at være et Fata Morgana. Man syntes at tro, at man kunde skrive Oldtidens Kunsthistorie med samme Fuldstændighed og Tilforladelighed som Nutidens. I mine Anmeldelser i Tidsskrift for Filologi ligesom i andre archæologiske Arbejder blev jeg derfor ofte nødt til at rette en temmelig skarp Kritik imod denne Retning.

[S. 224]

Dette er dog ikke Tilfældet med min Afhandling om "Midtgruppen paa Parthenonsfrisen" (Videnskabernes Selskabs Oversigt 1895). Den er ikke rettet imod en ny, men imod en gammel Vildfarelse. Det var allerede paavist af Andre, at den almindelige Antagelse, at det skulde være Overleveringen af Athenas Peplos, der var fremstillet, strider imod Figureernes Stilling og Bevægelser; men de fleste Archæologer havde ikke villet indrømme dette. Man kunde ikke løsrive sig fra den forud fattede Mening, saalænge man ikke havde nogen anden Forklaring at sætte i Stedet. Det var nu denne, jeg fremsatte. Det forestillede Emne er Forberedelsen til Gudernes Modtagelse. Det sammenfoldede Klæde, som man antog for Gudindens Peplos, er Purpurtæppet, der skal udbredes for Gjæsterne. Det udleveres tilligemed de Stole, hvorpaa de skulle tænkes at tage Plads. Saasnart min Afhandling var udkommet, modtog jeg et Brev fra E. Curtius, hvori han meddelte mig, at dette ogsaa var hans Opfattelse.

[S. 225]

I en senere Afhandling "Om den rette Forstaaelse af Bevægelser og Stillinger i antike Kunstværker" (Videnskabernes Selskabs Skrifter 5. Bind 1901) har jeg yderligere godtgjort dette ved nye, og som det forekommer mig, uomstødelige Beviser.

I en lidt større Afhandling om "Phidias' Athenestatuer" (trykt i Vidensk. Selsk. Skrifter 1898) søgte jeg først at vise det ganske Ugrundede i den Mening, at den store Bronze-Athena paa Borgen i Athen ikke skulde være af Phidias, men af en vis Praxiteles — den ældre kalder man ham, — som aldrig har eksisteret; endnu vedbliver han at spøge i enkelte kunsthistoriske Skrifter, men længe vil dette dog næppe vare. Ogsaa fra Furtwänglers af Mange saa høit priste Opdagelse, at vi i to Athenestatuer i Dresden skulde have Gjengivelser af "den skjønneste af Phidias' Athenestatuer", Lemnierinden, maatte jeg tage tilbørlig Afstand; men hun vil sagtens længe vedblive at bære dette Navn, til liden Baade for vor Forestilling om Oldtidens mægtigste Kunstneraand. Endelig søgte jeg at vise, at Phidias' Kliduchos eller Nøglebærerske maatte antages at være gjentaget i en i det Pergamenske Bibliothek funden Athenestatue, hvis Armbevægelse ikke kunde forklares, som om hun havde baaret et Spyd; det maatte være et Redskab af anden Art, formodentlig en Tempelnøgle, som man brugte dem i det gamle Hellas.

[S. 226]

Pergamos havde fra det Øieblik, da jeg i Berlinermuseet saa det første Stykke, der var hjembragt derfra, aldrig været ude af min Tanke. Efter mit Besøg paa Stedet, i Foraaret 1882, gav jeg en lille Skildring af Stadens Historie og Monumenter i min Bog "Fra Hellas og Lilleasien." Siden den Tid havde Udgravningen gjort store Fremskridt, og der forelaa nu et saa rigt Materiale, at jeg ikke kunde tilbageholde Lysten til at give en udførligere og fuldstændigere Skildring. Den 25. Oktober 1897 var det 50 Aar, siden jeg blev ansat ved Universitetet. Min Universitetsvirksomhed og særlig mine Forelæsninger havde været mit Livs Glæde og den nærende Kilde for alle mine Studier. Nu da jeg ønskede at fremlægge en Frugt af disse, som jeg selv tillagde en vis Betydning, kunde jeg ikke undlade at tænke paa min Alma mater. Jeg udbad mig derfor

Konsistoriums Tilladelse til at maatte dedicere min "Pergamos" til Universitetet "i taknemmelig Erindring om 50 Aars Forelæsningsvirksomhed." Da Conze havde læst Bogen, bad han mig om at oversætte den paa Tysk, og jeg greb gjerne Leiligheden til at rette de Feil og Unøiagtigheder, jeg var bleven opmærksom paa, og tilføie et og andet Nyt. Det archæologiske Instituts Forlægger, Spemann, udgav Bogen og udstyrede den med en sjælden Elegance (1899). Det var kun et ringe Udtryk for min Taknemmelighed, naar jeg dedicerede den til den Mand, hvem vi frem for andre skyldte Opdagelsen af det gamle Pergamos, og som ogsaa i saa høi Grad havde støttet mine Studier derover.

[S. 227]

Den 29. Nov. 1901 holdt jeg i Videnskabernes Selskab et Foredrag "om den rette Forstaaelse af Bevægelser og Stillinger i nogle antike Kunstværker" (trykt i Selskabets Skrifter 6. Række, 5. Bind). Det var nu 50 Aar, siden jeg var bleven udnævnt til Medlem af Selskabet. Selskabets Præsident, Julius Thomsen, der ved Sygdom var forhindret fra personlig at møde, tilsendte mig i den Anledning en Lykønskningsskrivelse, som blev oplæst i Selskabet.

Den sidste Del af mit Liv har for en stor Del været optaget af Planer, hvis Udførelse skulde overlades Andre.

De store Udgravninger, som i det sidste halve Hundrebaar ere udførte i Oldtidens Kulturlande, havde jo fremdraget en saadan Rigdom af Monumenter, at den klassiske Oldtids Historie maatte fremtræde ikke blot mere levende og fyldig, men ogsaa paa mange Maader maatte vise sig i et helt nyt Lys. Herved maatte Archæologien komme til at spille en Hovedrolle; det syntes at maatte være den, der skulde lægge Grundstenen for den nye Bygning, som Videnskaben var i Færd med at opføre. Intet Under derfor, at Alle, der elskede Oldtiden og ventede paa at se den fremtræde i sin sande Skikkelse, vare ivrige for at deltage i det store Oprydningsarbeide. Det Exempel, som Tyskland havde givet, blev efterfulgt af de andre store Nationer. Frankrig, England, Nordamerika, Rusland og Italien anvendte betydelige Summer derpaa. Men skulde ikke ogsaa de smaa Stater, hvis Interesse og Iver ikke var mindre end de andres, skulde ikke ogsaa de kunne yde deres Skjærv til dette almindelige Arbeide i Kulturens Tjeneste? Og var ikke Danmark særlig kaldet dertil, dette Land, som ikke blot ved sine Undersøgelser paa den nordiske og forhistoriske Archæologis Omraade indtager en Førstilling i denne Videnskab, men ogsaa indenfor den klassiske Archæologi baade ved videnskabelige Arbeider og ved sine rige Museer har erhvervet sig Krav paa at tælles med i Kredsen? En Del Filologer og Archæologer med Professor J. L. Heiberg i Spidsen henvendte sig til Carlsbergfondets Direktion med det Spørgsmaal, om denne Stiftelse, der nylig havde hævdet Fædrelandets Ære ved Premierlieutenant Amdrups Opdagelser paa Grønlands Østkyst, ikke ogsaa kunde være villig til at bekoste en Udgravning paa et eller andet Sted i den klassiske Kulturs Lande. Hvis Pengemidlerne kunde skaffes, vilde det ikke mangle paa Kræfter til Udførelsen af et saadant Foretagende, idet Doktorerne C. Blinkenberg og K. F. Kinch ved deres grundige Sagkundskab og deres praktiske Erfaring borgede for en tilfredsstillende Udførelse deraf. Direktionen modtog Forslaget med Velvillie og overdrog Professor Heiberg og mig at fremsætte nærmere Forslag desangaaende.

[S. 228]

Vor første Tanke faldt paa Kyrene, der hidtil kun er ganske ufuldstændig og sporadisk undersøgt. Carlsbergfondet ansøgte den ottomaniske Regjering om Tilladelse til at foretage en videnskabelig Undersøgelse og Udgravning der, og vi kunde ikke tænke os nogen Grund, hvorfor denne Ansøgning ikke skulde bevilges. Dr. Kinch reiste derhen for at foretage en foreløbig Undersøgelse af Stedet, men han kom ikke længere end til Havnestaden Bengazi. Pasjaen i Kyrene vilde ikke tillade ham at reise ind i Landet, før han havde faaet Sultans Ordre. Efter Sigende kunde denne ventes hver Dag, men den udeblev stadig, og først da han i Konstantinopel selv søgte at faa at vide, hvorfor det ikke var muligt at faa noget Svar, erfarede han, at der intet vilde gives: under de nærværende Forhold vilde den ottomaniske Regjering ikke tillade nogen Fremmed at opholde sig der.

Det gjaldt nu om at finde et andet Sted i de græske eller tyrkiske Lande, hvor en Udgravning kunde forsøges med grundet Haab om lønnende Udbytte. Efter omhyggelig Afveining af de forskjellige Muligheder, der frembød sig, valgte vi Lindos paa Øen Rhodos, en By, som i det 7. og 6. Aarh. f. Chr. var Øens vigtigste Stad og selv, efter at den nye Hovedstad var anlagt 408, vedblev at have Betydning som særskilt Kommune. Beliggende paa Øens Østkyst, som Grækenlands yderste Forpost imod S.O., har den spillet en Hovedrolle i de gamle Handelsforbindelser med Orienten; vi læse bl. A., at den ægyptiske Konge Amasis sendte kostbare Gaver til Athenetemplet i Lindos. Borgen, der laa paa en isoleret Klippe lige ved Kysten, blev i Middelalderen paa ny befæstet af Johanniterridderne, og efter at Tyrkerne havde erobret den, ogsaa af disse bevaret som Fæstning, indtil den c. 1840 blev opgivet. Siden den Tid ligger den ganske øde. Den nøgne Klippe er oversaaet med Stenblokke, der have været benyttede i Oldtiden, og som ved de indhuggede Indskrifter fortælle os deres tidligere Historie. Imellem dem vise sig ogsaa Grundmurene af to antike Bygninger, formodentlig Templer. Her var altsaa en rig Mark for Undersøgelse, hvortil endnu kom, at der ogsaa i den lavere By udenfor Borgen saas et lille Theater og andre Minder om Benyttelse i Oldtiden, ligesom ogsaa Gravene for Størstedelen vare urørte. Carlsbergfondets Direktion billigede vort Valg og stillede 60,000 Kr. til vor Raadighed. Her gjorde den tyrkiske Regjering heller ingen Vanskeligheder, og en keiserlig Irade, som tillod Udgravningen, blev udstedt i Februar 1902.

[S. 229]

I Begyndelsen af April afreiste Blinkenberg og Kinch til Stedet for foreløbig at orientere sig, foretage enkelte Forsøgsgravninger og overhovedet forberede Alt saaledes, at Arbeidet kunde

begynde, naar Sommerens Hede var forbi. Forholdene paa Stedet syntes særdeles heldige, og man lovede sig en heldig Kampagne; men pludselig viste der sig nye Vanskeligheder, som truede med at faa hele Planen til at strande. Hvad enten det hidrørte fra Fordomme hos nogle af Stedets Beboere, der vare bange for, at de Fremmede skulde bortføre deres Skatte, eller af en hvilkenksomhelst anden Grund, trods den keiserlige Tilladelse vilde den tyrkiske Tilsynshavende, der skulde vaage over Udførelsen af Arbeidet, ikke tillade dem at grave paa Borgen. Udenfor denne maatte de grave saa meget de vilde, men ikke paa det Sted, som det netop væsentlig gjaldt om at faa undersøgt. Forbudet støttede sig paa en almindelig Bestemmelse for alle Udgravninger, ifølge hvilken der ikke maatte graves i Fæstninger, og man vilde ikke høre noget om, at Lindos allerede for 60 Aar siden havde ophørt at være en Fæstning. Der krævedes altsaa en ny keiserlig Tilladelse. De militære Autoriteter vare ingenlunde villige til at anbefale en saadan, og først efter vedholdende Anstrengelser og lang og pinlig Venten lykkedes det i Slutningen af August at erholde den nye keiserlige Ordre, hvorved ogsaa denne Hindring blev ryddet af Veien. Nu synes endelig Alt at være i Orden. Expeditionen, bestaaende af de to Archæologer med Bistand af en Architect og en Ingeniør, er i Færd med at afgaa, og Arbeidet kan begynde i Oktober. Gid det maa bringe Videnskaben Frugt og lønne al den Iver og Udholdenhed, hvormed der er kæmpet for Iværksættelsen af denne smukke Plan!

[S. 230]

14. September 1902.

EFTERSKRIFT.

Fader døde den 28. Oktober 1905. Hans Optegnelser ere afsluttede tre Aar forinden; kun har han tilføjet nogle Linier om Moders Bortgang (S. 102). Hans Arbeide i disse sidste Aar var fremfor alt helliget de danske Udgravninger paa Rhodos, hvormed Tilsynet herhjemmefra for en stor Del var lagt i hans Haand, og han stod til det sidste i levende Forbindelse med de Videnskabsmænd, der arbejdede dernede. I Videnskabernes Selskab gav han Meddelelser herom, og Mange ville endnu mindes, hvorledes han i Geografisk Selskab den 2. Febr. 1904 holdt en stor Forsamlings Opmærksomhed fangen ved et halvanden Times Foredrag om Udgravningerne og deres Resultater. I Efteraaret 1904 holdt han sidste Gang archæologiske Forelæsninger paa Universitetet, da han gjorde Tilhørerne bekendt med Udbyttet af de seneste Aars Udgravninger i Delphis Grusdynger, som han selv havde besøgt og skildret henved 60 Aar tidligere. I November maatte han afslutte Forelæsningen, og de smertefulde Sygdomsanfald bleve nu hyppigere; han følte i stigende Grad Savnet af sin gamle Arbeidskraft og længtes efter Døden. Han underkastede sig i Marts 1905 en Operation, som han ikke ventede at skulle reise sig efter. Dog overstod han den, og endnu et halvt Aar kunde han trods legemlige Lidelser glæde sig ved Samværet med sin Familie og med Venner, gamle og unge, ligesom han vedblev at omfatte sin Videnskabs Fremskridt med levende Interesse og at arbeide med sin Pen indtil det sidste, to Ugers Sygeleie.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL NORDISK FORLAG

WALD. BAUDITZ: Livserindringer, Kr. 4,00 ~ VILH. BERGSØE: De forbistrede Dreng, Portraiter og Interieurer, Kr. 4,50, Krigen og Koleraen, 3,25, Studenterleben og Studieliv, Kr. 4,00, Eventyr i Udlandet. Kr. 4,00, Mellem Palmer og Pinier, Kr. 3,50 ~ CHARLOTTE BOURNONVILLE: Erindringer fra Hjemmet og fra Scenen, Kr. 6,50, AUGUST BOURNONVILLE: Spredte Minder i Anledning af Hundredaarsdagen, Kr. 3,50 ~ CHR. BRUUN: Biblioteks Erindringer, Kr. 2,00 ~ ERIK BØGH: Erindringer fra mine unge Dage, Kr. 5,00, Min første Forfatteretid, Kr. 4,50 ~ H. F. EWALD og THEODOR EWALD: En Slægts Historie gennem et Aarhundrede, I-II à Kr. 4,50 ~ CLARA RAPHAEL: Tolv Breve. Udg. af *J. L. Heiberg*. Kr. 1,50 ~ JOHS. FIBIGER: Mit Liv og Levned, Kr. 5,00 ~ MARGRETE FIBIGER: Clara Raphael (Mathilde Fibiger) Et Livsbillede, Kr. 3,75, Et Kvindeliv (Ilia Fibiger), Kr. 1,75 ~ JOHANNE LOUISE HEIBERG: Et Liv genoplevet i Erindringen, Folkeudgave, Kr. 10,00 ~ C. F. HOLTEN: Erindringer, 2. Oplag, Kr. 4,50 ~ LIVS- OG KRIGSERINDRINGER. Af en gammel Feltpræst, Kr. 4,00 ~ W. SCHORN: Da Voldene stod, Erindringer, Kr. 4,50. Fra gamle Skuffer, 3,50. ~ J. W. SØDRING, f. ROSENKILDE: Erindringer I, Kr. 5,00, do. II,

Fodnoter:

- [1] Og som han er skildret f. Ex. i Thriges Ungdomserindringer, Museum 1891, S. 114 f.
- [2] Borkens Lyre S. 56.
- [3] En lignende Scene fra Civitella har Lundby tegnet, se K. Madsen, Lundby S. 165. Ogsaa Bröchner omtaler en saadan i et Brev fra Olevano, se Bröchners og Molbechs Brevvexling S. 41.
- [4] Endnu i 1872 skriver Gradis i Histoire de la Révolution de 1848, I p. 267, hvor han giver en Oversigt over Forholdene i Europa: "Les démocrates se soulevaient dans le grand duché de Bade, en Saxe, en Bavière; le Sleswig voulait se séparer du Danemarck, le duché de Posen de la Prusse etc."
- [5] Se min Afhandling i det Letterstedtske Tidsskrift 1895: "Hvad kan og hvad skal Oldtidens Kunsthistorie?"
- [6] I Anledning af G. Brandes' Udtalelser om C. W. Smiths Stilling i denne Sag (Jul. Lange S. 212) henvises til Prof. Smiths Datters Protest i Nationaltidende 12. April 1899, som er fuldstændig overensstemmende med de virkelige Forhold.
- [7] Se min Afhandling: "Den yngre attiske Komædie og dens latinske Bearbejdere Plautus og Terents" i "Fra Videnskabens Verden" 2. Bind 1875.
- [8] Indbyderne til Mødet vare H. N. Clausen, M. Goldschmidt, S. Grundtvig, E. Holm, J. Kok, K. J. Lyngby, C. Ploug, A. Steen, Jap. Steenstrup, M. Steenstrup, S. B. Thrige, J. L. Ussing, N. L. Westergaard. Mødets Dirigent var disse Blades Forfatter.
- [9] Smlg. min Anmeldelse af Dietrichsons Bog i Nordisk Tidsskrift, utg. af Letterstedtska Föreningen. 1881. S. 282 ff.
- [10] En fuldstændig Fremstilling heraf findes i det i den Anledning udgivne lille Mindeskrift "Regentslinden." (Philipsens Forlag 1885).
- [11] Regentslinden. Kbhvn. 1885. S. 36.
- [12] En Beretning om denne Høitidelighed, hvortil E. v. d. Recke havde skrevet en smuk Sang, læses i Berl. Tid. 3. Nov. Morgen.
- [13] Se Jul. Clausen, Skandinavismen S. 81 ff.
- [14] Det er Prof. Heiberg, hvem jeg skylder at være bleven opmærksom herpaa.

Afskriverens rettelser

- [s. 5:](#) Fader, en født Nordmand[Normand], havde været Borgemester i Ribe;
- [s. 17:](#) mig at staa tilbage for Voss'[Voss's] Luise. Selv Tragedierne
- [s. 35:](#) havde stolet paa sine almindelige[almindige] Kundskaber og ikke brudt
- [s. 38:](#) kom ind. Vi takke Giverne og haabe [paa] Tilgivelse for
- [s. 57:](#) med hendes sølvklare Stemme syngte: "Gioventù[Gioventu] di Roma
- [s. 62:](#) ved et Værk over Greven af Syracus'[Syracus's] Vaser. Senere
- [s. 76:](#) ovenover Landsbyen Oropos kunde jeg jo tænke mig, at Amphiarao's[Amphiraos]
- [s. 98:](#) boede paa den anden Side[Siden] af Seinen i Rue St. Germain.
- [s. 102:](#) Sygeleie d. 7. Mai 1896. Den næstældste[næstældte] Søn, Henry Braëm,
- [s. 116:](#) Indflydelse paa Spørgsmaalet om Brandes'[Brandes] Ansættelse.
- [s. 120:](#) Plautus[Plantus] og Terents" i "Fra Videnskabens Verden" 2. Bind 1875.
- [s. 131:](#) fremtidige Livsstilling. Der nedsattes en Kommission[Kommission], bestaaende
- [s. 138:](#) mig om at anmelde hans Indbydelsesskrift[Indbydelseskraft] "Stat og Statsforfatning
- [s. 141:](#) om man havde[have] afskaffet Navneordenes Fremhævelse ved
- [s. 143:](#) Mand, hvem Ministeren overdrog at forfatte Retskrivningsordbogen[Retskrivningsordbogen])
- [s. 189:](#) XI.[X.]
- [s. 210:](#) Matthæus'[Matthæus] Evangelium, Galaterbrevet, Pastoralbrevene, og Johannes'

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed,

viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™’s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation’s EIN or federal tax identification

number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.